FLORILEGIUM PATRISTICUM

DIGESSIT VERTIT ADNOTAVIT

GERARDUS RAUSCHEN
DR. THEOL. ET PHIL., SS. THEOLOGIAE IN UNIVERSITATE BONNENSI
PROF. P. E.

FASCICULUS ALTER

S. IUSTINI APOLOGIAE DUAE

BONNAE
SUMPTIBUS PETRI HANSTEIN
MCMIV

The Catholic
Theological Union
LIBRARY
Chicago, Ill.

FLORILEGIUM PATRISTICUM

DIGESSIT VERTIT ADNOTAVIT

GERARDUS RAUSCHEN
DR. THEOL. ET PHIL., SS. THEOLOGIAE IN UNIVERSITATE BONNENSI
PROF. P. E.

EX LIBRIS
U. S. A.
PROV. SS. CORDIS

FASCICULUS ALTER

S. IUSTINI APOLOGIAE DUAE

209.21
208
R248f
v.2
R248f
v.2
EX LIBRIS PROVINCIAE
PRO STUDIO THEOL.
S.S. CORDIS JESU.

BONNAE
SUMPTIBUS PETRI HANSTEIN
MCMIV

Imprimi permittitur.

Coloniae die 17. Aprilis 1904.

Dr. Kreutzwald,
Vic. Archiepiscopi Generalis.

Alle Rechte vorbehalten.

Typis Caroli Georgi typographi academici.

208.2
R 248f
1.2

12390

In hoc fasciculo altero Florilegii, quod, uti iam in primo praefari mihi licuit, auctore Eminentissimo et Inlustrissimo Domino Antonio Cardinali Fischer Archiepiscopo Coloniensi in lucem prodit, s. Iustini martyris apologiae duae integrae leguntur, quae apologetarum antiquissimorum monumenta sunt luculentissima. Gravioribus capitibus seu dimidiae fere parti earum apologiarum versionem latinam commentariumque adieci; alteram dimidiam partem adnotationibus saltem criticis locisque sacrae scripturae adpositis adornavi; s. Iustini vita et scripta, argumentum editionesque apologiarum, necnon et huius editionis ratio prolegomenis inlustrantur. Tertius fasciculus, quo monumenta saeculi secundi minora (Abercii epitaphium, Apollonii Romani martyrium, fragmentum Muratorianum, alia) continentur, iam adparatur brevique hunc subsequetur.

Scripsi Bonnae Kalendis Maiis MCMIV.

ARGUMENTUM

pag.

Prolegomena . . . . . 1—5

S. Justini Apologia I. c. 1—33 et 55—68 . . . . . 6—75

S. Justini Apologia II. c. 1—3 . . . . . 76—83

Appendix

Apol. I. c. 34—54 . . . . . 84—95

Apol. II. c. 4—15 . . . . . 95—101

PROLEGOMENA.

1. S. Iustinus, apologetarum veterum Christianorum inlustrissimus, Palaestinae in oppido Flavia Neapoli circa annum 100 e familia graeca natus est. Adulescens, ut ipse narrat (Dial. c. 2—8), veritatis discendae cupiditate flagrans varias philosophorum scholas percurrit, donec Ephesi, ut videtur, dum in litore maris meditans obambulat, senis cuiusdam sermonibus ad sacram scripturam cognoscendam excitatus tandem Christi fidem amplexus est. Quo ex tempore totus Christianae veritati defendendae intentus, multis orbis terrarum partibus peragratis, postremo Romae constitit scholamque aperuit. Ibi praeter alios Tatianus philosophus eius institutione usus est; at Crescens, philosophus cynicus, quem acerrimum Christianorum adversarium Iustinus publica disputatione turpis ignorantiae coarguerat, infensus ei insidias struxit; num autem hic vir auctor mortis eius fuerit, id quod Eusebius memoriae prodidit (Hist. e. IV 16, 1), valde dubium est. Anno fere 165 Iustinus apud Iunium Rusticum praefectum urbi cum sex aliis Christianae legis nomine reus factus securique Romae percussus gloriosi martyrii palmam promeruit.

2. Ex octo s. Iustini scriptis, quae Eusebius enumerat (Hist. e. IV 18, 1 ss.), tria sola adhuc exstant: duae Apologiae et Dialogus cum Tryphone Iudaeo. Alia, quae nomine eius insignita in codicibus leguntur, vel spuria vel dubia sunt; longior Cohortatio ad Graecos (seu ad gentiles), hisce annis extre-

mis a Widmann[1] Iustino adsignata, a Gaul[2] multo melius ineunte saeculo tertio ab alio auctore conscripta esse censetur; at amplum fragmentum, quod De resurrectione inscribitur, revera Iustini esse videtur. Tria vero scripta illa, quorum fides non ambigitur, uno fere codice Parisino nr. 450, anno 1364 exarato, et forma satis corrupta ad nos pervenerunt. Ex quibus maximi pretii sunt duae Apologiae, altera maior (c. 1—68), altera minor (c. 1—15), quae illam in codice antecedit, utraque paulo post annum 150 ad imperatorem Antoninum Pium eiusque filios adoptivos, Marcum Aurelium et Lucium Verum, scripta. Eusebius quidem (l. l.) s. Iustinum alteram apologiam imperatori Antonino Pio, alteram Antonino Vero (qui vulgo Marcus Aurelius dicitur) tradidisse refert, et minor Apologia in codice inscribitur: Ad sanctum senatum; verumtamen quin Eusebius inscriptione prioris apologiae deceptus sit et quin altera Apologia nihil aliud nisi pars vel potius appendix prioris habenda sit, vix est hodie qui dubitet. Dialogo colloquium duorum dierum continetur, quod Iustinus Ephesi cum Tryphone doctissimo Iudaeo (Rabbi Tarphon?) habuit; hic liber brevi post Apologias exaratus tractat in prima parte (c. 1—47) de lege ceremoniali Iudaeorum abroganda, in altera (c. 48—108) de Iesu filio dei, in tertia (c. 109—142) de gentilibus ad ecclesiam vocandis.

3. Prior Apologia ita dividitur[3]:

Prooemium (c. 1—4), in quo, ut Christiani non propter solum nomen sed in modum ceterorum reorum propter flagitia condemnentur, postulatur, prior pars seu refutatio criminum sequitur (c. 5—12): Causa, cur Christiani multis sunt odio, in daemones potissimum conferenda est (c. 5); Christiani non sunt

---

[1] Die Echtheit der Mahnrede Justins des Märtyrers, Mogunt. 1902.

[2] Die Abfassungszeit der pseudojustinischen Cohortatio ad Graecos, Berol. 1902.

[3] Rauschen, Die formale Seite der Apologien Justins, in: Theol. Quartalschrift, Tub. 1899, 188—206.

athei (c. 6); si qui forte ex iis scelerum convicti sunt, id ceteris exprobrare non licet (c. 7); pro tribunali Christiani fidem non ciurant, ne mentiantur regnoque caelesti priventur (c. 8); deos gentilium merito contemnunt (c. 9) neque sacra faciunt, sed verum deum pura colunt mente (c. 10); neque reipublicae obsistunt, cum regnum, quod exspectant, caeleste sit eaque spes eos a maleficiis abstrahat (c. 11—12).

Altera pars (c. 13—67) agit primum de fide et moribus (c. 13—60), deinde de cultu et sacramentis Christianorum, hoc ordine: Christiani non victimis sed precibus gratiarumque actionibus (c. 13) et integritate morum (c. 14—17) deum honorant. Quae credunt de immortalitate animarum (c. 18), de resurrectione corporum (c. 19), de fine mundi (c. 20), adfinia sunt philosophorum dogmatis; quae vero de filii dei in caelum adscensu eiusque generatione et miraculis docent, gentilibus absurda videri non possunt, cum similia poetae de filiis Iovis finxerint (c. 21—22). Deinde Christum verum deum esse probat Iustinus cum mores Christianorum gentiliumque inter se comparando (c. 23—29), tum multo uberius ex vaticinationibus veteris testamenti (c. 30—53). Has vaticinationes daemones fabulis poetarum perverse imitati sunt eo consilio, ut Christi adventus resque gestae viderentur esse mythus (c. 54—58); ipsius Platonis aliquot sententiae ex libris Moysis derivatae sunt (c. 59—60). Postremo Iustinus, 'ne quid praetermittendo in expositione sua videatur depravare' (c. 61, 1), multa eaque gravissima exponit de baptismo (c. 61—64) et de eucharistia coetibusque religiosis Christianorum (c. 65—67). In peroratione (c. 68) autem imperatores admonet, ne, si forte quae disputavit spernenda arbitrentur, in Christianos, cum nihil mali egerint, supplicium expromant.

Adiectum est priori Apologiae edictum ab imperatore Hadriano ad Minucium Fundanum Asiae proconsulem in gratiam Christianorum datum, quod genuinum esse hodie a plerisque viris doctis conceditur.

4. Altera Apologia constat ex quindecim capitibus, quae sine dispositione et conligatione composita et ad instar appendicis priori Apologiae adnexa sunt. Cuius supplementi ansam Iustino dedit atrox facinus Romae 'paucis his diebus' (c. 1, 1) patratum, unde luce clarius patebat, quam iniusta atque absurda actio iudicum in Christianos esset. Itaque rem Lollio Urbico praefecto urbi (inter annos 144 et 160) actam fusius exponit (c. 2—3) et alia quaedam nullo certo ordine adiungit, quae priore Apologia absoluta in mentem ei venerant. Facinus autem erat hoc: Mulier post vitam dissolutam Christiana facta cum mariti, qui et ipse libidinibus se dederat, animum ad virtutem revocare studuisset neque vero quidquam profecisset, repudium ei remisit. Deinde maritus ira incensus Ptolemaeum quendam, quo auctore illa fidem amplexa erat, de nomine Christiano postulavit effecitque, ut, postquam se Christo nomen dedisse coram praefecto urbi libere professus est, ad mortem duceretur. Quo audito Lucius quidam Christianus iniustam praefecti sententiam fortiter arguit; is autem pariter eum abduci iussit. Eodem supplicio paulo post in tertium supervenientem Christianum animadvertit (c. 2). Testatur Iustinus se quoque exspectare, ut a Crescente philosopho cynico, viro improbo et indocto, in iudicium vocetur (c. 3).

5. Editiones Operum apologetarum veterum hodie usu dignae sunt duae: a. Prudentii Marani e congregatione s. Mauri, fol., Parisiis 1742; haec editio iterata Venetiis 1747 et a Migne quoque typis expressa (Patr. graec., vol. VI., Paris. 1857) non iam fidei est ita spectatae. b. Corpus apologetarum Christianorum saec. II., edidit de Otto, 9 vol., Jenae 1847; quinque priora volumina, quibus continentur Opera s. Iustini genuina et spuria, tertium excusa sunt anno 1876. Hae duae editiones, Maraniana et Ottoniana, integrae sunt et textum graecum una cum versione latina adnotationibusque exhibent. Solum textum graecum duarum Apologiarum Iustini edidit G. Krueger (Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmen-

geschichtlicher Quellenschriften, 1. Heft: Die Apologien Justins des Märtyrers, ed. II., Frib. 1896); versionem germanicam egregiam cum prolegomenis et commentario edidit Veil (Justins des Philosophen und Märtyrers Rechtfertigung des Christentums, Argentorati 1894); doctrinam theologicam et philosophicam s. Iustini optime explanavit Semisch (Justin der Märtyrer, eine kirchen- und dogmengeschichtliche Monographie, 2 vol., Vratislaviae 1840).

6. In textu duarum Apologiarum s. Iustini recensendo quasi duces secutus sum Ottonem et Kruegerum, aliquando vero proprias lectiones aut mea coniectura elucubratas aut ex Eusebii Historia ecclesiastica secundum recentissimam editionem Eduardi Schwartz (Lipsiae 1903) depromptas propono. Versio latina ex parte pendet ex Ottoniana, alioquin mea est. Prioris Apologiae capita 34—54 et alterius capita 4—15, quia ad legendum et discendum parum utilitatis habent, in appendicem reieci; aliis nunnullis capitibus, quae minoris momenti sunt, interpretationem latinam non adscripsi.

S. IVSTINI APOLOGIA I.

1. *Αὐτοκράτορι Τίτῳ Αἰλίῳ Ἀδριανῷ Ἀντωνίνῳ Εὐσεβεῖ Σεβαστῷ, καὶ Καίσαρι*[a] [1] *Οὐηρισσίμῳ υἱῷ Φιλοσόφῳ, καὶ Λουκίῳ*[2]

1. Imperatori Tito Aelio Hadriano Antonino Pio Augusto, et Caesari Verissimo filio Philosopho, et Lucio Philosophi

Signa: E significat textum Eusebii Hist. eccles. ex recensione E. Schwartzii (Lipsiae 1903), Kr editionem alteram Kruegeri (Frib. 1896), O editionem tertiam Ottonis (Ienae 1876), P codicem Parisinum nr. 450.

[a] *Pro καὶ Καίσαρι in P et edit. omnibus legitur Καίσαρι καὶ.*

[1] Si lectio codicis *Καίσαρι καί*, quam editiones retinuerunt, genuina esset, praeter consuetudinem claudicansque vox 'Caesar' sequeretur vocem 'Augustus' et in titulis Marci Aurelii Veri valde desideraretur nomen Caesaris, quod ei iam anno 138 vel 139 (Mommsen, Röm. Staatsrecht II^3 1140) ab imperatore Antonino Pio inditum et postea perraro omissum est. Verissimum pro Vero eum adulescentem iam Hadrianus saepe appellaverat propter veritatis studium (Capitolinus, Vita Antonini Philos. c. 4). [2] Tertio apologiam inscribit Lucio Vero, qui, naturalis filius L. Aelii Veri ab Hadriano adoptati et Caesaris nomine insigniti, ab Antonino Pio adoptatus et a Marco Aurelio in societatem imperii assumptus est; is post vitam libidinibus multisque vanitatibus deditam occubuit anno 169. Quem Iustinus amatorem doctrinae vocat, propterea quod adulescens versus et orationes fecit et multos disertos eruditosque viros semper secum habuit (Capit., Vita Veri c. 2); sed philosophi cognomen ei nisi per adulationem dare non potuit; quare pro *φιλοσόφῳ* codicis cum Eusebio scribendum est *φιλοσόφου*, ita ut haec vox ad patrem referatur, qui erat 'eruditus in litteris, eloquentiae celsioris, versu facilis' (Spartianus, Vita Aelii Veri c. 5).

Φιλοσόφου[a] *Καίσαρος φύσει υἱῷ καὶ Εὐσεβοῦς εἰσποιητῷ, ἐραστῇ παιδείας, ἱερᾷ*[1] *τε Συγκλήτῳ καὶ Δήμῳ παντὶ Ῥωμαίων, ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων*[2] *ἀδίκως μισουμένων κυὶ ἐπηρεαζομένων, Ἰουστῖνος Πρίσκου τοῦ Βακχείου, τῶν ἀπὸ Φλαουΐας Νέας πόλεως τῆς Συρίας Παλαιστίνης, εἷς αὐτῶν ὤν, τὴν προσφώνησιν καὶ ἔντευξιν πεποίημαι.*

Caesaris natura filio et Pii adoptivo, amatori doctrinae, sanctoque Senatui et Populo Romano universo, pro iis, qui ex omni genere hominum iniuste odio habentur et vexantur, Iustinus Prisci filius, Bacchi nepos, Flaviae Neapoli in Syria Palaestinae natus, hanc orationem et supplicationem feci.

2. *Τοὺς κατὰ ἀλήθειαν εὐσεβεῖς καὶ φιλοσόφους*[3] *μόνον τἀληθὲς τιμᾶν καὶ στέργειν ὁ λόγος ὑπαγορεύει, παραιτουμένους δόξαις παλαιῶν ἐξακολουθεῖν, ἂν φαῦλαι ὦσιν· οὐ γὰρ μόνον μὴ ἔπεσθαι τοῖς ἀδίκως τι πράξασιν ἢ δογματίσασιν ὁ σώφρων λόγος*[4] *ὑπαγορεύει, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου καὶ πρὸ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς τὸν φιλαλήθη, κἂν θάνατος ἀπειλῆται, τὰ δίκαια λέγειν τε καὶ πράττειν αἱρεῖσθαι δεῖ*[5]. 2 *Ὑμεῖς*

2. Ii, qui vere pii philosophique sunt, ratio postulat, ut solum verum colant amentque recusantes, ne veterum opiniones, si pravae sint, sequantur; nam non solum eos sequi, qui quid iniuste fecerunt vel docuerunt, sana ratio prohibet, sed omni modo etiam prae sua ipsius vita veritatis amatorem, quamvis mors intentetur, id eligere oportet, ut quae iusta sunt et dicat et agat. 2 Vos igitur

[a] *Ita omnes codd. Eusebii (Hist. e. IV 12, 1) praeter Paris. nr. 1430, ubi legitur φιλοσόφῳ; eandem formam φιλοσόφῳ habent P et edit. omnes Iustini.*

[1] Cic., De divin. I 12: populus sanctusque senatus. [2] Locutio *ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων* pertinet ad *τῶν*, non ad *μισουμένων*; cfr. c. 40 *ὑπὸ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων* et c. 53 *τοὺς ἀπὸ παντὸς ἔθνους ἀνθρώπων*. [3] Cfr. epitheta principum c. 1. [4] Plurimum auctoritatis Iust. tribuit sanae rationi, quae est *σπέρμα τοῦ λόγου* (Apol. II 8, 1); cfr. Apol. I 46 et Tertulliani illud (Apol. c. 17): O testimonium animae naturaliter christianae. [5] Multis locis Iust. et in genere dicendi et in sententiis imitatus est Platonem (Wehofer, Die Apologie

μὲν οὖν ὅτι λέγεσθε εὐσεβεῖς καὶ φιλόσοφοι καὶ φύλακες δικαιοσύνης καὶ ἐρασταὶ παιδείας, ἀκούετε πανταχοῦ· εἰ δὲ καὶ ὑπάρχετε, δειχθήσεται. 3 Οὐ γὰρ κολακεύσοντες ὑμᾶς διὰ τῶνδε τῶν γραμμάτων οὐδὲ πρὸς χάριν ὁμιλήσοντες, ἀλλ' ἀπαιτήσοντες κατὰ τὸν ἀκριβῆ καὶ ἐξεταστικὸν λόγον τὴν κρίσιν ποιήσασθαι προσεληλύθαμεν, μὴ προλήψει μηδ' ἀνθρωπαρεσκείᾳ τῇ δεισιδαιμόνων κατεχομένους ἢ ἀλόγῳ ὁρμῇ καὶ χρονίᾳ προκατεσχηκυίᾳ φήμῃ κακῇ τὴν καθ' ἑαυτῶν ψῆφον φέροντας. 4 Ἡμεῖς μὲν γὰρ πρὸς οὐδενὸς πείσεσθαί τι κακὸν δύνασθαι λελογίσμεθα, ἢν μὴ κακίας ἐργάται ἐλεγχώμεθα ἢ πονηροὶ διεγνώσμεθα· ὑμεῖς δ' ἀποκτεῖναι μὲν δύνασθε, βλάψαι δ' οὔ[1].

3. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἄλογον φωνὴν καὶ τολμηρὰν δόξῃ τις ταῦτα εἶναι, ἀξιοῦμεν τὰ κατηγορούμενα αὐτῶν ἐξετάζεσθαι, καί, ἐὰν οὕτως ἔχοντα ἀποδεικνύωνται, κολάζεσθαι ὡς πρέπον ἐστὶν ἁλόντας κολάζειν[a]. εἰ δὲ μηδὲν ἔχοι τις

dici pios et philosophos et custodes iustitiae et amatores doctrinae ubique auditis; num vero iidem sitis, demonstrabitur. 3 Neque enim ut vos adularer hoc libello neque ut gratificarer vobis, sed postulandi causa, ut diligenti deliberatione habita iudicium exerceretis, huc accessimus, ne praeiudicio vel superstitiosis hominibus placendi gratia, neve dementi impetu vel inveterata mala fama acti sententiam in vos ipsi ferretis. 4 Nobis enim a nemine mali quidquam fieri posse persuasimus, nisi maleficii coarguamur aut mali inventi simus; occidere vos quidem, non vero nocere potestis.

3. Sed ne quis insanam hanc vocem aut temerariam putet esse, rogamus, ut crimina eorum examinentur, et, si ita se habere reperiantur, vindicentur, ut convictos punire decet; sin vero nihil quis arguere habeat, vera

[a] *Ita coniecit Bellios, quem secutus est O; cfr. Athenag., Leg. c. 2: ἢ κολάζεσθαι τοὺς ἁλισκομένους πονηρούς. Μᾶλλον δὲ κολάζειν, quod tradit P, om. Kr.*

Justins in literarhistorischer Beziehung, Romae 1897, 90 squ.), hoc loco Plat., Apol. 28[b]: *Οὐ καλῶς λέγεις, ὦ ἄνθρωπε, εἰ οἴει δεῖν κίνδυνον ὑπολογίζεσθαι τοῦ ζῆν ἢ τεθνάναι ἄνδρα . . . ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο μόνον σκοπεῖν, ὅταν πράττῃ, πότερα δίκαια ἢ ἄδικα πράττει.*

[1] Spectat Iust. ad celeberrima ea, quae dixit Socrates in Pla-

ἐλέγχειν, οὐχ ὑπαγορεύει ὁ ἀληθὴς λόγος διὰ φήμην πονηρὰν ἀναιτίους ἀνθρώπους ἀδικεῖν, μᾶλλον δὲ ἑαυτούς, οἳ οὐ κρίσει ἀλλὰ πάθει τὰ πράγματα ἐπάγειν[1] ἀξιοῦτε. 2 Καλὴν δὲ καὶ μόνην δικαίαν πρόκλησιν[a] ταύτην πᾶς ὁ σωφρονῶν ἀποφανεῖται, τὸ τοὺς ἀρχομένους τὴν εὐθύνην τοῦ ἑαυτῶν βίου καὶ λόγου ἄληπτον παρέχειν, ὁμοίως δ' αὖ καὶ τοὺς ἄρχοντας μὴ βίᾳ μηδὲ τυραννίδι ἀλλ' εὐσεβείᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ ἀκολουθοῦντας τὴν ψῆφον τίθεσθαι· οὕτως γὰρ ἂν καὶ οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἀρχόμενοι ἀπολαύοιεν τοῦ ἀγαθοῦ. 3 Ἔφη γάρ που καί τις τῶν παλαιῶν· „Ἂν μὴ οἱ ἄρχοντες φιλοσοφήσωσι καὶ οἱ ἀρχόμενοι, οὐκ ἂν εἴη τὰς πόλεις εὐδαιμονῆσαι“[2]. 4 Ἡμέτερον οὖν ἔργον καὶ βίου καὶ μαθημάτων τὴν ἐπίσκεψιν πᾶσι παρέχειν, ὅπως μὴ ὑπὲρ τῶν ἀγνοεῖν τὰ ἡμέτερα νομιζόντων τὴν τιμωρίαν, ὧν ἂν πλημμελῶσι τυφλώττοντες, αὐτοὶ ἑαυτοῖς[b] ὀφλή-

ratio ob rumorem pravum innoxiis hominibus iniuriam fieri vetat, imo vobismetipsis, quibus non ex aequo, sed ex libidine poenas constituere placet. 2 Honestam autem et solam iustam eam postulationem, quicunque prudens est, esse pronuntiabit, ut qui reguntur vivendi loquendique rationem invictam reddant, neque vero minus etiam ii, qui praesunt, non vim aut tyrannidem, sed pietatem philosophiamque sectati sententiam dicant; ita enim haud scio an et qui praesunt et qui reguntur bono perfruantur. 3 Dixit enim alicubi et veterum quidam: *Nisi qui praesunt* et qui reguntur *philosophabuntur, fieri non poterit, ut civitates fortunatae sint.* 4 Nostrum igitur munus est et vitae et doctrinae inspiciendae copiam omnibus facere, ne pro iis, qui ignorare res nostras consue-

[a] *πρόσκλησιν O.* [b] *αὐτῶν αὐτοῖς P αὐτῶν αὐτοὶ Paul in Jahrb. für klass. Philol. 1880, 316 s.*

tonis Apol. p. 30cd, maxime ad illud: *Οὐ γὰρ οἶομαι θεμιτὸν εἶναι ἀμείνονι ἀνδρὶ ὑπὸ χείρονος βλάπτεσθαι.*

[1] *Τὰ πράγματα ἐπάγειν* aut significat res (i. e. mercedem poenamve) adducere, aut idem est, ut vult Veil, ac *πράγματα ποιεῖσθαι* seu mala inferre; minus recte Otto vertit: lites intendere. [2] Dictum est Platonis, De republ. V p. 473de, qui omittit *καὶ ἀρχομένους*; eadem sententia imperatori Marco Aurelio familiaris fuit (Capitolinus, Vita Marci c. 27).

σωμεν· ὑμέτερον δέ, ὡς αἱρεῖ λόγος, ἀκούοντας ἀγαθοὺς εὑρίσκεσθαι κριτάς. 5 Ἀναπολόγητον γὰρ λοιπὸν μαθοῦσιν, ἢν μὴ τὰ δίκαια ποιήσητε, ὑπάρξει πρὸς θεόν.

runt, poena eorum, quae caecutientes forte delinquunt, ipsi teneamur. vestrum autem est, quemadmodum exigit ratio, audientes bonos inveniri iudices. 5 Instructis enim vobis in posterum, nisi quae iusta sunt feceritis, nulla apud deum valebit excusatio.

4. Ὀνόματος μὲν οὖν προσωνυμία οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν κρίνεται ἄνευ τῶν ὑποπιπτουσῶν τῷ ὀνόματι πράξεων[1]· ἐπεί, ὅσον γε ἐκ τοῦ κατηγορουμένου ἡμῶν ὀνόματος, χρηστότατοι ὑπάρχομεν. 2 Ἀλλ' ἐπεὶ οὐ τοῦτο δίκαιον ἡγούμεθα, διὰ τὸ ὄνομα, ἐὰν κακοὶ ἐλεγχώμεθα, αἰτεῖν ἀφίεσθαι, πάλιν, εἰ μηδὲν διά τε τὴν προσηγορίαν τοῦ ὀνόματος καὶ διὰ τὴν πολιτείαν εὑρισκόμεθα ἀδικοῦντες, ὑμέτερον ἀγωνιᾶσαί ἐστι, μὴ ἀδίκως κολάζοντες τοὺς μὴ ἐλεγχομένους τῇ δίκῃ κόλασιν ὀφλήσητε. 3 Ἐξ ὀνόματος μὲν γὰρ ἢ ἔπαινος ἢ κόλασις οὐκ ἂν εὐλόγως γένοιτο, ἢν μή τι ἐνάρετον ἢ φαῦλον δι' ἔργων ἀποδείκνυσθαι δύνηται. 4 Καὶ γὰρ τοὺς κατηγορουμένους ἐφ' ὑμῶν πάντας πρὶν ἐλεγχθῆναι οὐ τιμωρεῖτε· ἐφ' ἡμῶν δὲ τὸ ὄνομα ὡς ἔλεγχον λαμβάνετε, καί-

4. Nominis igitur appellatio neque bonum neque malum iudicatur sine subiectis nomini actionibus[1]; nam, quantum quidem attinet ad nomen, quod nobis exprobratur, optimi sumus. 2 Sed quoniam non id iustum esse putamus propter nomen, si mali esse convincamur, ut absolvamur postulare, rursus, si nihil mali ex nominis appellatione et ex vitae ratione facere invenimur, vestrum est contendere, ne iniuste in eos, qui convicti non sunt, animadvertentes iustitiae poenam debitam solvatis. 3 Ex nomine enim nec laus nec poena merito exstiterit, nisi quid boni aut mali ex operibus probari possit. 4 Etenim qui apud vos accusantur omnes, priusquam convincuntur, poena non afficitis; adversus nos au-

[1] Hunc locum imitatus est Athenagoras, Leg. c. 2. Cfr. Tert., Apol. c. 2: Sed illud solum exspectatur, quod odio publico necessarium est, confessio nominis, non examinatio criminis.

περ, ὅσον γε ἐκ τοῦ ὀνόματος, τοὺς κατηγοροῦντας μᾶλλον κολάζειν ὀφείλετε. 5 Χριστιανοὶ γὰρ εἶναι κατηγορούμεθα· τὸ δὲ χρηστὸν μισεῖσθαι οὐ δίκαιον[1]. 6 Καὶ πάλιν· ἐὰν μέν τις τῶν κατηγορουμένων ἔξαρνος γένηται τῇ φωνῇ μὴ εἶναι φήσας, ἀφίετε αὐτὸν ὡς μηδὲν ἐλέγχειν ἔχοντες ἁμαρτάνοντα, ἐὰν δέ τις ὁμολογήσῃ εἶναι, διὰ τὴν ὁμολογίαν κολάζετε· δέον καὶ τὸν τοῦ ὁμολογοῦντος βίον εὐθύνειν καὶ τοῦ ἀρνουμένου, ὅπως διὰ τῶν πράξεων ὁποῖός ἐστιν ἕκαστος φαίνηται. 7 Ὃν γὰρ τρόπον παραλαβόντες τινὲς παρὰ τοῦ διδασκάλου Χριστοῦ μὴ ἀρνεῖσθαι ἐξεταζόμενοι παρακελεύονται, τὸν αὐτὸν τρόπον κακῶς ζῶντες ἴσως ἀφορμὰς παρέχουσι τοῖς ἄλλως καταλέγειν τῶν πάντων Χριστιανῶν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν αἱρουμένοις. 8 Οὐκ ὀρθῶς μὲν οὐδὲ τοῦτο πράττεται· καὶ γάρ τοι φιλοσοφίας ὄνομα καὶ σχῆμα ἐπιγράφονταί τινες, οἳ οὐδὲν ἄξιον τῆς ὑποσχέσεως πράττουσι· γινώσκετε δ' ὅτι καὶ οἱ τὰ ἐναντία δοξάσαντες καὶ δογματίσαντες τῶν παλαιῶν τῷ ἑνὶ ὀνόματι προσαγο-

tem nomen argumenti loco sumitis, quamquam, quantum ad nomen pertinet, accusatores potius punire debetis. 5 Christiani enim quod sumus, accusamur; bonum autem odio esse rectum non est. 6 Et rursus, si quis ea, de quibus accusatur, infitiatur voce se esse negans, quasi nihil habentes, quod eum peccare arguatis, eum dimittitis; sin quis se esse confitetur, ex confessione poenam exigitis; oportebat et confitentis et negantis vitam excutere, ut ex factis qualis quisque esset appareret. 7 Quemadmodum enim quidam, qui a magistro Christo non negare didicerunt, lege interrogati alios in suas partes trahunt, eodem modo male viventes fortasse ansam dant iis, qui ultro in omnes Christianos impietatem et iniquitatem incusare parati sunt. 8 Neque id quidem recte fit; nimirum philosophiae nomen habitumque quidam prae se ferunt, qui nihil eo promisso dignum agunt; scitis autem ex veteribus etiam eos, qui con-

[1] Etiam Theophilus ludens nomen Christianum a voce *χρηστός* derivat (Ad Autol. I 1) et Lactantius narrat de paganis (Inst. div. IV 7): immutata littera Chrestum solent dicere. At neque Iustinus neque Theophilus ignoraverunt veram nominis Christiani originem, ut patet ex Apol. II 6 et Theoph., Ad Aut. I 12.

ρεύονται φιλόσοφοι. 9 Καὶ τούτων τινὲς ἀθεότητα ἐδίδαξαν, καὶ τὸν Λία ἀσελγῆ ἅμα τοῖς αὐτοῦ παισὶν οἱ γενόμενοι ποιηταὶ καταγέλλουσι· κἀκείνων τὰ διδάγματα οἱ μετερχόμενοι οὐκ εἴργονται πρὸς ὑμῶν, ἆθλα δὲ καὶ τιμὰς τοῖς εὐφώνως ὑβρίζουσι τούτους τίθετε[1].

traria opinati sunt et docuerunt, uno nomine appellari philosophos. 9 Atque horum nonnulli deos negaverunt, et Iovem una cum liberis suis libidinosum poetae qui exstiterunt promulgant, et eorum doctrinas qui profitentur non prohibentur a vobis, sed praemia et honores iis ponitis, qui eos numerosa oratione cavillantur.

5. Τί δὴ οὖν τοῦτ' ἂν εἴη; ἐφ' ἡμῶν, ὑπισχνουμένων μηδὲν ἀδικεῖν μηδὲ τὰ ἄθεα ταῦτα δοξάζειν, οὐ κρίσεις ἐξετάζετε, ἀλλὰ ἀλόγῳ πάθει καὶ μάστιγι δαιμόνων[2] φαύλων ἐξελαυνόμενοι ἀκρίτως κολάζετε μὴ φροντίζοντες. 2 Εἰρήσεται γὰρ τἀληθές· ἐπεὶ τὸ παλαιὸν δαίμονες φαῦλοι, ἐπιφανείας ποιησάμενοι, καὶ γυναῖκας ἐμοίχευσαν καὶ παῖδας διέφθειραν καὶ φόβητρα ἀνθρώποις ἔδειξαν, ὡς καταπλαγῆναι τούς, οἳ λόγῳ τὰς γινομένας πράξεις οὐκ ἔκριτον, ἀλλὰ δέει συνηρπασμένοι καὶ μὴ ἐπιστάμενοι δαίμονας εἶναι φαύλους θεοὺς προσωνόμαζον[3], καὶ ὀνόματι ἕκαστον προσηγόρευον, ὅπερ ἕκαστος ἑαυτῷ τῶν δαιμό-

5. Quid igitur hoc sibi vult? De nobis, qui profitemur nihil mali nos facere neque haec impia credere, accusationes non examinatis, sed insana libidine et flagello daemonum pravorum agitati temere vindicatis nihil curantes. 2 Dicetur enim verum: Olim daemones pravi, in conspectum oblati, et mulieres stupraverunt et pueros corruperunt et terriculamenta hominibus monstrarunt, ut ii percellerentur, qui non prudenter res gestas iudicabant, sed timore correpti neque discernentes daemones pravos esse, eos deos appellabant et, quod sibi quisque daemonum nomen dederat,

[1] Eandem sententiam, secutus Iustinum, adfert Theophilus (Ad Aut. III 8 et 30). [2] Christianorum persecutiones a daemonibus repetierunt etiam Tertullianus (Apol. c. 27) et Lactantius (Inst. div. V 21). [3] Ut s. Paulus (1 Cor. 10, 20. 21), ita Iust. deos gentilium censet esse daemones malos.

νων ἐτίθετο. 3 Ὅτε δὲ Σωκράτης[1] λόγῳ ἀληθεῖ καὶ ἐξεταστικῶς ταῦτα εἰς φανερὸν ἐπειρᾶτο φέρειν καὶ ἀπάγειν τῶν δαιμόνων τοὺς ἀνθρώπους, καὶ αὐτοὶ[a] οἱ δαίμονες διὰ τῶν χαιρόντων τῇ κακίᾳ ἀνθρώπων ἐνήργησαν, ὡς ἄθεον καὶ ἀσεβῆ ἀποκτείνεσθαι, λέγοντες καινὰ εἰσφέρειν αὐτὸν δαιμόνια· καὶ ὁμοίως ἐφ' ἡμῶν τὸ αὐτὸ ἐνεργοῦσιν. 4 Οὐ γὰρ μόνον ἐν Ἕλλησι διὰ Σωκράτους ὑπὸ λόγου ἠλέγχθη ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἐν βαρβάροις[2] ὑπ' αὐτοῦ τοῦ λόγου μορφωθέντος καὶ ἀνθρώπου γενομένου καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ κληθέντος, ᾧ πεισθέντες ἡμεῖς τοὺς ταῦτα πράξαντας δαίμονας οὐ μόνον μὴ ὀρθοὺς εἶναί φαμεν, ἀλλὰ κακοὺς καὶ ἀνοσίους δαίμονας, οἳ οὐδὲ τοῖς ἀρετὴν ποθοῦσιν ἀνθρώποις τὰς πράξεις ὁμοίας ἔχουσιν.

6. Ἔνθεν δὲ καὶ ἄθεοι κεκλήμεθα· καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου καὶ πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἀπήμονος καὶ ἀκηράτου θεοῦ. 2 Τοῦτον γὰρ καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα καὶ εἰς τοσοῦτον πλῆθος ἀγαθῶν μιμητῶν τούτων ἐκκλησίαν συστησάμενον, ἣν ἐν μέρει ἐκθησόμεθα, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν σέβομεν καὶ προσκυνοῦμεν, καὶ ἐν ἀληθείᾳ καὶ λόγῳ τοῦτον τὸν θεὸν καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα καὶ τὸν τῆς ἄλλης ἀγαθῆς παρακολουθοῦντα καὶ ἀφομοιούμενον στρατιᾶς ἀγγέλων καὶ τὸν προφητικὸν πνεῦμα τιμῶντες καὶ προσκυνοῦντες δικαίως ἐν λόγῳ ἐκδιδάσκομεν.

eo eum designabant. 3 Cum autem Socrates ratione vera et exacto iudicio haec in lucem proferre et a daemonibus homines abducere conaretur, ipsi daemones per homines nequitia gaudentes effecerunt, ut is tamquam atheus et impius occideretur, dicentes nova eum inducere numina; ac pariter de nobis idem moliuntur. 4 Non enim apud Graecos solum per Socratem a logo haec sunt convicta, sed etiam apud barbaros ab eodem logo in conspectum dato et homine facto et Iesu Christo appellato, cui nos credentes daemones, qui haec patrarunt, non solum non bonos esse dicimus, sed malos nefandosque daemones, qui ne hominibus quidem virtutis appetentibus similes actiones habent.

6. Inde vero etiam athei appellamur; et profitemur in hisce, qui dicuntur dei, nos atheos esse, non autem si agitur de verissimo deo, qui pater

[a] αὐτὸν *O*.

[1] Inter philosophos graecos Iustino maxime probantur Socrates et Heraclitus, quos (c. 46), quantum ad cognitionem veritatis attinet, eodem loco habet, quo prophetas Iudaeorum. [2] Barbari vocantur a Iustino omnes gentes praeter Graecos et Romanos, maxime Iudaei (c. 7, 3); ita etiam Cicero (De fin. II 15): *Non solum Graecia et Italia sed etiam omnis barbaria.*

σωφροσύνης[1] καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἀνεπιμίκτου τε κακίας θεοῦ· 2 ἀλλ' ἐκεῖνόν τε καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα, καὶ τὸν[2] τῶν ἄλλων[3] ἑπομένων καὶ ἐξομοιουμένων ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατόν[4], πνεῦμά τε τὸ προφητικὸν[5] σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἀφθόνως παραδιδόντες.

7. Ἀλλά, φήσει τις, ἤδη τινὲς ληφθέντες ἠλέγχθησαν κακοῦργοι. 2 Καὶ γὰρ πολλοὺς πολλάκις, ὅταν ἑκάστοτε τῶν κατηγορουμένων τὸν βίον ἐξετάζητε, ἀλλ' οὐ διὰ

iustitiae et castimoniae et expers iniquitatis est; 2 sed cum et filium, qui ab eo venit nosque haec docuit, et ceterorum adsectantium et adsimulatorum bonorum angelorum exercitum, spiritumque propheticum colimus et adoramus, cum ratione et veritate venerantes et unicuique discere volenti, sicuti ipsi didicimus, sine invidia impertientes.

7. Sed dicet quispiam iam aliquot comprehensos convictos esse malefacti. 2 Sane multos saepe in vitam uniuscuiusque accusati inquirendo, sed non pro-

[1] *Σωφροσύνη* apud Iust. castimoniam seu pudicitiam significat (cfr. c. 14, 2 et 15, 1). [2] Verba *τὸν . . . στρατὸν* pendent a *σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν*, non a *διδάξαντα*, ut recte disputavit Semisch (Justin der Märtyrer II 349 squ.) contra Möhler (Theol. Quartalschrift 1833, 50 squ.). Quodsi Iust. dicit: *τὸν . . . ἀγγέλων στρατὸν . . . προσκυνοῦμεν*, verbum *προσκυνεῖν* latiore sensu hoc loco usurpat; nam c. 16 idem Iust. adfirmat: *τὸν θεὸν μόνον δεῖ προσκυνεῖν*, et c. 17: *θεὸν μόνον προσκυνοῦμεν*. [3] Ex hoc nomine adiectivo colligi potest, Iustinum ipsum filium dei in numero angelorum habere. quemadmodum aliis locis (Dial. c. 93 et 127) eum *ἄγγελον* vocat. Notandum vero est, vocem *ἄλλος* interdum abundanter usurpari, ex. gr. apud Platonem, Alcib. I p. 112b: *τοῖς τε Ἀχαιοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις Τρωσίν* (et Gorg. 473c). [4] Angelos a veteribus Christianis cultos esse, hoc loco Iust. testis est. [5] Luce clarius hoc loco Iust. spiritum sanctum, quem saepissime *πνεῦμα προφητικόν* appellat, distinguit a filio dei; quod monere supervacaneum non est; nam aliis locis alterum cum altero confundere videtur; ex. gr. c. 33 verba Luc. 1, 35 'Spiritus sanctus superveniet in te' ita interpretatur: *Τὸ πνεῦμα οὖν καὶ τὴν δύναμιν τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ οὐδὲν ἄλλο νοῆσαι θέμις ἢ τὸν λόγον*; porro eodem loco exponit prophetas a nemine adflatos esse nisi a logo divino.

τοὺς προελεγχθέντας[a] καταδικάζετε[1]. 3 Καθόλου μὲν οὖν κἀκεῖνο ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὃν τρόπον οἱ ἐν Ἕλλησι τὰ αὐτοῖς ἀρεστὰ δογματίσαντες ἐκ παντὸς τοῦ ἑνὶ ὀνόματι φιλοσοφίας προσαγορεύονται, καίπερ τῶν δογμάτων ἐναντίων ὄντων, οὕτως καὶ τῶν ἐν βαρβάροις γενομένων καὶ δοξάντων σοφῶν τὸ ἐπικατηγορούμενον[2] ὄνομα κοινόν ἐστι· Χριστιανοὶ γὰρ πάντες προσαγορεύονται. 4 Ὅθεν πάντων τῶν καταγγελλομένων ὑμῖν τὰς πράξεις κρίνεσθαι ἀξιοῦμεν, ἵνα ὁ ἐλεγχθεὶς ὡς ἄδικος κολάζηται, ἀλλὰ μὴ ὡς Χριστιανός· ἐὰν δέ τις ἀνέλεγκτος φάνηται, ἀπολύηται ὡς Χριστιανὸς οὐδὲν ἀδικῶν. 5 Οὐ γὰρ τοὺς κατηγοροῦντας κολάζειν ὑμᾶς ἀξιώσομεν[3]· ἀρκοῦνται γὰρ τῇ

pter eos, qui antea convicti sunt, condemnatis. 3 In universum utique et illud concedimus, sicuti apud Graecos ii, qui sententias sibi adridentes docuerunt, vulgo uno nomine philosophiae appellentur, quamvis sententiae eorum sint contrariae, ita eorum, qui apud barbaros exstiterunt et existimati sunt sapientes, nomen iis inditum commune esse; Christiani enim omnes appellantur. 4 Quare petimus, ut omnium, quorum nomina ad vos deferuntur, acta excutiantur, ut qui convictus fuerit sicut improbus puniatur, non ut Christianus; si quem vero innoxium esse apparuerit, is dimittatur ut Christianus, qui nihil mali fecerit. 5 Neque enim

[a] *Ita Perionius et Maranus,* προλεχθέντας *OPKr,* προσλεχθέντας *Paul in Jahrb. f. klass. Phil. 1880, 318 s.*

[1] Sensus est: Quod iam aliquot Christiani criminis convicti sunt, inde nihil efficitur de ceteris Christianis; nam quoscunque homines condemnatis, eos non propter alios malefacti convictos condemnare soletis, sed propter sua ipsorum scelera. Otto, qui cum codice Parisino legit προλεχθέντας, hanc vocem explicat de iis Christianis, de quibus antea (c. 6) dictum est, seu de veris Christianis. Veil post ἐξετάζητε supplet κακῶς ζῶντας ἐλέγξετε et postea προλεχθέντας retinet. Utrumque improbandum videtur. [2] Ἐπικατηγορεῖν et κατηγορεῖν saepe significant: enuntiare (non: accusare), ut Her. III 115 et Plat., Theaet. 167a. [3] Calumniatori eadem poena ex legibus subeunda erat, quam reo intentaverat (Plin., Paneg. c. 35; Cod. Theod. IX 2, 3; 3, 6; cfr. etiam edictum Hadriani ad calcem apologiae I. Iustini).

προσούσῃ πονηρίᾳ καὶ τῇ τῶν καλῶν ἀγνοίᾳ.

8. Λογίσασθε δ' ὅτι ὑπὲρ ὑμῶν ταῦτα ἔφημεν ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν εἶναι ἀρνεῖσθαι ἐξεταζομένους. 2 Ἀλλ' οὐ βουλόμεθα ζῆν ψευδολογοῦντες· τοῦ γὰρ αἰωνίου καὶ καθαροῦ βίου ἐπιθυμοῦντες τῆς μετὰ θεοῦ τοῦ πάντων πατρὸς καὶ δημιουργοῦ διαγωγῆς ἀντιποιούμεθα[1], καὶ σπεύδομεν ἐπὶ τὸ ὁμολογεῖν, οἱ πεπεισμένοι καὶ πιστεύοντες τυχεῖν τούτων δύνασθαι τοὺς τὸν θεὸν δι' ἔργων πείσαντας, ὅτι αὐτῷ εἵποντο καὶ τῆς παρ' αὐτῷ διαγωγῆς ἤρων, ἔνθα κακία οὐκ ἀντιτυπεῖ. 3 Ὡς μὲν οὖν διὰ βραχέων εἰπεῖν, ἅ τε προσδοκῶμεν καὶ μεμαθήκαμεν διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ διδάσκομεν, ταῦτά ἐστι[2]. 4 Πλάτων δ' ὁμοίως ἔφη Ῥαδάμανθυν καὶ Μίνω κολάσειν τοὺς ἀδίκους παρ' αὐτοὺς ἐλθόντας· ἡμεῖς δὲ τὸ αὐτὸ πρᾶγμά φαμεν γενήσεσθαι, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, κἂν τοῖς αὐτοῖς σώμασι μετὰ τῶν ψυχῶν γινομένων καὶ αἰωνίαν κόλασιν κολασθησομένων, ἀλλ' οὐχὶ χιλιονταετῆ περίοδον,

postulabimus, ut in ipsos accusatores animadvertatis; nam iis satis est supplicii sua ipsorum nequitia bonique ignorantia.

8. Cognoscite autem vestra causa nos haec dixisse inde, quod nobis negare integrum est, cum interrogamur. 2 Sed vivere nolumus mentientes; vitae enim aeternae et purae cupidi ad consortium dei, parentis et opificis omnium rerum, contendimus et properamus ad confitendum, cum nobis persuaserimus et credamus, haec consequi posse eos, qui deo factis testati sint, se illum sectatos esse et illud apud eum domicilium adamasse, ubi improbitas nullum adfert dolorem. 3 Ut igitur paucis absolvam, quae exspectamus et didicimus a Christo et docemus, haec sunt. 4 Plato quidem et ipse Radamanthum et Minoem ab improbis, postquam ad eos venerint, poenas repetituros esse dixit; nos vero eandem rem futuram esse dicimus, sed a Christo et ita, ut in iisdem corporibus una cum animis exsistant aeternamque poenam subeant,

[1] Et hoc verbum et sequens ἀράω (alias ἀράομαι) significant: cupere vel appetere. [2] Certam spem aeternae vitae maxime propriam Christianorum et quasi summam esse fidei Christianae, hoc loco docet Iustinus.

ὡς ἐκεῖνος ἔφη, μόνον[1]. 5 Εἰ μὲν οὖν ἄπιστον ἢ ἀδύνατον τοῦτο φήσει τις, πρὸς ἡμᾶς ἥδε ἡ πλάνη ἐστὶν ἀλλ' οὐ πρὸς ἕτερον, μέχρις οὗ ἔργῳ μηδὲν ἀδικοῦντες ἐλεγχόμεθα.

non solo, ut ille dixit, spatio mille annorum definitam. 5 Quodsi quis hoc incredibile vel impossibile esse dicat, ad nos hic error, non ad alium pertinet, quamdiu re vera nullius delicti coarguimur.

9. Ἀλλ' οὐδὲ θυσίαις πολλαῖς καὶ πλοκαῖς ἀνθῶν τιμῶμεν, οὓς ἄνθρωποι μορφώσαντες καὶ ἐν ναοῖς ἱδρύσαντες θεοὺς προσωνόμασαν, ἐπεὶ ἄψυχα καὶ νεκρὰ ταῦτα γινώσκομεν καὶ θεοῦ μορφὴν μὴ ἔχοντα (οὐ γὰρ τοιαύτην ἡγούμεθα τὸν θεὸν ἔχειν τὴν μορφήν, ἣν φασί τινες εἰς τιμὴν μεμιμῆσθαι), ἀλλ' ἐκείνων τῶν φανέντων κακῶν δαιμόνων καὶ ὀνόματα καὶ σχήματα ἔχειν. 2 Τί γὰρ δεῖ εἰδόσιν ὑμῖν λέγειν, ἃ τὴν ὕλην οἱ τεχνῖται διατιθέασι ξέοντες καὶ τέμνοντες καὶ χωνεύοντες καὶ τύπτοντες; καὶ ἐξ ἀτίμων πολλάκις σκευῶν διὰ τέχνης τὸ σχῆμα μόνον ἀλλάξαντες καὶ μορφοποιήσαντες θεοὺς ἐπονομάζουσιν[2]. 3 Ὅπερ οὐ μόνον ἄλογον ἡγού-

9. Neque vero multis hostiis et coronis florum honoramus eos, quos homines formatos et in fanis constitutos deos appellaverunt, propterea quod inanima mortuaque haec cognoscimus neque dei forma praedita (non enim eam putamus deo inesse formam, quam quidam venerationis causa imitatos se esse dicunt), sed illorum, qui apparuerunt, malorum daemonum et nomina et figuras referre. 2 Quid enim opus est vobis, quippe qui sciatis, dicere, quae effingant artifices materiam edolando scalpendo fundendo tundendo? Quin etiam ex inhonestis saepe vasibus arte formam tantummodo immutando simulacra facta deos

[1] Platonis sententia erat, singulis hominum animis post mortem transigendum esse circuitum mille annorum, aliis, qui cum virtute vixissent, laetantibus in caelo, aliis, quorum vita libidinibus inquinata esset, lugentibus sub terra; deinde eos renasci neque prius ad sidera in aeternum reversuros esse, quam ter vitam totam sincero veritatis et virtutis studio peregissent; cfr. Plat., Phaedr. 248—249, et De republ. 613e squ. [2] Statuas non solum nomine deorum nuncupatas, sed etiam a vulgo ipsos deos habitas esse, praeter Iustinum et

μεθα, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὕβρει τοῦ θεοῦ γίνεσθαι, ὃς ἄῤῥητον δόξαν καὶ μορφὴν ἔχων ἐπὶ φθαρτοῖς καὶ δεομένοις θεραπείας πράγμασιν ἐπονομάζεται. 4 Καὶ ὅτι οἱ τούτων τεχνῖται ἀσελγεῖς εἰσι καὶ πᾶσαν κακίαν, ἵνα μὴ καταριθμῶμεν, ἔχουσιν, ἀκριβῶς ἐπίστασθε· καὶ τὰς ἑαυτῶν παιδίσκας συνεργαζομένας φθείρουσιν. 5 Ὦ τῆς ἐμβροντησίας, ἀνθρώπους ἀκολάστους θεοὺς εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι πλάσσειν λέγεσθαι καὶ μεταποιεῖν, καὶ τῶν ἱερῶν, ἔνθα ἀνατίθενται, φύλακας τοιούτους καθιστάναι, μὴ συνορῶντας ἀθέμιτον καὶ τὸ νοεῖν ἢ λέγειν ἀνθρώπους θεῶν εἶναι φύλακας.

nominant. 3 Quod quidem non solum a ratione alienum, sed etiam cum contumelia dei fieri existimamus, qui, cum sit gloria et figura inenarrabili, a rebus fluxis curationeque egentibus denominatur. 4 Atque horum artifices impudicos omnibusque flagitiis, ne singula recenseam, obnoxios esse probe scitis; ipsas suas servulas, dum cum iis in opere sunt, stuprant. 5 O caecitatem mentis, homines incontinentes deos ad adorandum fingere et transformare dici templorumque, in quibus collocantur, custodes tales constitui; numquid intellegitur nefas esse etiam cogitare vel dicere, homines deorum esse custodes!

10. Ἀλλ' οὐ[a] δέεσθαι τῆς παρὰ ἀνθρώπων ὑλικῆς προσφορᾶς παρειλήφαμεν τὸν θεόν, αὐτὸν παρέχοντα πάντα ὁρῶντες· ἐκείνους δὲ προσδέχεσθαι αὐτὸν μόνον δεδιδάγμεθα καὶ πεπείσμεθα καὶ πιστεύομεν, τοὺς τὰ προσόντα αὐτῷ ἀγαθὰ μιμουμένους, σωφρο-

10. Porro non egere materiali hominum oblatione accepimus deum, ipsum omnia largiri cum videamus; sed illos solum ei probari didicimus et nobis persuasimus et credimus, qui quae ei insunt bona imitantur temperantiam et iustitiam et hu-

[a] οὐδὲ *O*.

Christiani (ex. gr. Ep. ad Diognetum c. 2; Theophilus, Ad Aut. I 1 et II 2; Arnobius I 39) et ethnici (ex. gr. Lucianus, Iup. confut. c. 8; Plutarchus, De Iside c. 11; Diogenes Laertius II 116) scriptores tradunt; cfr. Döllinger, Heidentum u. Judentum II 632. At Plato cultum, qui simulacris tribuatur, a vivis diis, qui a nullo videri possint, multa gratia rependi censet (De leg. 11 p. 931).

σύνην καὶ δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν καὶ ὅσα οἰκεῖα θεῷ ἐστι, τῷ μηδενὶ ὀνόματι θετῷ καλουμένῳ[1]. 2 Καὶ πάντα τὴν ἀρχὴν ἀγαθὸν ὄντα[2] δημιουργῆσαι αὐτὸν ἐξ ἀμόρφου ὕλης[3] δι' ἀνθρώπους δεδιδάγμεθα· οἳ ἐὰν ἀξίους τῷ ἐκείνου βουλεύματι ἑαυτοὺς δι' ἔργων δείξωσι, τῆς μετ' αὐτοῦ ἀναστροφῆς καταξιωθῆναι παρειλήφαμεν συμβασιλεύοντας, ἀφθάρτους καὶ ἀπαθεῖς γενομένους. 3 Ὃν τρόπον γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ἐποίησε, τὸν αὐτὸν ἡγούμεθα τρόπον διὰ τὸ ἑλέσθαι τοὺς αἱρουμένους τὰ αὐτῷ ἀρεστὰ καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας καταξιωθῆναι. 4 Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν γενέσθαι οὐχ ἡμέτερον ἦν· τὸ δ' ἑξακολουθῆσαι οἷς φίλον αὐτῷ αἱρουμένους, δι' ὧν αὐτὸς ἐδωρήσατο λογικῶν δυνάμεων, πείθει[4] τε καὶ εἰς πίστιν ἄγει ἡμᾶς.

manitatem et quaecunque propria sunt dei, qui nullo indito nomine vocatur. 2 Atque omnia initio eum, cum bonus esset, fabricatum esse ex informi materia propter homines didicimus; qui, si dignos consilio eius se operibus exhibuerint, fore ut conversatione eius digni habeantur accepimus, in societatem regni admissi immortales nihilque dolentes. 3 Quomodo enim initio eos, cum nondum erant, fecit, eodem modo putamus fore ut ii, qui quae ei placent eligunt, propter hanc electionem et immortalitate et convictu digni habeantur. 4 Quod enim initio facti sumus, nostrum non erat; ut vero ea sectemur, quae ei placent, eligentes logicis, quas ipse donavit, facultatibus, persuadet nobis et ad fidem

[1] Cfr. Act. 17, 25 et Minuc. Fel., Octav. c. 32: 'Hostias et victimas deo offeram, quas in usum mei protulit, ut reiciam ei suum munus? ingratum est, cum sit litabilis hostia bonus animus et pura mens et sincera conscientia'. [2] Eandem causam mundi creandi adfert Plato (Tim. 29e): *Ἀγαθὸς ἦν (ὁ θεός), ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος· τούτου δ' ἐκτὸς ὢν πάντα ὅ τι μάλιστα γενέσθαι ἐβουλήθη παραπλήσια ἑαυτῷ.* [3] Cave concludas ex hoc loco et similibus (c. 59, 1 et 67, 8) Iustinum cum Platone docere materiam esse aeternam neque a deo creatam; quae sententia excluditur loco 59, 5. [4] Supple vocem *ἡμᾶς*, quae sequitur; male Veil supplet *αὐτόν* et vertit: 'So machen wir ihn uns gewogen und gewinnen sein Vertrauen'; neque assentior Ottoni, qui infinitivum *ἑξακολουθῆσαι* pro subiecto habet vertens ultima verba: 'persuasionem generat et ad fidem nos ducit'.

5 Καὶ ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἡγούμεθα εἶναι τὸ μὴ εἴργεσθαι ταῦτα μανθάνειν, ἀλλὰ καὶ προτρέπεσθαι ἐπὶ ταῦτα. 6 Ὅπερ γὰρ οὐκ ἠδυνήθησαν οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι πρᾶξαι, ταῦτα ὁ λόγος θεῖος ὢν[a] εἰργάσατο, εἰ μὴ οἱ φαῦλοι δαίμονες κατεσκέδασαν πολλὰ ψευδῆ καὶ ἄθεα κατηγορήματα[1], σύμμαχον λαβόντες τὴν ἐν ἑκάστῳ κακὴν πρὸς πάντα καὶ ποικίλην φύσει ἐπιθυμίαν, ὧν οὐδὲν πρόσεστιν ἡμῖν.

11. Καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες βασιλείαν προσδοκῶντας ἡμᾶς, ἀκρίτως ἀνθρώπινον λέγειν ἡμᾶς ὑπειλήφατε, ἡμῶν τὴν μετὰ θεοῦ λεγόντων, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ἀνεταζομένους ὑφ' ὑμῶν ὁμολογεῖν εἶναι Χριστιανούς, γινώσκοντες τῷ ὁμολογοῦντι θάνατον τὴν ζημίαν κεῖσθαι, φαίνεται. 2 Εἰ γὰρ ἀνθρώπινον βασιλείαν προσδοκῶμεν, κἂν ἠρνούμεθα, ὅπως μὴ ἀναιρώμεθα, καὶ λανθάνειν ἐπειρώμεθα, ὅπως τῶν προσδοκωμένων τύχωμεν· ἀλλ' ἐπεὶ οὐκ εἰς τὸ νῦν τὰς ἐλπίδας ἔχομεν, ἀναιρούντων οὐ πεφροντίκαμεν τοῦ καὶ πάντως ἀποθανεῖν ὀφειλομένου.

perducit nos. 5 Iam vero omnium hominum interesse arbitramur, eos haec cognoscere non prohiberi, imo incitari ad ea. 6 Quod enim humanae leges efficere non potuerunt, haec logus, cum divinus esset, operatus esset, nisi mali daemones multa falsa impiaque crimina divulgavissent sociam adhibentes cupiditatem, quae cuique omnino mala et varia natura inest; eorum criminum nullum in nos quadrat.

11. Et vos, regnum a nobis exspectari audientes, humanum nos dicere temere suspicati estis, cum nos id, quod cum deo est, dicamus, ut iam inde patet, quod a vobis interrogati fatemur nos esse Christianos, quamvis sciamus, confitenti mortis poenam positam esse. 2 Si enim humanum regnum exspectaremus, negaremus, ne occideremur, et latere conaremur, ut quae exspectamus consequeremur; sed quia in praesentibus spem non ponimus, de carnificibus non laboramus, praesertim cum utique moriendum sit.

[a] ἂν *pro* ὢν *coniecit Veil, fortasse recte.*

[1] Gentiles Christianis affingebant Θυέστεια δεῖπνα καὶ Οἰδιποδείους μίξεις (Eus., Hist. e. V 1, 14).

12. Ἀρωγοὶ δ' ὑμῖν καὶ σύμμαχοι πρὸς εἰρήνην ἐσμὲν πάντων μᾶλλον ἀνθρώπων, οἳ ταῦτα δοξάζομεν, ὡς λαθεῖν θεὸν κακόεργον ἢ πλεονέκτην ἢ ἐπίβουλον ἢ ἐνάρετον ἀδύνατον εἶναι, καὶ ἕκαστον ἐπ' αἰωνίαν κόλασιν ἢ σωτηρίαν κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων πορεύεσθαι. 2 Εἰ γὰρ οἱ πάντες ἄνθρωποι ταῦτα ἐγίνωσκον, οὐκ ἄν τις τὴν κακίαν πρὸς ὀλίγον ᾑρεῖτο, γινώσκων πορεύεσθαι ἐπ' αἰωνίαν διὰ πυρὸς καταδίκην, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἑαυτὸν συνεῖχε καὶ ἐκόσμει ἀρετῇ, ὅπως τῶν παρὰ τοῦ θεοῦ τύχοι ἀγαθῶν καὶ τῶν κολαστηρίων ἀπηλλαγμένος εἴη. 3 Οἱ[a] γὰρ διὰ τοὺς ὑφ' ὑμῶν κειμένους νόμους καὶ κολάσεις πειρῶνται λανθάνειν ἀδικοῦντες, ἀνθρώπους δ' ὄντας λανθάνειν ὑμᾶς δυνατὸν ἐπιστάμενοι ἀδικοῦσιν, εἰ[b] ἔμαθον καὶ ἐπείσθησαν θεὸν ἀδύνατον εἶναι λαθεῖν τι, οὐ μόνον πραττόμενον ἀλλὰ καὶ βουλευόμενον, κἂν διὰ τὰ ἐπικείμενα ἐκ παντὸς τρόπου κόσμιοι ἦσαν, ὡς καὶ ὑμεῖς συμφήσετε. 4 Ἀλλ' ἐοίκατε δεδιέναι, μὴ πάντες δικαιοπραγήσωσι καὶ ὑμεῖς οὓς κολάζητε ἔτι οὐχ ἕξετε· δημίων δ' ἂν εἴη τὸ τοιοῦτον ἔργον, ἀλλ' οὐκ ἀρχόντων ἀγα-

12. Adiutores autem vobis et socii ad pacem sumus prae omnibus hominibus, quippe qui haec doceamus, fieri non posse, ut deum lateat maleficus aut avarus aut insidiosus aut virtute praeditus, et ad aeternam sive poenam sive salutem pro suis quemque meritis proficisci. 2 Si enim omnes homines hoc persuasum haberent, nemo vitium ad tempus eligeret sciens ad aeternam se vadere per ignem damnationem, sed omnino se contineret ornaretque virtute, ut bona a deo consequeretur suppliciaque effugeret. 3 Qui enim, etsi propter leges a vobis latas poenasque latere student peccantes, tamen, utpote qui se vos, cum homines sitis, latere posse sciant, peccant, si didicissent sibique persuasissent deum fugere posse nihil, non solum actum sed etiam cogitatum, saltem propter imminentia mala omnino in officio manerent, ut et vos concedetis. 4 Sed timere videmini, ne omnes iustum colant neve vos, quos poena adficiatis, habeatis; verum hoc carnificum est, non bonorum principum. 5 Credimus autem

[a] *Ita Thirlby Ashton Veil, Οὐ POKr.* [b] *εἰ δ' OKr.*

θῶν. 5 Πεπείσμεθα δ' ἐκ δαιμόνων φαύλων, οἳ καὶ παρὰ τῶν ἀλόγως βιούντων αἰτοῦσι θύματα καὶ θεραπείας, καὶ ταῦτα, ὡς προέφημεν, ἐνεργεῖσθαι· ἀλλ' οὐχ ὑμᾶς, οἵ γε εὐσεβείας καὶ φιλοσοφίας ὀρέγεσθε, ἄλογόν τι πρᾶξαι ὑπειλήφαμεν. 6 Εἰ δὲ καὶ ὑμεῖς ὁμοίως τοῖς ἀνοήτοις τὰ ἔθη πρὸ τῆς ἀληθείας τιμᾶτε, πράττετε ὃ δύνασθε· τοσοῦτον δὲ δύνανται καὶ ἄρχοντες πρὸ τῆς ἀληθείας δόξαν τιμῶντες, ὅσον καὶ λῃσταὶ ἐν ἐρημίᾳ. 7 Ὅτι δ' οὐ καλλιερήσετε[1], ὁ λόγος ἀποδείκνυσιν, οὗ βασιλικώτατον καὶ δικαιότατον[2] ἄρχοντα μετὰ τὸν γεννήσαντα θεὸν[3] οὐδένα οἴδαμεν ὄντα. 8 Ὃν γὰρ τρόπον διαδέχεσθαι πενίας ἢ πάθη ἢ ἀδοξίας πατρικὰς ὑφαιροῦνται πάντες, οὕτως καὶ ὅσα ἂν ὑπαγορεύσῃ ὁ λόγος μὴ δεῖν αἱρεῖσθαι ὁ νουνεχὴς οὐχ

daemones pravos, qui etiam ab iis, qui nulla ratione vivunt, sacrificia et cultum exigunt, et haec, uti exposuimus, moliri; sed vos, qui quidem pietatis et philosophiae studiosi estis, insane quidquam facturos esse arbitrati non sumus. 6 Si vero et vos haud secus atque insipientes consuetudines veritati antefertis, facite quod potestis; tantum autem valent principes, qui veritati famam anteferunt, quantum praedones in desertis. 7 Neque vero litaturos vos esse, logus declarat, quo magis regium iustumque principem secundum genitorem deum novimus neminem. 8 Ut enim paupertatem vel morbos vel ignominiam parentum ne haereditate accipiant, recusant omnes, ita quaecunque eligi logus vetuerit, vir sapiens

[1] *Καλλιερεῖν* est: faustis ominibus sacrificare i. e. litare; hoc loco idem est atque optabilem exitum habere. [2] De superlativo, ubi comparativum exspectabatur, cum genetivo adhibito vide Hermann. ad Viger. ed. 4 p. 717 s. [3] Haec subordinatianismum, qui dicitur, redolent. Cfr. Ap. I 13, ubi dicit nos filium dei *ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ ἔχοντες*; II 13: *θεοῦ λόγον μετὰ τὸν θεὸν προσκυνοῦμεν*; Dial. c. 56: (*ὁ λόγος*) *ἐστὶ καὶ λέγεται θεὸς καὶ κύριος ἕτερος ὑπὸ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων*; Dial. c. 100 *ἀπὸ τοῦ πατρὸς δυνάμει αὐτοῦ καὶ βουλῇ προελθόντα*; quin etiam Ap. II 6 legitur, filium ante creationem cum patre fuisse illum quidem, sed genitum esse, quando initio omnia per ipsum facta et disposita sunt (*ὁ λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων συνὼν καὶ γεννώμενος, ὅτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα ἔκτισε καὶ ἐκόσμησεν*). Ex hisce aliisque locis Semisch (Iustin II 288) recte mihi effecisse videtur, a Iustino filium minorem patre habitum esse.

αἱρήσεται[1]. 9 *Γενήσεσθαι ταῦτα πάντα προεῖπε, φημί, ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος καὶ τοῦ πατρὸς πάντων καὶ δεσπότου θεοῦ υἱὸς καὶ ἀπόστολος*[2] *ὢν Ἰησοῦς Χριστός, ἀφ' οὗ καὶ τὸ Χριστιανοὶ ἐπονομάζεσθαι ἐσχήκαμεν.* 10 *Ὅθεν καὶ βέβαιοι γινόμεθα πρὸς τὰ δεδιδαγμένα ὑπ' αὐτοῦ πάντα, ἐπειδὴ ἔργῳ φαίνεται γινόμενα, ὅσα φθάσας γενέσθαι προεῖπεν· ὅπερ θεοῦ ἔργον ἐστί, πρὶν ἢ γενέσθαι εἰπεῖν καὶ οὕτως δειχθῆναι γινόμενον ὡς προείρηται.* 11 *Ἦν μὲν οὖν καὶ ἐπὶ τούτοις παυσαμένους μηδὲν προστιθέναι, λογισαμένους ὅτι δίκαιά τε καὶ ἀληθῆ ἀξιοῦμεν· ἀλλ' ἐπεὶ γνωρίζομεν οὐ ῥᾴδιον ἀγνοίᾳ κατεχομένην ψυχὴν συντόμως μεταβάλλειν*[a]*, ὑπὲρ τοῦ πεῖσαι τοὺς φιλαλήθεις μικρὰ προσθεῖναι προεθυμήθημεν, εἰδότες ὅτι οὐκ ἀδύνατον ἀληθείας παρατεθείσης ἄγνοιαν φυγεῖν*[3].

13. *Ἄθεοι μὲν οὖν ὡς οὐκ ἐσμεν, τὸν δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς σεβόμενοι, ἀνενδεῆ αἱμάτων καὶ σπονδῶν καὶ θυμιαμάτων, ὡς ἐδιδάχθημεν, λέγοντες,*

non eliget. 9 Futura esse haec omnia praedixit, inquam, magister noster, qui patris omnium et domini dei filius et apostolus est, Iesus Christus, a quo etiam nomen Christianorum accepimus. 10 Unde etiam certi sumus de omnibus, quae ille docuit, propterea quod re ipsa videmus facta, quaecunque futura esse prius praedixit; quod quidem dei opus est, ut res, antequam fiant, edicantur itaque facta esse declarentur, ut praedictae sunt. 11 Atqui licebat hoc loco finem facere nihilque iam addere, quandoquidem et iusta et vera postulamus; sed quoniam haud facile animum errore implicitum brevi mutari cognoscimus, ut veritatis amatoribus persuaderemus, pauca adicere statuimus non ignorantes fieri posse, ut veritate proposita error effugiat.

13. Atheos igitur nos non esse, qui opificem huius universi colamus, eum sanguine et libamentis odoribusque non egere, quemadmodum edocti sumus, di-

[a] *μεταβαλεῖν* O.

[1] Sensus est: Ut infirmitates corporis a parentibus hereditarias habere vult nemo, ita omnes pravas opiniones superstitionesque parentum fugere aequum est. [2] Apostolus etiam a s. Paulo Hebr. 3, 1 Iesus appellatur. [3] Hanc sententiam ex Iustino repetivit Irenaeus (Adv. haer. III 2, 3).

λόγῳ εὐχῆς καὶ εὐχαριστίας ἐφ' οἷς προσφερόμεθα[1] πᾶσιν, ὅση δύναμις, αἰνοῦντες, μόνην ἀξίαν αὐτοῦ τιμὴν ταύτην παραλαβόντες, τὸ τὰ ὑπ' ἐκείνου εἰς διατροφὴν γενόμενα οὐ πυρὶ δαπανᾶν, ἀλλ' ἑαυτοῖς καὶ τοῖς δεομένοις προσφέρειν[1], 2 ἐκείνῳ δὲ εὐχαρίστους ὄντας διὰ λόγου πομπὰς[2] καὶ ὕμνους πέμπειν ὑπέρ τε τοῦ γεγονέναι καὶ τῶν εἰς εὐρωστίαν πόρων πάντων, ποιοτήτων μὲν γενῶν καὶ μεταβολῶν ὡρῶν, καὶ τοῦ πάλιν ἐν ἀφθαρσίᾳ γενέσθαι διὰ πίστιν τὴν ἐν αὐτῷ αἰτήσεις πέμποντες, — τίς σωφρονῶν οὐχ ὁμολογήσει; 3 Τὸν διδάσκαλόν τε τούτων γενόμενον ἡμῖν καὶ εἰς τοῦτο γεννηθέντα Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, τοῦ γενομένου ἐν Ἰουδαίᾳ ἐπὶ χρόνοις Τιβερίου Καίσαρος ἐπιτρόπου, υἱὸν αὐτὸν[a] τοῦ ὄντως θεοῦ μαθόντες καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ ἔχοντες, πνεῦμά τε προφητικὸν[3] ἐν τρίτῃ τάξει ὅτι μετὰ λόγου τιμῶμεν ἀποδείξομεν. 4 Ἐνταῦθα γὰρ μανίαν ἡμῶν καταφαίνονται, δευτέραν χώραν μετὰ τὸν ἄτρεπτον καὶ ἀεὶ ὄντα θεὸν καὶ γεννήτορα

camus, verbo precationis gratiarumque actionis pro omnibus, quibus vescimur, quantum possumus, laudemus, cum eum solum honorem eo dignum esse acceperimus, ea, quae ab illo alimenta facta sunt, non igne consumere, sed nobis et indigentibus offerre fruenda, 2 illi autem gratos nos exhibentes verbis solemnes preces hymnosque mittere pro creatione omnibusque ad salutem corporis adiumentis, pro varietatibus rerum et vicissitudinibus temporum, precesque fundamus, uti rursus in aeternitatem evadamus per fidem, quam in eo habemus — quis ratione usus non concedet? 3 Porro Iesum Christum, qui harum rerum doctor nobis factus et ad id natus est, qui crucifixus est Pontio Pilato in Iudaea temporibus Tiberii Caesaris procuratore, quem eundem veri dei filium esse cognovimus et secundo loco habemus, necnon spiritum propheticum tertio ordine non sine ratione nos venerari demonstrabimus. 4 In ea re insaniae nos incusant, cum

[a] αὐτοῦ *P, fortasse retinendum.*

[1] προσφέρεσθαι vesci, προσφέρειν offerre. [2] Πομπαί hoc loco sunt preces solemni modo recitatae. [3] Vide p. 14 adnot. 5.

τῶν ἁπάντων ἀνθρώπῳ σταυρωθέντι διδόναι ἡμᾶς λέγοντες, ἀγνοοῦντες τὸ ἐν τούτῳ μυστήριον, ᾧ προσέχειν ὑμᾶς ἐξηγουμένων ἡμῶν προτρεπόμεθα.

alterum locum post immutabilem et aeternum deum auctoremque omnium homini crucifixo nos dare dicant, ignorantes huius rei mysterium, ad quod explicantibus nobis ut attendatis hortamur.

14. Προλέγομεν γὰρ ὑμῖν φυλάξασθαι, μὴ οἱ προδιαβεβλημένοι ὑφ' ἡμῶν δαίμονες ἐξαπατήσωσιν ὑμᾶς καὶ ἀποτρέψωσι τοῦ ὅλως ἐντυχεῖν καὶ συνεῖναι τὰ λεγόμενα (ἀγωνίζονται γὰρ ἔχειν ὑμᾶς δούλους καὶ ὑπηρέτας, καὶ ποτὲ μὲν δι' ὀνείρων ἐπιφανείας, ποτὲ δ' αὖ διὰ μαγικῶν στροφῶν χειροῦνται πάντας τοὺς οὐκ ἔσθ' ὅπως ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας ἀγωνιζομένους), ὃν τρόπον καὶ ἡμεῖς μετὰ τὸ τῷ λόγῳ πεισθῆναι ἐκείνων μὲν ἀπέστημεν, θεῷ δὲ μόνῳ τῷ ἀγεννήτῳ[1] διὰ τοῦ υἱοῦ ἑπόμεθα· οἱ πάλαι μὲν πορνείαις χαίροντες, νῦν δὲ σωφροσύνην μόνην ἀσπαζόμενοι· οἱ δὲ καὶ μαγικαῖς τέχναις χρώμενοι, νῦν[a] ἀγαθῷ καὶ ἀγεννήτῳ θεῷ ἑαυτοὺς ἀνατεθεικότες· χρη-

14. Praenuntiamus enim vobis cavendum esse, ne daemones a nobis antea insimulati vos decipiant et a legendis intellegendisque omnino iis, quae dicimus, deflectant (contendunt enim vos habere servos et ministros et modo somniorum visis modo magicis praestigiis domant, quotquot nullo modo ad salutem suam contendunt), quemadmodum et nos, postquam logo obtemperavimus, ab istis defecimus, deum vero solum ingenitum per filium sequimur; olim impudicitiis gavisi, nunc castimoniam solam amplectentes; magicis artibus usi, nunc bono ingenitoque deo consecrati; pecuniarum et fundorum prae omnibus rebus amantes, nunc et

[a] *om.* P.

[1] Ingenitum esse dei maxime proprium est, id quod a veteribus saepissime declaratum est; ex. gr. Iust., Dial. c. 5: *μόνος ἀγέννητος ... καὶ διὰ τοῦτο θεός*. Iren., Adv. haer. IV 38, 3: *Τέλειος γὰρ ὁ ἀγέννητος, οὗτος δέ ἐστι θεός*; Tert., Adv. Marc. V 1: 'Nihil sine origine nisi solus deus'. Iustinus voce *ἀγέννητος* saepissime utitur.

μάτων δὲ καὶ κτημάτων[1] οἱ πόρους παντὸς μᾶλλον στέργοντες, νῦν καὶ ἃ ἔχομεν εἰς κοινὸν φέροντες καὶ παντὶ δεομένῳ κοινωνοῦντες· 3 οἱ μισάλληλοι δὲ καὶ ἀλληλοφόνοι καὶ πρὸς τοὺς οὐχ ὁμοφύλους διὰ τὰ ἔθη καὶ ἑστίας κοινὰς μὴ ποιούμενοι, νῦν μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Χριστοῦ ὁμοδίαιτοι γινόμενοι, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν εὐχόμενοι, καὶ τοὺς ἀδίκως μισοῦντας πείθειν πειρώμενοι, ὅπως οἱ[a] κατὰ τὰς τοῦ Χριστοῦ καλὰς ὑποθημοσύνας βιώσαντες εὐέλπιδες ὦσι σὺν ἡμῖν τῶν αὐτῶν παρὰ τοῦ πάντων δεσπόζοντος θεοῦ τυχεῖν. 4 Ἵνα δὲ μὴ σοφίζεσθαι ὑμᾶς δόξωμεν, ὀλίγων τινῶν τῶν παρ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ διδαγμάτων ἐπιμνησθῆναι καλῶς ἔχειν πρὸ τῆς ἀποδείξεως[2] ἡγησάμεθα, καὶ ὑμέτερον ἔστω ὡς δυνατῶν βασιλέων ἐξετάσαι, εἰ ἀληθῶς ταῦτα δεδιδάγμεθα καὶ διδάσκομεν. 5 Βραχεῖς δὲ καὶ σύντομοι παρ' αὐτοῦ λόγοι γεγόνασιν[3]· οὐ γὰρ σοφιστὴς ὑπῆρχεν, ἀλλὰ δύναμις θεοῦ ὁ λόγος αὐτοῦ ἦν[4].

ea, quae habemus, in commune conferentes et cum egentissimo quoque communicantes; 3 mutuis odiis caedibusque nos persecuti et cum iis, qui contribules non erant, propter vitae instituta etiam communes focos aspernati, nunc post adventum Christi convictores facti et pro inimicis orantes et, qui nos immerito oderunt, iis persuadere conantes, ut secundum praeclara Christi praecepta viventes magna sint in spe, eadem se ac nos a dominatore omnium deo consecuturos esse. 4 Ne autem inanes voces fundere videremur, pauca quaedam ex ipsius Christi praeceptis commemorare opportunum esse duximus, antequam demonstrationis initium faceremus, et vestrum esto ut potentium regum spectare, num vera haec didicerimus et doceamus. 5 Breves autem et circumcisi sermones eius fuerunt; non enim sophista exstitit, sed virtus dei verbum eius fuit.

[a] *Hoc οἱ haud scio an elidendum sit; fortasse αὐτοὶ legendum est.*

[1] *Χρήματα* sunt res, quae moveri possunt, *κτήματα* vero res immobiles. [2] Hanc demonstrationem, quam c. 13, 3 promisit, cc. 30—53 potissimum exsecutus est, vaticinia veteris testamenti plurima congerendo. [3] Etiam Dial. c. 18 *βραχέα* ait Christi esse *λόγια*. Nota est sophistarum loquacitas. [4] In capitibus 15—17 congerit Iust. com-

15. *Περὶ μὲν οὖν σωφροσύνης τοσοῦτον εἶπεν· „Ὃς*[1] *ἂν ἐμβλέψῃ γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσε τῇ καρδίᾳ παρὰ τῷ θεῷ“.* 2 *Καί· „Εἰ*[2] *ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτόν· συμφέρει γάρ σοι μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἢ μετὰ τῶν δύο πεμφθῆναι εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ“.* 3 *Καί· „Ὃς*[3] *γαμεῖ ἀπολελυμένην ἀφ' ἑτέρου ἀνδρός, μοιχᾶται“.* 4 *Καί· „Εἰσί*[4] *τινες οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, εἰσὶ δὲ οἳ ἐγεννήθησαν εὐνοῦχοι, εἰσὶ δὲ οἳ εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· πλὴν οὐ πάντες τοῦτο χωροῦσιν“.*

5 *Ὥσπερ καὶ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι*[5] *ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί, καὶ οἱ προσβλέποντες γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς· οὐ γὰρ μόνον ὁ μοιχεύων ἔργῳ ἐκβέβληται παρ' αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ὁ μοιχεῦσαι βουλόμενος, ὡς οὐ τῶν ἔργων φανερῶν μόνον τῷ θεῷ ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνθυμη-*

5 Quapropter et ii, qui ex lege humana alteras nuptias faciunt, peccatores apud nostrum magistrum sunt, et ii, qui mulierem adspiciunt eius concupiscendae causa; nam non solum qui re moechatur, reiectus est ab eo, sed etiam qui moechari vult, quia non solum facta sed etiam cogitata deo sunt nota. 6 Porro

plura Christi dicta de evangeliis synopticis deprompta ad probandam sublimitatem morum Christianorum; ex hac enim sublimitate potissimum apologetae veteres divinam religionis suae originem effecerunt; cfr. Ep. ad Diognet. c. 5 et 6; Minuc. Felic., Oct. c. 38: 'Non eloquimur magna, sed vivimus'. Tert. (Ad nat. I 4) postquam virtutes Christianorum enumeravit, concludit: 'Qui vult intellegere, qui sint Christiani, istis indicibus utatur necesse est'.

[1] Matth. 5, 28. [2] Matth. 18, 9. [3] Matth. 5, 32. [4] Matth. 19, 11. 12. [5] Agitur de eo, qui uxore ex legibus dimissa aliam ducit; hoc enim quamvis legibus humanis liceret, a Christianis adulterium habebatur. Quam autem crebra temporibus imperatorum divortia apud gentiles fuerint, praeclare a Seneca inlustratur, qui (De benef. III 16) narrat, multas nobiles feminas annos non consulum sed maritorum ex numero computare. Tertullianus ut Montanista alteras nuptias omnino improbat, etiamsi mortua priore uxore fiunt (De monog. c. 4); Athenagoras eas honestum adulterium appellat (Suppl. c. 33, 9).

μάτων. 6 *Καὶ πολλοί τινες καὶ πολλαὶ ἑξηκοντοῦται καὶ ἑβδομηκοντοῦται, οἳ ἐκ παίδων ἐμαθητεύθησαν τῷ Χριστῷ, ἄφθοροι διαμένουσι· καὶ εὔχομαι κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων τοιούτους δεῖξαι.* 7 *Τί γὰρ καὶ λέγομεν τὸ ἀναρίθμητον πλῆθος τῶν ἐξ ἀκολασίας μεταβαλόντων καὶ ταῦτα μαθόντων; οὐ γὰρ τοὺς δικαίους οὐδὲ τοὺς σώφρονας εἰς μετάνοιαν ἐκάλεσεν ὁ Χριστός, ἀλλὰ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀκολάστους καὶ ἀδίκους.*

multi quidam et multae sexaginta et septuaginta annorum, qui a pueris discipuli Christi fuerunt, integri permanent, et profiteor in omni genere hominum tales monstrare me posse. 7 Quid enim etiam innumerabilem multitudinem eorum dicamus, qui intemperanti vita peracta mores mutaverunt et haec didicerunt? Non enim iustos neque castos ad paenitentiam vocavit Christus, sed impios et intemperantes et iniustos.

8 *Εἶπε δὲ οὕτως· „Οὐκ*[1] *ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν“. Θέλει γὰρ ὁ πατὴρ ὁ οὐράνιος τὴν μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἢ τὴν κόλασιν αὐτοῦ.* 9 *Περὶ δὲ τοῦ στέργειν ἅπαντας ταῦτα ἐδίδαξεν· „Εἰ*[2] *ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τί καινὸν ποιεῖτε; καὶ γὰρ οἱ πόρνοι τοῦτο ποιοῦσιν. Ἐγὼ δὲ ὑμῖν λέγω· Εὔχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ὑμῶν καὶ ἀγαπᾶτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς καὶ εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς“.* 10 *Εἰς δὲ τὸ κοινωνεῖν τοῖς δεομένοις καὶ μηδὲν πρὸς δόξαν ποιεῖν ταῦτα ἔφη· „Παντὶ*[3] *τῷ αἰτοῦντι δίδοτε καὶ τὸν βουλόμενον δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῆτε. Εἰ γὰρ δανείζετε παρ' ὧν ἐλπίζετε λαβεῖν, τί καινὸν ποιεῖτε; τοῦτο καὶ οἱ τελῶναι ποιοῦσιν.* 11 *Ὑμεῖς*[4] *δὲ μὴ θησαυρίζητε ἑαυτοῖς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει καὶ λῃσταὶ διορύσσουσι· θησαυρίζετε δὲ ἑαυτοῖς ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει.* 12 *Τί*[5] *γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἂν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσῃ; ἢ τί δώσει αὐτῆς ἀντάλλαγμα; θησαυρίζετε*[6] *οὖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει“.* 13 *Καί· „Γίνεσθε*[7] *δὲ χρηστοὶ καὶ οἰκτίρμονες,*

[1] Luc. 5, 32. [2] Matth. 5, 44; Luc. 6, 32. [3] Matth. 5, 42. 46. [4] Matth. 6, 19. 20. [5] Matth. 16, 26. [6] Matth. 6, 20. [7] Matth. 5, 48. 45.

ὡς καὶ ὁ καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν χρηστός ἐστι καὶ οἰκτίρμων, καὶ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς καὶ δικαίους καὶ πονηρούς. 14 *Μὴ μεριμνᾶτε*[1] *δὲ τί φάγητε ἢ τί ἐνδύσησθε. Οὐχ ὑμεῖς τῶν πετεινῶν καὶ τῶν θηρίων διαφέρετε; καὶ ὁ θεὸς τρέφει αὐτά.* 15 *Μὴ οὖν μεριμνήσητε τί φάγητε ἢ τί ἐνδύσησθε· οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι τούτων χρείαν ἔχετε.* 16 *Ζητεῖτε δὲ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Ὅπου*[2] *γὰρ ὁ θησαυρός ἐστιν, ἐκεῖ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου".* 17 *Καί· „Μὴ*[3] *ποιῆτε ταῦτα πρὸς τὸ θεαθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· εἰ δὲ μή γε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς".*

16. *Περὶ δὲ τοῦ ἀνεξικάκους εἶναι καὶ ὑπηρετικοὺς πᾶσι καὶ ἀοργήτους ἃ ἔφη ταῦτά ἐστι· „Τῷ*[4] *τύπτοντί σου τὴν σιαγόνα πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην, καὶ τὸν αἴροντά σου τὸν χιτῶνα ἢ τὸ ἱμάτιον μὴ κωλύσῃς.* 2 *Ὃς*[5] *δ' ἂν ὀργισθῇ, ἔνοχός ἐστιν εἰς τὸ πῦρ. Παντὶ*[6] *δὲ ἀγγαρεύοντί σε μίλιον ἀκολούθησον δύο. Λαμψάτω*[7] *δὲ ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἵνα βλέποντες θαυμάζωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς".* 3 *Οὐ γὰρ ἀνταίρειν δεῖ· οὐδὲ μιμητὰς εἶναι τῶν φαύλων βεβούληται ἡμᾶς, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ πραότητος ἐξ αἰσχύνης καὶ ἐπιθυμίας τῶν κακῶν ἄγειν πάντας προετρέψατο.* 4 *Ὃ γὰρ καὶ ἐπὶ πολλῶν τῶν παρ' ὑμῖν γεγενημένων ἀποδεῖξαι ἔχομεν· ἐκ βιαίων καὶ τυράννων μετέβαλον, ἡττηθέντες ἢ γειτόνων καρτερίαν βίου παρακολουθήσαντες ἢ συνοδοιπόρων πλεονεκτουμένων ὑπομονὴν ξένην κατανοήσαντες ἢ συμπραγματευομένων πειραθέντες.* 5 Περὶ δὲ τοῦ μὴ ὀμνύναι ὅλως, τάληθῆ δὲ λέγειν ἀεί, οὕτως παρεκελεύσατο· „Μὴ ὀμόσητε[8] ὅλως· ἔστω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὒ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ".* 6 *Ὡς δὲ καὶ τὸν θεὸν μόνον δεῖ προσκυνεῖν, οὕτως ἔπεισεν εἰπών· „Μεγίστη*[9] *ἐντολή ἐστι· Κύριον τὸν θεόν σου προσ-*

[1] Matth. 6, 25 squ. [2] Matth. 6, 21. [3] Matth. 6, 1. [4] Luc. 6, 29. [5] Matth. 5, 22. [6] Matth. 5, 41. [7] Matth. 5, 16. [8] Matth. 5, 34. 37. [9] Ex hisce verbis evangelii (et Iac. 5, 12) Iust. collegit, iurare Christianis omnino non licere. Idem censent complures alii s. patres, ut Irenaeus (Adv. haer. II 32, 1), Basilius (Hom. 1. in psalm. 15), Joh.

κυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, κύριον τὸν θεὸν τὸν ποιήσαντά σε". 7 *Καὶ*[1] *προσελθόντος αὐτῷ τινος καὶ εἰπόντος· Διδάσκαλε ἀγαθέ, ἀπεκρίνατο λέγων· Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ μόνος ὁ θεός, ὁ ποιήσας τὰ πάντα*". 8 *Οἱ δ' ἂν μὴ εὑρίσκωνται βιοῦντες, ὡς ἐδίδαξε, γνωριζέσθωσαν μὴ ὄντες Χριστιανοί, κἂν λέγωσιν διὰ γλώττης τὰ τοῦ Χριστοῦ διδάγματα· οὐ γὰρ τοὺς μόνον λέγοντας, ἀλλὰ τοὺς καὶ τὰ ἔργα πράττοντας σωθήσεσθαι ἔφη.* 9 *Εἶπε γὰρ οὕτως·* „*Οὐχί*[2] *πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε κύριε εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* 10 *Ὃς γὰρ ἀκούει μου καὶ ποιεῖ ἃ λέγω ἀκούει τοῦ ἀποστείλαντός με.* 11 *Πολλοὶ*[3] *δὲ ἐροῦσί μοι· Κύριε κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι ἐφάγομεν καὶ ἐπίομεν καὶ δυνάμεις ἐποιήσαμεν; καὶ τότε ἐρῶ αὐτοῖς· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάται τῆς ἀνομίας.* 12 *Τότε*[4] *κλαυθμὸς ἔσται καὶ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὅταν οἱ μὲν δίκαιοι λάμψωσιν ὡς ὁ ἥλιος, οἱ δὲ ἄδικοι πέμψωνται εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ.* 13 *Πολλοὶ*[5] *γὰρ ἥξουσιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἔξωθεν μὲν ἐνδεδυμένοι δέρματα προβάτων, ἔσωθεν δὲ ὄντες λύκοι ἅρπαγες· ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. Πᾶν δὲ δένδρον, μὴ ποιοῦν καρπὸν καλόν, ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται*". 14 *Κολάζεσθαι δὲ τοὺς οὐκ ἀκολούθως τοῖς διδάγμασιν αὐτοῦ βιοῦντας, λεγομένους δὲ μόνον Χριστιανούς, καὶ ὑφ' ὑμῶν ἀξιοῦμεν.*

17. *Φόρους δὲ καὶ εἰσφορὰς τοῖς ὑφ' ὑμῶν τεταγμένοις πανταχοῦ πρὸ πάντων πειρώμεθα φέρειν, ὡς ἐδιδάχθημεν παρ' αὐτοῦ.* 2 *Κατ' ἐκεῖνο*[6] *γὰρ τοῦ καιροῦ προσελθόντες τινὲς ἠρώτων αὐτόν, εἰ δεῖ Καίσαρι φόρους τελεῖν. Καὶ ἀπεκρίνατο· „Εἴπατέ μοι, τίνος εἰκόνα τὸ νόμισμα ἔχει"; Οἱ δὲ ἔφασαν· „Καίσαρος". Καὶ*

Chrys. (Hom. 15 in Genesim nr. 5): *Οὐκ ἔξεστι γὰρ οὔτε ἐπὶ δικαίῳ οὔτε ἐπὶ ἀδίκῳ ὀμνύναι.* Eusebius (Hist. e. VI 5) narrat, temporibus Origenis Basilidem militem recusasse ne iuraret, quia Christianus esset. Etiam in Actis s. Apollonii martyris legitur (36): *Προσέτι δὲ καὶ μηδὲ ὅλως ὀμνύναι ἀλλ' ἐν πᾶσιν ἀληθεύειν ὑπ' αὐτοῦ προστετάγμεθα.* 9 Matth. 22, 37. 38. Marc. 12, 29.

[1] Marc. 10. 17. 18; Luc. 18, 18. 19. [2] Matth. 7, 21. [3] Matth. 7, 22. 23. [4] Matth. 13, 42. 43. [5] Matth. 7, 15 s. [6] Matth. 22, 17 s.

πάλιν ἀνταπεκρίνατο αὐτοῖς· „Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ.“ 3 Ὅθεν θεὸν μὲν μόνον προσκυνοῦμεν, ὑμῖν δὲ πρὸς τὰ ἄλλα χαίροντες ὑπηρετοῦμεν, βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας ἀνθρώπων ὁμολογοῦντες καὶ εὐχόμενοι μετὰ τῆς βασιλικῆς δυνάμεως καὶ σώφρονα τὸν λογισμὸν ἔχοντας ὑμᾶς εὑρεθῆναι. 4 Εἰ δὲ καὶ ἡμῶν εὐχομένων καὶ πάντα εἰς φανερὸν τιθέντων ἀφροντιστήσετε, οὐδὲν ἡμεῖς βλαβησόμεθα, πιστεύοντες, μᾶλλον δὲ καὶ πεπεισμένοι, κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων ἕκαστον τίσειν διὰ πυρὸς αἰωνίου δίκας, καὶ πρὸς ἀναλογίαν ὧν ἔλαβε δυνάμεων παρὰ θεοῦ τὸν λόγον ἀπαιτηθήσεσθαι, ὡς ὁ Χριστὸς ἐμήνυσεν εἰπών· „Ὧι[1] πλέον ἔδωκεν ὁ θεός, πλέον καὶ ἀπαιτηθήσεται παρ' αὐτοῦ“.

18. Ἀποβλέψατε[2] γὰρ πρὸς τὸ τέλος ἑκάστου τῶν γενομένων βασιλέων, ὅτι τὸν κοινὸν πᾶσι θάνατον ἀπέθανον· ὅπερ[3] εἰ εἰς ἀναισθησίαν ἐχώρει, ἔρμαιον ἂν ἦν τοῖς ἀδίκοις πᾶσιν[4]. 2 Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ αἴσθησις πᾶσι γενομένοις μένει καὶ κόλασις αἰωνία ἀπόκειται, μὴ ἀμελήσητε πεισθῆναί τε καὶ πιστεῦσαι ὅτι ἀληθῆ ταῦτά ἐστι. 3 Νεκυομαντεῖαι[5] μὲν γὰρ καὶ αἱ ἀδιαφθόρων παίδων ἐποπτεύσεις[6] καὶ ψυχῶν ἀνθρωπίνων κλήσεις καὶ οἱ λεγόμενοι

18. Intuemini enim exitum priorum cuiusque regum, qui communem omnium mortem obierunt; quod quidem si sensum adimeret, lucrosum esset iniquis omnibus. 2 Sed quia et sensus omnibus, qui unquam fuerunt, remanet et supplicium aeternum reservatum est, vobis persuadere et vera haec esse credere ne neglegatis. 3 Necromantiae enim et incorruptorum puerorum inspectiones animarumque humanarum evocationes

[1] Luc. 12, 48. [2] In hoc capite Iust. immortalitatem animae colligit ex variis speciebus divinationis, quibus ethnici utebantur, et ex sententiis Homeri philosophorumque. [3] i. e. mori. [4] Hoc dictum Platonis est (Phaedon 107 c): *Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντὸς ἀπαλλαγή, ἔρμαιον ἂν ἦν τοῖς κακοῖς ἀποθανεῖν.* [5] Necromantiae seu spiritismi, qui dicitur, inlustre exemplum vide 1 Sam. 28, 7 ss. [6] Ex intestinis puerorum, qui eius rei causa immolati erant, vaticinabantur veteres, rati eorum animas sibi adsistere et futura revelare. cfr. Eus., Hist. e. VII 10 et VIII 14; Socr., Hist. e. III 13; Pseudo-Clemens, Recogn. II 13.

παρὰ τοῖς μάγοις ὀνειροπομποὶ καὶ πάρεδροι καὶ τὰ γινόμενα ὑπὸ τῶν ταῦτα εἰδότων πεισάτωσαν ὑμᾶς, ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐν αἰσθήσει εἰσὶν αἱ ψυχαί, 4 καὶ οἱ ψυχαῖς ἀποθανόντων λαμβανόμενοι καὶ ῥιπτούμενοι ἄνθρωποι, οὓς δαιμονιολήπτους καὶ μαινομένους καλοῦσι πάντες[1], καὶ τὰ παρ' ὑμῖν λεγόμενα μαντεῖα Ἀμφιλόχου καὶ Δωδώνης καὶ Πυθοῦς, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτά ἐστι, 5 καὶ τὰ τῶν συγγραφέων διδάγματα, Ἐμπεδοκλέους καὶ Πυθαγόρου, Πλάτωνός[2] τε καὶ Σωκράτους καὶ ὁ παρ' Ὁμήρῳ βόθρος καὶ ἡ κάθοδος Ὀδυσσέως[3] εἰς τὴν τούτων[4] ἐπίσκεψιν καὶ τῶν τὰ αὐτὰ τούτοις εἰπόντων· 6 οἷς κἂν ὁμοίως ἡμᾶς ἀποδέξασθε, οὐχ ἧττον ἐκείνων θεῷ πιστεύοντας ἀλλὰ μᾶλλον, οἳ καὶ τὰ νεκρούμενα καὶ εἰς γῆν βαλλόμενα πάλιν ἀπολήψεσθαι ἑαυτῶν σώματά προσδοκῶμεν, ἀδύνατον μηδὲν εἶναι θεῷ λέγοντες.

et qui a magis somniorum missores spiritusque familiares assessoresque vocantur et quae ab iis fiunt, qui harum rerum gnari sunt, persuadeant vobis, etiam post mortem sensu non carere animas, 4 tum homines ab animis mortuorum correpti et iactati, qui daemoniaci furiosique appellantur vulgo, deinde quae apud vos dicuntur oracula Amphilochi et Dodonae et Pythus et quotquot alia eiusmodi sunt, 5 denique scriptorum sententiae, Empedoclis et Pythagorae, Platonis Socratisque et fossa, cuius Homerus mentionem facit, et Ulixis descensus ad probandos hos et eos, qui eadem atque hi dixerunt. 6 Eodem modo quo illos etiam nos accipite, qui non minus quam illi deo credimus sed magis atque etiam corpora mortua et in terram coniecta nos recuperaturos esse speramus, cum nihil a deo fieri non posse dicamus.

19. Καὶ κατανοοῦντι, τί[a] ἀπι-

19. Et attente consideranti,

[a] *om. P.*

[1] Tatianus (Orat. c. 16) non ab animis defunctorum hominum, ut vult Iustinus, sed a daemonibus daemoniacos correptos esse vult. [2] Quae hi philosophi graeci de sortibus migrationibusque animarum humanarum nugati sint, vide apud Zeller, Die Philosophie der Griechen, variis locis. [3] Od. XI 93 ss. [4] Hoc pronomen mihi masculini, non ut ceteris interpretibus, neutri generis esse videtur.

στότερον ἂν μᾶλλον δόξαι, ἢ εἰ ἐν σώματι μὴ ὑπήρχομεν καί τις ἔλεγεν, ἐκ μικρᾶς τινος ῥανίδος τῆς τοῦ ἀνθρωπείου σπέρματος δυνατὸν ὀστέα τε καὶ νεῦρα καὶ σάρκας εἰκονοποιηθέντα, οἷα ὁρῶμεν, γενέσθαι; 2 Ἔστω γὰρ νῦν ἐφ' ὑποθέσεως λεγόμενον· εἴ τις ὑμῖν μὴ οὖσι τοιούτοις μηδὲ τοιούτων ἔλεγε, τὸ σπέρμα τὸ ἀνθρώπειον δεικνὺς καὶ εἰκόνα γραπτήν, ἐκ τοῦ τοιοῦδε οἷόν τε γενέσθαι διαβεβαιούμενος, πρὶν ἰδεῖν γενόμενον ἐπιστεύσατε; οὐκ ἄν τις τολμήσειεν ἀντειπεῖν. 3 Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον διὰ τὸ μήπω ἑωρακέναι ὑμᾶς ἀναστάντα νεκρὸν ἀπιστία ἔχει. 4 Ἀλλ' ὃν τρόπον τὴν ἀρχὴν οὐκ ἂν ἐπιστεύσατε ἐκ τῆς μικρᾶς ῥανίδος δυνατὸν τοιούτους γενέσθαι, καὶ ὁρᾶτε γινομένους, τὸν αὐτὸν τρόπον λογίσασθε, ὅτι διαλυθέντα καὶ δίκην σπερμάτων εἰς γῆν διαχυθέντα[a] τὰ ἀνθρώπεια σώματα κατὰ καιρὸν προστάξει θεοῦ ἀναστῆναι καὶ „ἀφθαρσίαν ἐνδύσασθαι“[1] οὐκ ἀδύνατον. 5 Ποίαν γὰρ ἀξίαν θεοῦ δύναμιν λέγουσιν οἱ φάσκοντες[2] εἰς ἐκεῖνο χωρεῖν ἕκαστον ἐξ οὗπερ ἐγένετο, καὶ παρὰ ταῦτα μηδὲν ἄλλο δύνασθαι μηδὲ τὸν

quid incredibilius esse videatur, quam si in corpore non essemus et aliquis diceret, ex parva quadam humani seminis gutta et ossa et nervos et carnes fieri posse ita, ut videmus, conformata? 2 Sit enim hoc nunc per sumptionem dictum: Si tales non essetis et ex talibus nati et vobis aliquis semen hominis et effigiem pictam monstrans hunc ex illo fieri posse diceret et asseveraret, numquid, priusquam videretis factum, crederetis? Vix quisquam contradicet. 3 Eodem igitur modo, propterea quod nondum quemquam resurrexisse vidistis, non creditis. 4 Sed ut a principio ex parva gutta tales fieri posse non credidissetis et fieri videtis, ita vobiscum reputate dissoluta et instar seminum in terram dispersa corpora humana suis temporibus iussu dei resurgere et *incorruptionem induere* incredibile non esse. 5 Qualem enim potentiam deo dignam dicant ei, qui in illud redire unum quodque unde exstitit statuunt, et praeterea nihil aliud ne deum quidem posse dicere non habemus, sed

[a] *διαλυθέντα P.*

[1] 1 Cor. 15, 53. [2] Stoici; cfr. c. 20.

θεόν, οὐκ ἔχομεν λέγειν· ἀλλ' ἐκεῖνο συνορῶμεν, ὅτι οὐκ ἂν ἐπίστευσαν δυνατὸν εἶναι τοιούτους ποτὲ γενέσθαι, ὁποίους καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον καὶ ἐξ ὁποίων γεγενημένα ὁρῶσι. 6 Κρεῖττον δὲ πιστεύειν καὶ τὰ τῇ ἑαυτῶν φύσει[1] καὶ ἀνθρώποις ἀδύνατα, ἢ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἀπιστεῖν παρειλήφαμεν[a], ἐπειδὴ καὶ τὸν ἡμέτερον διδάσκαλον Ἰησοῦν Χριστὸν ἔγνωμεν εἰπόντα· „Τὰ ἀδύνατα[2] παρὰ ἀνθρώποις δυνατὰ παρὰ θεῷ". 7 Καὶ εἶπε[b]· „Μὴ φοβεῖσθε[3] τοὺς ἀναιροῦντας ὑμᾶς καὶ μετὰ ταῦτα μὴ δυναμένους τι ποιῆσαι[c], φοβήθητε δὲ τὸν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα εἰς γέενναν ἐμβαλεῖν". 8 Ἡ δὲ γέεννά ἐστι τόπος, ἔνθα κολάζεσθαι μέλλουσιν οἱ ἀδίκως βιώσαντες καὶ μὴ πιστεύοντες ταῦτα γενήσεσθαι, ὅσα ὁ θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐδίδαξε.

illud intellegimus, eos fieri posse non credituros fuisse, ut tales unquam gignerentur, quales et se et universum mundum et ex qualibus procreata vident. 6 Melius autem esse etiam ea credere, quae nostrae naturae et hominibus impossibilia sunt, quam pariter cum ceteris incredulos esse accepimus, quandoquidem et nostrum magistrum Iesum Christum cognovimus dicentem: *Quae impossibilia sunt apud deum, possibilia apud homines.* Et dixit: *Ne terreamini ab his, qui occidunt vos neque post haec quidquam facere possunt, timete autem eum, qui post mortem et animam et corpus in gehennam conicere potest.* 8 Gehenna autem est locus, ubi punientur ii, qui inique vixerunt neque credunt ea futura, quaecumque deus per Christum docuit.

20. Καὶ Σίβυλλα[4] δὲ καὶ Ὑστάσπης[5] γενήσεσθαι τῶν φθαρτῶν ἀνάλωσιν διὰ πυρὸς ἔφασαν.

20. Etiam Sibylla et Hystaspes ea, quae fragilia caducaque sunt, igne consumptum iri dixe-

[a] προειλήφαμεν *P.* [b] *om. POKr.* [c] εἶπε *addit POKr.*

[1] Otto minus recte vertit: suâ naturâ. [2] Matth. 19, 26. [3] Luc. 12, 4. 5. [4] Orac. Sibyllina IV 172 ss. De una Sibylla etiam Plato loquitur (Phaedr. 244[b], Theog. 124[d]); alii veteres ut Varro decem Sibyllas commemorant. [5] De vaticiniis Hystaspis, qui fuerat rex Persarum Zoroastris temporibus, agunt Clemens Alex. (Strom. VI 5, 43) et Lactantius (Inst. div. VII 15 ss.).

2 *Οἱ λεγόμενοι δὲ Στωϊκοὶ*[1] *φιλόσοφοι καὶ αὐτὸν τὸν θεὸν εἰς πῦρ ἀναλύεσθαι δογματίζουσι καὶ αὖ πάλιν κατὰ μεταβολὴν τὸν κόσμον γενέσθαι λέγουσιν· ἡμεῖς δὲ κρεῖττόν τι τῶν μεταβαλλομένων νοοῦμεν τὸν πάντων ποιητὴν θεόν.* 3 *Εἰ οὖν καὶ ὁμοίως τινὰ τοῖς παρ' ὑμῖν τιμωμένοις ποιηταῖς καὶ φιλοσόφοις λέγομεν, ἔνια δὲ καὶ μειζόνως καὶ θείως καὶ μόνοι μετ' ἀποδείξεως, τί παρὰ πάντας ἀδίκως μισούμεθα;* 4 *Τῷ γὰρ λέγειν ἡμᾶς ὑπὸ θεοῦ πάντα κεκοσμῆσθαι καὶ γεγενῆσθαι Πλάτωνος δόξομεν λέγειν δόγμα*[2]*· τῷ δὲ ἐκπύρωσιν γενέσθαι Στωϊκῶν· τῷ δὲ κολάζεσθαι ἐν αἰσθήσει καὶ μετὰ θάνατον οὔσας τὰς τῶν ἀδίκων ψυχάς, τὰς δὲ τῶν σπουδαίων ἀπηλλαγμένας τῶν τιμωριῶν εὖ διάγειν, ποιηταῖς καὶ φιλοσόφοις τὰ αὐτὰ λέγειν δόξομεν·* 5 *τῷ δὲ καὶ μὴ δεῖν χειρῶν ἀνθρωπίνων ἔργοις προσκυνεῖν Μενάνδρῳ*[3] *τῷ κωμικῷ καὶ τοῖς ταῦτα*

runt. 2 Ii autem philosophi, qui Stoici dicuntur, et ipsum deum in ignem dissolvi docent et rursus per transfigurationem mundum oriri volunt; nos vero praestantius quiddam iis, quae mutari queunt, iudicamus deum omnium creatorem. 3 Quodsi quae similiter atque poetae philosophique, qui apud vos sunt in honore, dicimus, nonnulla vero etiam altius et divine et soli allato argumento, quid praeter omnes immerito odio sumus? 4 Cum enim dicemus a deo omnia disposita factaque esse, Platonis dogma effari videbimur; conflagrationem fieri, Stoicorum; porro cum puniri impiorum animas etiam post mortem sensu non perempto, bonorum vero poenis liberatas beatam degere vitam dicemus, eadem quae poetae philosophique dicere videbimur; 5 dicentes vero manuum humanarum opera adoranda non esse eadem

[1] Stoici, quorum Iust. saepe meminit, docebant temporibus huius mundi circumactis omnia conflagratum iri et in ignem principalem, qui est deus, reditura esse, deinde novum mundum priori similem oriturum esse itaque omnia semper per statas vices remeare; cfr. Apol. II 7. [2] At Plato mundum a deo ex materia aeterna formatum esse vult. [3] Huius Menandri comici, qui obiit Athenis a. 290 a. Chr., testimonia laudantur apud Pseudo-Iustinum, De monarchia c. 5.

φήσασι ταὐτὰ φράζομεν· μείζονα γὰρ τὸν δημιουργὸν τοῦ σκευαζομένου ἀπεφήναντο.

pronuntiamus atque Menander comicus et qui haec docuerunt; maiorem enim opificem opere declaraverunt.

21. *Τῷ δὲ καὶ τὸν λόγον, ὅ ἐστι πρῶτον γέννημα τοῦ θεοῦ, ἄνευ ἐπιμιξίας φάσκειν ἡμᾶς γεγεννῆσθαι, Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν διδάσκαλον ἡμῶν, καὶ τοῦτον σταυρωθέντα καὶ ἀποθανόντα καὶ ἀναστάντα ἀνεληλυθέναι εἰς τὸν οὐρανόν, οὐ παρὰ τοὺς παρ' ὑμῖν λεγομένους υἱοὺς τῷ Διΐ καινόν τι φέρομεν.* 2 *Πόσους γὰρ υἱοὺς φύσκουσι τοῦ Διὸς οἱ παρ' ὑμῖν τιμώμενοι συγγραφεῖς, ἐπίστασθε· Ἑρμῆν μέν, λόγον τὸν ἑρμηνευτικὸν καὶ πάντων διδάσκαλον, Ἀσκληπιὸν δέ, καὶ θεραπευτὴν γενόμενον, κεραυνωθέντα ἀνεληλυθέναι εἰς οὐρανόν, Διόνυσον δὲ διασπαραχθέντα, Ἡρακλέα δὲ φυγῇ πόνων ἑαυτὸν πυρὶ δόντα, τοὺς ἐκ Λήδας δὲ Διοσκούρους, καὶ τὸν ἐκ Λανάης Περσέα, καὶ τὸν ἐξ ἀνθρώπων δὲ ἐφ' ἵππου Πηγάσου Βελλεροφόντην.* 3 *Τί γὰρ λέγομεν τὴν Ἀριάδνην καὶ τοὺς ὁμοίως αὐτῇ κατηστερίσθαι λεγομένους; καὶ τί γὰρ τοὺς ἀποθνήσκοντας παρ' ὑμῖν αὐτοκράτορας, οὓς ἀεὶ ἀπαθανατίζεσθαι ἀξιοῦντες καὶ ὀμνύντα τινὰ προάγετε ἑωρακέναι ἐκ τῆς πυρᾶς ἀνερχόμενον εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν κατακαέντα Καίσαρα;* 4 *Καὶ ὁποῖαι ἑκάστου τῶν λεγομένων υἱῶν τοῦ Διὸς ἱστοροῦνται αἱ πράξεις, πρὸς εἰδότας λέγειν οὐκ ἀνάγκη, πλὴν ὅτι εἰς διαφορὰν καὶ προτροπὴν τῶν ἐκπαιδευομένων ταῦτα γέγραπται· μιμητὰς γὰρ θεῶν καλὸν εἶναι πάντες ἡγοῦνται.* 5 *Ἀπείη δὲ σωφρονούσης ψυχῆς ἔννοια τοιαύτη περὶ θεῶν, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα καὶ γεννήτορα πάντων κατ' αὐτοὺς Δία πατροφόντην τε καὶ πατρὸς τοιούτου γεγονέναι, ἔρωτί τε κακῶν καὶ αἰσχρῶν ἡδονῶν ἥττω γενόμενον ἐπὶ Γανυμήδην καὶ τὰς πολλὰς μοιχευθείσας γυναῖκας ἐλθεῖν, καὶ τοὺς αὐτοῦ παῖδας τὰ ὅμοια πράξαντας παραδέξασθαι.* 6 *Ἀλλ', ὡς προέφημεν*[1]*, οἱ φαῦλοι δαίμονες ταῦτα ἔπραξαν· ἀπαθανατίζεσθαι δὲ ἡμεῖς μόνους δεδιδάγμεθα τοὺς ὁσίως καὶ ἐναρέτως ἐγγὺς θεῷ βιοῦντας, κολάζεσθαι δὲ τοὺς ἀδίκως καὶ μὴ μεταβάλλοντας ἐν αἰωνίῳ πυρὶ πιστεύομεν.*

[1] c. 5, 2.

22. *Υἱὸς δὲ θεοῦ, ὁ Ἰησοῦς λεγόμενος, εἰ καὶ κοινῶς μόνον ἄνθρωπος, διὰ σοφίαν ἄξιος υἱὸς θεοῦ λέγεσθαι· πατέρα γὰρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε πάντες συγγραφεῖς τὸν θεὸν καλοῦσιν.* 2 *Εἰ δὲ καὶ ἰδίως, παρὰ τὴν κοινὴν γένεσιν, γεγεννῆσθαι αὐτὸν ἐκ θεοῦ λέγομεν λόγον θεοῦ, ὡς προέφημεν*[1]*, κοινὸν τοῦτο ἔστω ὑμῖν τοῖς τὸν Ἑρμῆν λόγον τὸν παρὰ θεοῦ ἀγγελτικὸν λέγουσιν.* 3 *Εἰ δὲ αἰτιάσαιτό τις ἐσταυρῶσθαι αὐτόν, καὶ τοῦτο κοινὸν τοῖς προκατηριθμημένοις παθοῦσιν υἱοῖς καθ' ὑμᾶς τοῦ Διὸς ὑπάρχει.* 4 *Ἐκείνων τε γὰρ οὐχ ὅμοια τὰ πάθη τοῦ θανάτου ἀλλὰ διάφορα ἱστορεῖται· ὥστε μηδὲ τὸ ἴδιον τοῦ πάθους ἧττονα δοκεῖν εἶναι τοῦτον, ἀλλ', ὡς ὑπεσχόμεθα*[2]*, προϊόντος τοῦ λόγου καὶ κρείττονα ἀποδείξομεν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀποδέδεικται· ὁ γὰρ κρείττων ἐκ τῶν πράξεων φαίνεται.* 5 *Εἰ δὲ καὶ διὰ παρθένου γεγεννῆσθαι φέρομεν, κοινὸν καὶ τοῦτο πρὸς τὸν Περσέα ἔστω ὑμῖν.* 6 *Ὅτι δὲ λέγομεν χωλοὺς καὶ παραλυτικοὺς καὶ ἐκ γενετῆς πονηροὺς ὑγιεῖς πεποιηκέναι αὐτὸν καὶ νεκροὺς ἀνεγεῖραι, ὅμοια τοῖς ὑπὸ Ἀσκληπιοῦ γεγενῆσθαι λεγομένοις καὶ ταῦτα φάσκειν δόξομεν.*

23. *Ἵνα δὲ ἤδη καὶ τοῦτο φανερὸν ὑμῖν γένηται, ὅτι, ὁπόσα λέγομεν μαθόντες παρὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν προελθόντων αὐτοῦ προφητῶν μόνα ἀληθῆ ἐστι καὶ πρεσβύτερα πάντων τῶν γεγενημένων συγγραφέων, καὶ οὐχὶ διὰ τὸ ταὐτὰ λέγειν αὐτοῖς παραδεχθῆναι ἀξιοῦμεν, ἀλλ' ὅτι τὸ ἀληθὲς λέγομεν·* 2 *καὶ Ἰησοῦς Χριστὸς μόνος ἰδίως υἱὸς τῷ θεῷ γεγέννηται, λόγος αὐτοῦ ὑπάρχων καὶ πρωτότοκος καὶ δύναμις, καὶ τῇ βουλῇ αὐτοῦ γενόμενος ἄνθρωπος ταῦτα ἡμᾶς ἐδίδαξεν ἐπ' ἀλλαγῇ καὶ ἐπανα-*

23. Iam vero ut et hoc manifestum vobis fiat, quaecumque dicimus instructi a Christo et a prophetis, qui eum praecesserunt, sola vera esse et antiquiora omnibus, qui unquam fuerunt scriptoribus, neque nos eo, quod eadem quae ipsi dicimus, ut audiamur postulare, sed quod verum dicimus; 2 porro Iesum Christum solum proprie deo filium genitum esse, cum logus eius sit et primogenitus et virtus, et voluntate eius factum hominem haec nos docuisse immutandi et reducendi humani

[1] c. 21, 1. [2] c. 13, 3.

γωγῇ τοῦ ἀνθρωπείου γένους· 3 καὶ πρὶν ἢ ἐν ἀνθρώποις αὐτὸν γενέσθαι ἄνθρωπον φθάσαντές τινες, λέγω δὲ[a] τοὺς προειρημένους κακοὺς δαίμονας[1], διὰ[b] τῶν ποιητῶν ὡς γενόμενα εἶπον ἃ μυθοποιήσαντες ἔφησαν, ὃν τρόπον καὶ τὰ καθ' ἡμῶν λεγόμενα δύσφημα καὶ ἀσεβῆ ἔργα ἐνήργησαν, ὧν οὐδεὶς μάρτυς οὐδὲ ἀπόδειξίς ἐστι, — τοῦτον ἔλεγχον ποιησόμεθα[2].

generis causa; 3 denique antequam inter homines exsisteret homo, quosdam — dico supra commemoratos pravos daemones — per poetas facta enuntiasse, quae fabulose commenti erant, quemadmodum etiam ea, quae nobis obiectantur, nefanda et impia facinora commiserunt, quorum testis aut demonstratio adest nulla — hoc argumentum adferemus.

24. Πρῶτον μὲν ὅτι τὰ ὅμοια τοῖς Ἕλλησι λέγοντες μόνοι μισούμεθα δι' ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, καὶ μηδὲν ἀδικοῦντες ὡς ἁμαρτωλοὶ ἀναιρούμεθα, ἄλλων ἀλλαχοῦ καὶ δένδρα σεβομένων καὶ ποταμοὺς καὶ μῦς καὶ αἰλούρους καὶ κροκοδείλους καὶ τῶν ἀλόγων ζώων τὰ πολλά, καὶ οὐ τῶν αὐτῶν ὑπὸ πάντων τιμωμένων ἀλλ' ἄλλων ἀλλοχόσε, ὥστ' εἶναι ἀσεβεῖς ἀλλήλοις πάντας διὰ τὸ μὴ τὰ αὐτὰ σέβειν. 2 Ὅπερ μόνον ἐγκαλεῖν ἡμῖν ἔχετε, ὅτι μὴ τοὺς αὐτοὺς ὑμῖν σέβομεν θεούς, μηδὲ τοῖς ἀποθανοῦσι χοὰς καὶ κνίσας καὶ ἐν γραφαῖς[c] στεφάνους καὶ θυσίας φέρομεν. 3 Ὅτι γὰρ οὖν[d] τὰ αὐτὰ παρ' οἷς μὲν θεοί, παρ' οἷς δὲ θηρία, παρ' οἷς δὲ ἱερεῖα νενομισμένα ἐστίν, ἀκριβῶς ἐπίστασθε.

[a] *Ita Maranus; pro λέγω δὲ habent διὰ POKr.* [b] *τὰ O.*
[c] *ἐν ταφαῖς O.* [d] *οὐ PKr.*

[1] Locus, ut in codice exstat, corruptus est; quod Otto emendavit (*τὰ τῶν ποιητῶν*), minime placet; equidem cum Marano scripsi *λέγω δὲ τοὺς προειρημένους* pro *διὰ τοὺς προε.* [2] Tria Iust. se demonstraturum esse pollicetur: a. Christianorum doctrinam solam esse veram; b. filium dei incarnatum esse; c. daemonum instinctu multos mythos ante eius incarnationem editos esse, quibus homines ab eo mysterio credendo averterentur. Sed haec tria argumenta non, ut omnes hucusque censuerunt, in cc. 24—60, sed in solis cc. 24—29 a Iustino prolata esse videntur; vide quae disputavi in: Theol. Quartalschrift (Tub.) 1899, 195—199.

25. *Δεύτερον δ' ὅτι ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων οἱ πάλαι σεβόμενοι Διόνυσον τὸν Σεμέλης καὶ Ἀπόλλωνα τὸν Λητοΐδην, οἳ δι' ἔρωτας ἀρσένων ὅσα ἔπραξαν αἶσχος καὶ λέγειν, καὶ οἱ Περσεφόνην καὶ Ἀφροδίτην, τὰς διὰ τὸν Ἄδωνιν οἰστρηθείσας, ὧν καὶ τὰ μυστήρια ἄγετε, ἢ Ἀσκληπιὸν ἤ τινα τῶν ἄλλων ὀνομαζομένων θεῶν, καίπερ θανάτου ἀπειλουμένου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τούτων μὲν κατεφρονήσαμεν,* 2 *θεῷ δὲ τῷ ἀγεννήτῳ καὶ ἀπαθεῖ ἑαυτοὺς ἀνεθήκαμεν, ὃν οὔτε ἐπ' Ἀντιόπην καὶ τὰς ἄλλας ὁμοίως οὐδὲ ἐπὶ Γανυμήδην δι' οἶστρον ἐληλυθέναι πειθόμεθα, οὐδὲ λυθῆναι βοηθείας τυχόντα διὰ Θέτιδος ὑπὸ τοῦ ἑκατοντάχειρος ἐκείνου, οὐδὲ μεριμνῶντα διὰ τοῦτο τὸν τῆς Θέτιδος Ἀχιλλέα διὰ τὴν παλλακίδα Βρισηΐδα ὀλέσαι πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων.* 3 *Καὶ τοὺς πειθομένους ἐλεοῦμεν· τοὺς δὲ τούτων αἰτίους δαίμονας γνωρίζομεν.*

26. *Τρίτον δ' ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀνέλευσιν τοῦ Χριστοῦ εἰς οὐρανὸν προεβάλλοντο οἱ δαίμονες ἀνθρώπους τινὰς λέγοντας ἑαυτοὺς εἶναι θεούς, οἳ οὐ μόνον οὐκ ἐδιώχθησαν ὑφ' ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ τιμῶν κατηξιώθησαν.* 2 *Σίμωνα μέν τινα Σαμαρέα, τὸν ἀπὸ κώμης λεγομένης Γιττῶν*[a]*, ὃς ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος διὰ τῆς τῶν ἐνεργούντων δαιμόνων τέχνης δυνάμεις ποιήσας μαγικὰς ἐν τῇ πόλει ὑμῶν*[b] *βασιλίδι Ῥώμῃ θεὸς ἐνομίσθη καὶ ἀνδριάντι παρ' ὑμῶν ὡς θεὸς τετίμηται, ὃς ἀνδριὰς ἀνεγήγερται ἐν τῷ Τίβερι ποταμῷ μεταξὺ τῶν δύο γεφυρῶν, ἔχων ἐπιγραφὴν Ῥωμαϊκὴν ταύ-*

26. Tertio etiam postquam Christus in caelum adscendit, daemones homines aliquot commoverunt, ut se deos esse dicerent, quos non modo non persecuti estis, sed etiam honoribus auxistis. 2 Ita Simonem quendam Samaritanum, ex vico, cui nomen est Gittae, oriundum, qui imperatore Claudio regnante cum daemonum, qui in eo operabantur, arte virtutibus magicis polleret, in urbe vestra regia Roma deus habitus et statua a vobis tamquam deus honoratus est, quae statua constituta est in Tiberi flumine inter duos pontes cum inscriptione Romana

[a] *Ita OKr, τρίτον P, Γιτθών Eus., H. e. II 13, 3.* [b] *τῇ addit Eus. l. l.*

την· SIMONI DEO SANCTO[1]. 3 *Καὶ σχεδὸν πάντες μὲν*[a] *Σαμαρεῖς, ὀλίγοι δὲ καὶ ἐν ἄλλοις ἔθνεσιν, ὡς τὸν πρῶτον θεὸν ἐκεῖνον ὁμολογοῦντες προσκυνοῦσι· καὶ Ἑλένην τινά, τὴν συμπεριν οστήσασαν*[b] *αὐτῷ κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, πρότερον ἐπὶ τέγους σταθεῖσαν*[c]*, τὴν ἀπ'*[d] *αὐτοῦ ἔννοιαν πρώτην γενομένην*[e] *λέγουσι*[2]. 4 *Μένανδρον δέ τινα, καὶ αὐτὸν Σαμαρέα, τὸν ἀπὸ κώμης Καππαρεταίας*[f]*, γενόμενον μαθητὴν τοῦ Σίμωνος, ἐνεργηθέντα*[g] *καὶ αὐτὸν*[h] *ὑπὸ τῶν δαιμονίων*[i] *καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ γενόμενον, πολλοὺς ἐξαπατῆσαι διὰ μαγικῆς τέχνης οἴδαμεν, ὃς καὶ τοὺς αὐτῷ ἑπομένους ὡς μηδὲ*[k] *ἀποθνήσκοιεν ἔπεισε· καὶ νῦν εἰσί τινες*[l] *ἀπ'* hac: Simoni Deo Sancto. 3 Ac paene omnes quidem Samaritani, pauci vero etiam in aliis gentibus, ut primum deum illum professi adorant; et Helenam quandam, quae illum eo tempore adsectabatur, ante vero in lupanari prostiterat, primam mentis conceptionem ex eo natam appellant. 4 Praeterea Menandrum quendam, qui et ipse Samaritanus e vico Capparetaea et discipulus Simonis erat, ab iisdem daemonibus agitatum, multos, cum Antiochiae versaretur, arte magica decepisse constat, qui etiam iis, qui eum sequebantur, eos ne morituros quidem esse persuasit; hodieque sunt ex eius sectatoribus,

[a] *Καὶ σχεδὸν μὲν πάντες Eus. l. l. 4.* [b] *Ita Eus. l. l., περινοστήσασαν POKr.* [c] *Eus. l. l. addit ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης.* [d] *Ita Eus., ὑπ' POKr* [e] *om. Eus.* [f] *Καπαρατταίας Eus. H. e. III 26, 3.* [g] *οἰστρηθέντα Eus. l. l.* [h] *Ita Eus. l. l., om. POKr.* [i] *δαιμόνων Eus. l. l.* [k] *μὴ Eus. l. l.* [l] *τινές εἰσίν Eus. l. l.*

[1] Foede erravit Iust. cum multis, qui eum secuti sunt, ut Irenaeus (Adv. haer. I 23, 1), Tertullianus (Apol. c. 13), Cyrillus Hieros. (Catech. 6, 14), alii. Nam anno 1574 Romae loco a Iustino designato lapis, qui olim statuae basis fuerat, e ruderibus effossus est inscriptus: Semoni Sanco Deo Fidio Sacrum. Hic Semo Sancus erat Sabinorum deus et praecerat pactis, nominatus a verbo sanciendi; quapropter etiam Deus Fidius appellabatur. Sine dubio nominum similitudine Iust. deceptus est. [2] De Simone Mago praeter Iustinum (hoc c. et c. 56) agunt: Act. 8, 9 ss., Irenaeus (Adv. haer. I 23), Eus. (H. e. II 13), uberrime Hippolytus (Philos. VI 7—20); cfr. Harnack, Dogmengeschichte I[3] 233 s., qui negari non posse dicit, Simonem Romae fuisse.

ἐκείνου τοῦτο ὁμολογοῦντες[1]. 5 Μαρκίωνα δέ τινα Ποντικόν, ὃς καὶ νῦν ἔτι ἐστὶ διδάσκων τοὺς πειθομένους, ἄλλον τινὰ νομίζειν μείζονα τοῦ δημιουργοῦ θεὸν[2]· ὃς[a] κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων διὰ τῆς τῶν δαιμόνων συλλήψεως πολλοὺς πεποίηκε[b] βλασφημίας[c] λέγειν καὶ ἀρνεῖσθαι τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς θεὸν[d] ἄλλον δέ τινα, ὡς ὄντα μείζονα, τὰ μείζονα[e] παρὰ τοῦτον ὁμολογεῖν πεποιηκέναι. 6 Πάντες[f] οἱ ἀπὸ τούτων ὁρμώμενοι, ὡς ἔφημεν, Χριστιανοὶ καλοῦνται, ὃν τρόπον καὶ οἱ οὐ κοινωνοῦντες τῶν αὐτῶν δογμάτων ἐν[g] τοῖς φιλοσόφοις τὸ ἐπικατηγορούμενον[3] ὄνομα τῆς φιλοσοφίας κοινὸν ἔχουσιν[h]. 7 Εἰ δὲ καὶ τὰ δύσφημα ἐκεῖνα μυθολογούμενα ἔργα πράττουσι, λυχνίας μὲν ἀνατροπὴν καὶ τὰς ἀνέδην μίξεις καὶ ἀνθρωπείων σαρκῶν βοράς[4], οὐ γινώ-

qui id credant. 5 Marcionem autem quendam Ponticum, qui etiam nunc docet asseclas alium aliquem maiorem putare mundi fabricatore deo; qui in omni genere hominum multos instigavit, ut blasphemias dicerent et negarent opificem huius universi deum, alium autem quendam, utpote maiorem, maiora illo fecisse profiterentur. 6 Omnes qui ab illis sunt, uti commemoravimus, Christiani vocantur, quemadmodum et hi, quibus non eadem praecepta sunt, inter philosophos nomen philosophiae impositum commune habent. 7 Num vero etiam nefanda ista, quae fama feruntur, facinora patrent, luminis exstinctionem et promiscuos concubitus et carnium humanarum esus ignoramus; at eos neque vexari neque occidi a vobis, saltem propter dogmata sua,

[a] *καὶ addit Eus., H. e. IV 11, 9.* [b] *πέπεικε Eus. l. l.* [c] *βλάσφημα Eus.* [d] *Pro θεὸν Eus. l. l. habet: πατέρα εἶναι τοῦ Χριστοῦ.* [e] *τὰ μείζονα om. Eus.* [f] *Καὶ πάντες Eus.* [g] *om. P.* [h] *Pro ὃν τρόπον .... κοινὸν ἔχουσιν Eus. l. l. habet: ὃν τρόπον καὶ οὐ κοινῶν ὄντων δογμάτων τοῖς φιλοσόφοις τὸ ἐπικαλούμενον ὄνομα τῆς φιλοσοφίας κοινόν ἐστιν; idem edidit Kr.*

[1] De Menandro etiam cfr. Iren., Adv. haer. I 23, 5. [2] De Marcione cfr. infra c. 58 et Iren., Adv. haer. III 3, 4. [3] Verba *κατηγορεῖν* et *ἐπικατηγορεῖν* non solum accusare sed etiam indicare seu enuntiare significant; itaque emendatione Ottonis *ἐπικαλούμενον* opus non est. [4] Haec sunt crimina notissima, quibus falsis Christiani insimulabantur.

σκομεν· ἀλλ' ὅτι μὴ διώκονται μηδὲ φονεύονται ὑφ' ὑμῶν, κἂν διὰ τὰ δόγματα, ἐπιστάμεθα. 8 Ἔστι δὲ ἡμῖν καὶ σύνταγμα κατὰ πασῶν τῶν γεγενημένων αἱρέσεων συντεταγμένον[a], ᾧ εἰ βούλεσθε ἐντυχεῖν, δώσομεν[1].

probe scimus. 8 Est autem a nobis etiam liber contra omnes qui fuerunt haereses conscriptus, quem, si vultis inspicere, suppeditabimus.

27. Ἡμεῖς δέ, ἵνα μηδὲν ἀδικῶμεν μηδὲ ἀσεβῶμεν, ἐκτιθέναι καὶ τὰ γεννώμενα πονηρῶν εἶναι δεδιδάγμεθα· πρῶτον μέν, ὅτι τοὺς πάντας σχεδὸν ὁρῶμεν ἐπὶ πορνείᾳ προάγοντας, οὐ μόνον τὰς κόρας ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄρσενας[2], καὶ ὃν τρόπον λέγονται οἱ παλαιοὶ ἀγέλας βοῶν ἢ αἰγῶν ἢ προβάτων τρέφειν ἢ ἵππων φορβάδων[3], οὕτως νῦν καὶ παῖδας εἰς τὸ αἰσχρῶς χρῆσθαι μόνον· καὶ ὁμοίως θηλειῶν καὶ ἀνδρογύνων[4] καὶ ἀρρητοποιῶν πλῆθος κατὰ πᾶν ἔθνος ἐπὶ τούτου τοῦ ἄγους[5] ἕστηκε. 2 Καὶ τούτων μισθοὺς καὶ εἰσφορὰς καὶ τέλη λαμβάνετε δέον ἐκκόψαι ἀπὸ τῆς ὑμετέρας οἰκουμένης[6]. 3 Καὶ τῶν

27. Nos autem, ne quid iniqui vel impii faciamus, etiam infantes modo natos exponere improborum esse didicimus; primum quia omnes fere eos ad stuprum produci videmus, non solum puellas sed etiam masculos, et quomodo dicuntur antiqui greges boum, caprarum, ovium vel equorum in pascuis aluisse, ita nunc etiam pueros turpis dumtaxat usus causa; et similiter feminarum et androgynorum et scortorum turba in omni gente ad hoc scelus prostat. 2 Et ex his mercedes et vectigalia et portoria exigitis, cum eos extrudere ex orbe vestro oporteret. 3 Et ex iis,

[a] *om. Eus., H. e. IV 11, 10.*

[1] De hoc libello Iustini etiam Tertullianus (Adv. Val. c. 5) loquitur; Iustinum adversus Marcionem scripsisse referunt Irenaeus (Adv. haer. IV 6, 2) et Eus. (H. e. IV 17, 9). Primus omnium Iust. haereticos libris impugnasse videtur; hi tamen libri interciderunt. [2] Quantopere apud veteres ethnicos mos exponendi natos viguerit, vide Döllinger, Heid. und Judentum II 716. [3] *φορβάς*, pascens; *φορβή*, pascua. [4] *ἀνδρόγυνος*, alias *ἑρμαφρόδιτος*. [5] *Τὸ ἄγος* est forma ionica pro *τὸ ἄγος*, verecundia, scelus. [6] Haec vectigalia a Caligula imposita (Suet., Cal. c. 40) a Iustiniano abrogata sunt (Cod. Iust. XI 41, 6).

τούτοις χρωμένων τις πρὸς τῇ ἀθέῳ καὶ ἀσεβεῖ καὶ ἀκρατεῖ μίξει, εἰ τύχοι, τέκνῳ ἢ συγγενεῖ ἢ ἀδελφῷ μίγνυται. 4 Οἱ δὲ καὶ τὰ ἑαυτῶν τέκνα καὶ τὰς ὁμοζύγους προαγωγεύονται, καὶ φανερῶς εἰς κιναιδίαν ἀποκόπτονταί τινες καὶ εἰς μητέρα θεῶν τὰ μυστήρια ἀναφέρουσι[1], καὶ παρὰ παντὶ τῶν νομιζομένων παρ' ὑμῖν θεῶν ὄφις σύμβολον μέγα καὶ μυστήριον ἀναγράφεται[2]. 5 Καὶ τὰ φανερῶς ὑμῖν πραττόμενα καὶ τιμώμενα ὡς ἀνατετραμμένου καὶ οὐ παρόντος φωτὸς θείου ἡμῖν προσγράφετε· ὅπερ ἀπηλλαγμένοις ἡμῖν τοῦ πράττειν τι τούτων οὐ βλάβην φέρει, ἀλλὰ τοῖς πράττουσι καὶ ψευδομαρτυροῦσι μᾶλλον.

qui hisce utuntur, forsitan quispiam, praeterquam quod concubitus est nefandus et impius et impudicus, eum filio aut cognato aut fratre misceatur. 4 Sunt, qui et liberos suos et uxores prostituant; alii palam ad stuprum castrantur, et ad matrem deorum haec mysteria referunt, et iuxta unumquemque eorum, qui a vobis existimantur dei, serpens ut magnum symbolum mysteriumque pingitur. 5 Atque quae palam apud vos fiunt magnique habentur, ea, quasi everso neque lucente divino lumine, nobis adsignatis; quod quidem nobis, quippe qui iis facinoribus liberi simus, damno non est, imo vero iis, qui ea perpetrant falsoque alios accusant.

28. Παρ' ἡμῖν μὲν γὰρ ὁ ἀρχηγέτης τῶν κακῶν δαιμόνων ὄφις καλεῖται καὶ σατανᾶς καὶ διάβολος, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων συγγραμμάτων ἐρευνήσαντες μαθεῖν δύνασθε· ὃν εἰς τὸ

28. Apud nos enim princeps pravorum daemonum serpens vocatur et satanas et diabolus, uti ex scriptis nostris scrutando cognoscere licet; quem cum exercitu suo et cum hominibus, qui

[1] Minucius Felix (Oct. c. 21): 'Galli (i. e. castrati) eam et semiviri suo corporis supplicio colunt'. [2] Sacra bestia olim erat apud multas nationes serpens, symbolum aeternitatis et sapientiae et potentiae, atque vix quisquam erat deorum, cui serpentem non adpingebant, quod partim libri, maxime nummi nos docent (ita Thirlbius). Macrobius (Sat. I 20) ex. gr. haec habet: 'Hinc est, quod simulacris Aesculapii et Salutis draco subiungitur, quod hi ad solis naturam lunaeque referuntur'. Virgines Vestales sacro serpenti singulis Kalendis cibos adponebant (Döllinger, Heid. u. Jud. II 523).

πῦρ πεμφθήσεσθαι μετὰ τῆς αὐτοῦ στρατιᾶς καὶ τῶν ἑπομένων ἀνθρώπων κολασθησομένους τὸν ἀπέραντον αἰῶνα, προεμήνυσεν ὁ Χριστός. 2 Καὶ γὰρ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ μηδέπω τοῦτο πρᾶξαι τὸν θεὸν διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος γεγένηται· προγινώσκει γάρ τινας ἐκ μετανοίας σωθήσεσθαι μέλλοντας καί τινας μηδέπω ἴσως γεννηθέντας[1]. 3 Καὶ τὴν ἀρχὴν νοερὸν καὶ δυνάμενον αἱρεῖσθαι τἀληθῆ καὶ εὖ πράττειν τὸ γένος τὸ ἀνθρώπινον πεποίηκεν, ὥστ' ἀναπολόγητον εἶναι τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις παρὰ τῷ θεῷ· λογικοὶ γὰρ καὶ θεωρητικοὶ γεγένηνται. 4 Εἰ δέ τις ἀπιστεῖ μέλειν τούτων τῷ θεῷ, ἢ μὴ εἶναι αὐτὸν διὰ τέχνης[2] ὁμολογήσει, ἢ ὄντα χαίρειν κακίᾳ φήσει ἢ λίθῳ ἐοικότα μένειν, καὶ μηδὲν εἶναι ἀρετὴν μηδὲ κακίαν, δόξῃ δὲ μόνον τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ ταῦτα ἡγεῖσθαι, ἥπερ μεγίστη ἀσέβεια καὶ ἀδικία ἐστί.

29. Καὶ πάλιν, μὴ τῶν ἐκτεθέντων τις μὴ ἀναληφθεὶς θαναeum sequuntur, in ignem missum iri, ut infinitum in aevum punirentur, praemonstravit Christus. 2 Etenim moram, quominus hoc nondum eveniret, humani generis causa deus fecit; praevidet enim aliquos paenitentia salutem consecuturos, alios (salvandos) nondum forte natos esse. 3 Et ab initio ratione et facultate eligendi vera beneque agendi genus humanum instruxit, ut nulla iusta excusatio omnibus apud deum sit hominibus; ratione enim praediti et ad intellegendum habiles nati sunt. 4 Quos si quis deum non curare credet, aut eum esse astute negabit, aut, si exsistat, pravitate gaudere vel lapidis instar quiescere dicet et nihil esse virtutem vitiumve, sed suopte ingenio homines pro bonis malisque ducere, quae quidem maxima impietas et iniquitas est.

29. Deinde, ne quis expositorum non susceptus intereat et

[1] Ut etiam ex hoc loco patet (cfr. praeterea Dial. c. 80), Iust. non solum homines sed etiam angelos malos post ultimum demum et generale iudicium in ignem aeternum intraturos esse persuasum habet; quin etiam alio loco (apud Irenaeum, Adv. haer. V 26, 2) diabolum ante Christi incarnationem deo nondum maledixisse narrat, propterea quod usque ad id tempus damnationem suam futuram ignorasset. [2] i. e. implicite seu non apertis verbis.

τωθῇ καὶ ὦμεν ἀνδροφόνοι[1]· ἀλλ' ἢ τὴν ἀρχὴν οὐκ ἐγαμοῦμεν εἰ μὴ ἐπὶ παίδων ἀνατροφῇ, ἢ παραιτούμενοι τὸ γήμασθαι τέλεον ἐνεγκρατευόμεθα. 2 Καὶ ἤδη τις τῶν ἡμετέρων, ὑπὲρ τοῦ πεῖσαι ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν μυστήριον ἡ ἀνέδην μίξις, βιβλίδιον ἀνέδωκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Φήλικι[2] ἡγεμονεύοντι ἀξιῶν ἐπιτρέψαι ἰατρῷ τοὺς διδύμους αὐτοῦ ἀφελεῖν· ἄνευ γὰρ τῆς τοῦ ἡγεμόνος ἐπιτροπῆς τοῦτο πράττειν ἀπειρῆσθαι οἱ ἐκεῖ ἰατροὶ ἔλεγον[3]. 3 Καὶ μηδόλως[a] βουληθέντος Φήλικος ὑπογράψαι, ἐφ' ἑαυτοῦ μείνας ὁ νεανίσκος ἠρκέσθη τῇ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμογνωμόνων συνειδήσει. 4 Οὐκ ἄτοπον δὲ ἐπιμνησθῆναι ἐν τούτοις ἡγησάμεθα καὶ Ἀντινόου τοῦ νῦν γεγενημένου, ὃν καὶ πάντες ὡς θεὸν διὰ φόβον[b] σέβειν ὥρμηντο, ἐπιστάμενοι τίς τε ἦν καὶ πόθεν ὑπῆρχεν[4].

simus homicidae; sed aut omnino matrimonium non inimus nisi ad liberos enutriendos, aut matrimonium detrectantes prorsus caelibes vitam agimus. 2 Et iam unus ex nostris, ut vobis persuaderet non esse nobis mysterium promiscuum concubitum, libellum tradidit Alexandriae Felici praefecto supplex, ut medico testes sibi desecare liceret; quod iniussu praefecti facere interdictum esse illius urbis medici dicebant. 3 Et cum neutiquam Felix subscribere vellet, adulescens caelebs permanens sua et eorum, qui erant in eadem sententia, conscientia contentus erat. 4 Non alienum autem est hoc loco etiam Antinoi, qui nostra aetate vixit, mentionem inferre, quem omnes ut deum ob metum colere studebant, non ignorantes, et quis esset et unde venisset.

[a] μηδ' ὅλως *Kr.* [b] διὰ φόβου *P.*

[1] Supple: infantes modo natos non exponimus; cfr. c. 27, 1. [2] L. Munatius Felix praefectus Augustalis Aegypti erat inter annos 148 et 154 (cfr. Zahn, Forschungen zur Gesch. d. neutest. Kanons VI, 1900, 9 ss. et 364). [3] Cuiacius ad Iustinian. Novell. 142: 'Vetus est haec constitutio, ne eunuchi fiant, Nervae Adriani Domitiani'. [4] Antinous, formosus adulescens in Bithynia natus, in deliciis fuit imperatori Hadriano, a quo, postquam anno 130 Nili fluctibus haustus est, in deorum numerum relatus statuis et templis honoratus est: cfr. Döllinger, Heid. und Jud. II 616.

30. *Ὅπως δὲ μή τις εἴπῃ ἀντιτιθεὶς ἡμῖν, τί κωλύει καὶ τὸν παρ' ἡμῖν λεγόμενον Χριστόν, ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων ὄντα, μαγικῇ τέχνῃ ἃς λέγομεν δυνάμεις πεποιηκέναι καὶ δόξαι διὰ τοῦτο υἱὸν θεοῦ εἶναι, τὴν ἀπόδειξιν ἤδη ποιησόμεθα, οὐ τοῖς λέγουσι*[1] *πιστεύοντες, ἀλλὰ τοῖς προφητεύουσι πρὶν ἢ γενέσθαι κατ' ἀνάγκην πειθόμενοι, διὰ τὸ καὶ ὄψει ὡς προεφητεύθη ὁρᾶν γενόμενα καὶ γινόμενα, ἥπερ μεγίστη καὶ ἀληθεστάτη ἀπόδειξις καὶ ὑμῖν, ὡς νομίζομεν, φανήσεται*[2].

30. Ne quis autem dicat nobis obiciens, quid obstet, quominus etiam is, qui apud nos dicitur Christus, homo ex hominibus natus, magica arte mira, quae narramus, fecerit et eapropter filius dei esse visus sit, ad demonstrationem iam agrediemur, non iis, qui narraverunt, credentes, sed vaticinatis, antequam evenirent, necessario fidem habentes, propterea quod oculis ita ut praedicta sunt evenisse et evenire videmus, quae quidem maxima et verissima demonstratio et vobis, uti arbitramur, videbitur.

31. *Ἄνθρωποι οὖν τινες ἐν Ἰουδαίοις γεγένηνται θεοῦ προφῆται, δι' ὧν τὸ προφητικὸν πνεῦμα προεκήρυξε τὰ γενήσεσθαι μέλλοντα πρὶν ἢ γενέσθαι· καὶ τούτων οἱ ἐν Ἰουδαίοις κατὰ*

31. Homines igitur quidam in Iudaeis fuerunt dei prophetae, per quos propheticus spiritus futura praenuntiavit, antequam fierent; quorum vaticinia qui in Iudaeis suo quisque tempore

[a] *deest P.*

[1] i. e. apostoli et doctores ecclesiae. [2] Hoc capite tandem argumentationem iam c. 13 promissam orditur, Iesum esse filium dei, quam usque ad c. 53 producit. Duo eius rei novit argumenta, alterum ex miraculis Christi, alterum ex vaticinationibus prophetarum petitum; sed prius ei minus placet, quia opponi poterat — et postea Celsus opposuit (Orig., C. Cels. II 48) — Christum vi daemonum miracula edidisse; quare solis vaticinationibus veteris testamenti utitur indeque Christum deum esse efficit, quod, quae prophetae praedixerunt, in Christo et ecclesia eius evenerunt. Eadem fuit Lactantii argumentatio, qui (Inst. div. V 3) ita habet: 'Fecit mirabilia; magum putassemus, ut et vos nunc putatis et Iudaei tunc putaverunt, si non illa ipsa facturum Christum prophetae omnes uno spiritu praedixissent'.

καιροὺς γενόμενοι βασιλεῖς τὰς προφητείας, ὡς ἐλέχθησαν ὅτε προεφητεύοντο, τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν ἑβραΐδι φωνῇ ἐν βιβλίοις ὑπ' αὐτῶν τῶν προφητῶν συντεταγμένας κτώμενοι περιεῖπον[1]. 2 Ὅτε δὲ Πτολεμαῖος, ὁ Αἰγυπτίων βασιλεύς, βιβλιοθήκην κατεσκεύαζε καὶ τὰ πάντων ἀνθρώπων συγγράμματα συνάγειν ἐπειράθη, πυθόμενος καὶ περὶ τῶν προφητειῶν τούτων, προσέπεμψε τῷ τῶν Ἰουδαίων τότε βασιλεύοντι Ἡρώδῃ ἀξιῶν διαπεμφθῆναι αὐτῷ τὰς βίβλους τῶν προφητειῶν. 3 Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς Ἡρώδης τῇ προειρημένῃ ἑβραΐδι αὐτῶν φωνῇ γεγραμμένας διεπέμψατο[2]. 4 Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἦν γνώριμα τὰ ἐν αὐταῖς γεγραμμένα τοῖς Αἰγυπτίοις, πάλιν αὐτὸν ἠξίωσε πέμψας τοὺς μεταβαλοῦντας αὐτὰς εἰς τὴν ἑλλάδα φωνὴν ἀνθρώπους ἀποστεῖλαι[3]. 5 Καὶ τούτου γενομένου ἔμειναν αἱ βίβλοι καὶ παρ' Αἰγυπτίοις μέχρι τοῦ δεῦρο, καὶ πανταχοῦ παρὰ πᾶσίν εἰσιν Ἰουδαίοις, οἳ καὶ ἀναγινώσκοντες οὐ

fuerunt reges, ut a prophetis enuntiabantur, propria ipsorum lingua hebraica in libris ab ipsis prophetis conscripta, adsecuti diligenter conservaverunt. 2 Ptolemaeus autem, Aegyptiorum rex, cum bibliothecam constitueret et omnium hominum scripta comportare conaretur, de his quoque prophetiis certior factus misit ad Herodem, qui tunc Iudaeorum rex erat, rogatum, ut mitterentur sibi libri prophetiarum. Et Herodes rex hebraica, quam diximus, ipsorum lingua scriptos misit. 4 Cum autem quae in iis scripta erant perspicua non essent Aegyptiis, iterum legatis missis rogavit, ut homines mitteret, qui eos in graecum sermonem transferrent. 5 Quo facto libri etiam apud Aegyptios usque adhuc manserunt et ubique apud omnes exstant Iudaeos, qui quidem legentes non intellegunt, quae dicuntur, sed pro inimicis nos et hostibus habent, aeque ac vos morte et suppliciis nos

[1] περιέπειν, tractare seu curare. [2] Anachronismus hic est; nam Ptolemaeus Philadelphus († 246) multum tempore Herodem antecessit. Etiam aliis locis Iust. chronologiae se minus peritum praebet, ut Dial. c. 103 Herodem tetrarcham successorem Archelai fingit. [3] In enarranda origine versionis LXX interpretum Iust. Epistulam Aristeae sequitur, haud secus ac Philo (Vita Moys. 2, 5) et Iosephus (Ant. XII 2, 2 ss.).

συνιᾶσι τὰ εἰρημένα, ἀλλ' ἐχθροὺς ἡμᾶς καὶ πολεμίους ἡγοῦνται, ὁμοίως ὑμῖν ἀναιροῦντες καὶ κολάζοντες ἡμᾶς ὁπόταν δύνωνται, ὡς καὶ πεισθῆναι δύνασθε[1]. 6 *Καὶ γὰρ ἐν τῷ*[2] *νῦν γεγενημένῳ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ Βαρχωχέβας*[3], *ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης, Χριστιανοὺς μόνους εἰς τιμωρίας δεινάς, εἰ μὴ ἀρνοῦντο Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν καὶ βλασφημοῖεν, ἐκέλευεν ἀπάγεσθαι*[a]. 7 *Ἐν δὴ ταῖς τῶν προφητῶν βίβλοις εὕρομεν προκηρυσσόμενον παραγινόμενον, γεννώμενον διὰ παρθένου, καὶ ἀνδρούμενον καὶ θεραπεύοντα πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν καὶ νεκροὺς ἀνεγείροντα, καὶ φθονούμενον καὶ ἀγνοούμενον καὶ σταυρούμενον Ἰησοῦν τὸν ἡμέτερον Χριστόν, καὶ ἀποθνήσκοντα καὶ ἀνεγειρόμενον καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνερχόμενον, καὶ υἱὸν θεοῦ ὄντα καὶ κεκλημένον, καί τινας πεμπομένους ὑπ' αὐτοῦ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων κηρύξοντας ταῦτα, καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἀνθρώ-*

adficientes, quantum possunt, id quod et vobis persuadere potestis. 6 Nam in bello Iudaico nostra aetate gesto Barchochebas, Iudaeorum rebellionis dux, Christianos solos ad supplicia gravia, nisi negarent Iesum Christum eique maledicerent, abduci iussit. 7 In libris igitur prophetarum invenimus praenuntiatum advenire, nasci ex virgine, pubescere et curare omnem morbum omnemque languorem et mortuos excitare, invidiae esse et ignorari et cruci adfigi Iesum nostrum Christum, et mori et resurgere et in caelos adscendere, eumque filium dei esse et vocari et quosdam mitti ab eo ad omne genus hominum nuntiatum haec hominesque, qui ex gentibus sunt, potius ei credere. 8 Praedictum autem est annis ante, quam natus est, modo quinque milibus, modo tribus milibus, modo duobus milibus et rursus mille et alias octingentis;

[a] *ἄγεσθαι Eus., H. e. IV 8, 4.*

[1] De maximo Iudaeorum in Christianos odio Iust. saepe loquitur (Apol. I 36; Dial. c. 110 et 134). [2] Voce *νῦν* Iust. ampliore sensu utitur, cf. c. 29, 4; simili modo c. 42 dicit Christum *καθ' ἡμᾶς* i. e. nostris temporibus crucifixum esse. [3] Bar Cochba, qui Romanis bellum intulit annis 132—135, in Christianos saeviit, quia bello interesse noluerunt.

12390

πους μᾶλλον αὐτῷ πιστεύειν. 8 Προεφητεύθη δέ, πρὶν ἢ φανῆναι αὐτόν, ἔτεσι ποτὲ μὲν πεντακισχιλίοις[1], ποτὲ δὲ τρισχιλίοις, ποτὲ δὲ δισχιλίοις, καὶ πάλιν χιλίοις καὶ ἄλλοτε ὀκτακοσίοις· κατὰ γὰρ τὰς διαδοχὰς τῶν γενῶν ἕτεροι καὶ ἕτεροι ἐγένοντο προφῆται.

nam per gentium generationes alii exstiterunt prophetae.

32. Μωϋσῆς[2] μὲν οὖν, πρῶτος τῶν προφητῶν γενόμενος, εἶπεν αὐτολεξεὶ οὕτως· „Οὐκ ἐκλείψει[3] ἄρχων ἐξ Ἰούδα οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται[4]· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν, δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, πλύνων ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν στολὴν αὐτοῦ“. 2 Ὑμέτερον οὖν ἐστιν ἀκριβῶς

32. Iam vero Moyses, primus prophetarum, ita ad verbum dixit: *Non deficiet princeps ex Iuda et dux de femoribus eius, dum veniat, cui repositum est; et ipse erit exspectatio gentium, ligans ad vitem pullum suum, lavans in sanguine uvae stolam suam.* 2 Atqui nostrum est inquirere et cognoscere, quo usque fuerit princeps et rex in

[1] Fortasse hoc loco Iust. cogitat de Adam; cfr. Tert. (De anima c. 11): 'Adam statim prophetavit magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam: *Hoc nunc os ex ossibus meis*'. At c. 32, 1 idem Iust. Moysen primum prophetarum fuisse narrat. Non liquet. [2] Habes in hoc capite exemplum eminens interpretationis quae dicitur allegoricae, cui Iust. noster magnopere studebat. Cum enim haec eius esset sententia, omnibus veteris testamenti dictis praedici et factis praefigurari novum testamentum, omni modo illa ad novum testamentum interpretando trahebat; quod si quando minus facile poterat, violentiore quodam remedio usus artem interpretationis allegoricae seu tropicae adhibuit. [3] Gen. 49. 10. 11. In laudandis locis veteris testamenti Iust. plerumque ut hic versionem graecam, vulgo LXX dictam, sequitur, sed libere, ita ut aliqua saepe addat, aliqua mutet; hebraici sermonis imperitus fuisse videtur (cfr. Semisch. Iustin d. Märtyrer I 216 ss.). [4] In Dialogo c. 120 narrat, in codicibus Iudaeorum legi *τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ*, in LXX vero rectius *ᾧ ἀπόκειται*. Hodie in LXX ita est: *τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ*; in Vulgata vero versione latina ita: 'qui mittendus est'.

EX LIBRIS PROVINCIAE PRO STUDIIS THEOL. S.S. CORDIS

ἐξετάσαι καὶ μαθεῖν, μέχρι τίνος ἦν ἄρχων καὶ βασιλεὺς ἐν Ἰουδαίοις ἴδιος αὐτῶν· μέχρι τῆς φανερώσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου καὶ τῶν ἀγνοουμένων προφητειῶν ἐξηγητοῦ, ὡς προεῤῥέθη ὑπὸ τοῦ θείου ἁγίου προφητικοῦ πνεύματος διὰ τοῦ Μωϋσέως μὴ ἐκλείψειν ἄρχοντα ἀπὸ Ἰουδαίων, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται τὸ βασίλειον. 3 Ἰούδας γὰρ προπάτωρ Ἰουδαίων, ἀφ' οὗ καὶ τὸ Ἰουδαῖοι καλεῖσθαι ἐσχήκασι· καὶ ὑμεῖς μετὰ τὴν γενομένην αὐτοῦ φανέρωσιν καὶ Ἰουδαίων ἐβαλισεύσατε καὶ τῆς ἐκείνων πάσης γῆς ἐκρατήσατε. 4 Τὸ δὲ „Αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν“ μηνυτικὸν ἦν, ὅτι ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν προσδοκήσουσιν αὐτὸν πάλιν παραγενησόμενον, ὅπερ ὄψει ὑμῖν πάρεστιν ἰδεῖν καὶ ἔργῳ πεισθῆναι· ἐκ πάντων γὰρ γενῶν ἀνθρώπων προσδοκῶσι τὸν ἐν Ἰουδαίᾳ σταυρωθέντα, μεθ' ὃν εὐθὺς δοριάλωτος[1] ὑμῖν ἡ γῆ Ἰουδαίων παρεδόθη. 5 Τὸ δὲ „Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ καὶ πλύνων τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς“ σύμβολον δηλωτικὸν ἦν τῶν γενησομένων τῷ Χριστῷ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πραχ-

Iudaeis proprius eorum: usque ad adparitionem Iesu Christi, magistri nostri et prophetiarum non intellectarum interpretis, prout a divino sancto prophetico spiritu per Moysen praedictum est, non defecturum principem ex Iudaeis, dum venerit, cui repositum esset regnum. 3 Iudas enim auctor erat Iudaeorum, a quo etiam ut Iudaei vocarentur acceperunt; et vos post factam illius adparitionem et Iudaeos subegistis et illorum omni regno potiti estis. 4 Illud autem *Ipse erit exspectatio gentium* indicabat, ex omnibus gentibus fore, qui eum iterum venturum exspectarent; id quod oculis vobis licet videre et revera persuaderi; ex omnibus enim generibus hominum sunt, qui illum in Iudaea cruci adfixum exspectent, post quem statim bello capta vobis terra Iudaeorum tradita est. 5 Porro illud *Ligans ad vitem pullum suum lavans stolam suam in sanguine uvae* symbolum erat significans, quae eventura Christo ab eoque gerenda essent. 6 Pullus enim asinae stabat in introitu quodam vici ad vitem adligatus,

[1] a Tito.

θησομένων. 6 Πῶλος γάρ τις ὄνου εἵστήκει ἔν τινι εἰσόδῳ κώμης πρὸς ἄμπελον[1] δεδεμένος, ὃν ἐκέλευσεν ἀγαγεῖν αὐτῷ τότε τοὺς γνωρίμους αὐτοῦ, καὶ ἀχθέντος ἐπιβὰς ἐκάθισε καὶ εἰσελήλυθεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ἔνθα τὸ μέγιστον ἱερὸν ἦν Ἰουδαίων, ὃ ὑφ' ὑμῶν ὕστερον κατεστράφη· καὶ μετὰ ταῦτα ἐσταυρώθη, ὅπως τὸ λεῖπον τῆς προφητείας συντελεσθῇ. 7 Τὸ γὰρ „Πλύνων τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς" προαγγελτικὸν ἦν τοῦ πάθους, οὗ πάσχειν ἔμελλε δι' αἵματος καθαίρων τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ. 8 Ἡ γὰρ κεκλημένη ὑπὸ τοῦ θείου πνεύματος διὰ τοῦ προφήτου στολὴ οἱ πιστεύοντες αὐτῷ εἰσιν ἄνθρωποι, ἐν οἷς οἰκεῖ τὸ παρὰ τοῦ θεοῦ σπέρμα, ὁ λόγος[2]. 9 Τὸ δὲ εἰρημένον αἷμα τῆς σταφυλῆς σημαντικὸν τοῦ ἔχειν μὲν αἷμα τὸν φανησόμενον, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου σπέρματος ἀλλ' ἐκ θείας δυνάμεως. 10 Ἡ δὲ πρώτη δύναμις μετὰ τὸν πατέρα πάντων καὶ δεσπότην θεὸν καὶ υἱὸς ὁ λόγος ἐστίν[3]· ὃς

quem adducere sibi iussit tum discipulos suos et adducto adscendens insidebat et Hierosolyma ingressus est, ubi maximum templum erat Iudaeorum, quod a vobis postea eversum est; et exinde in crucem actus est, ut quod reliquum erat prophetiae impleretur. 7 Illud enim *Lavans stolam suam in sanguine uvae* praenuntiabat tormenta, quae erat perpessurus, sanguine abluens eos, qui credunt ei. 8 Nam quae a divino spiritu per prophetam appellatur stola, ei credentes sunt homines, in quibus habitat ex deo semen, logus. 9 Quod autem dicitur *sanguis uvae* significat sanguinem habere illum quidem, qui adpariturus esset, verumtamen non ex humano semine sed ex divina virtute. 10 Prima autem virtus secundum patrem omnium dominumque deum et filius logus est; qui quomodo incarnatus homo factus sit, postea dicemus. 11 Quemadmodum enim vitis sanguinem non homo fecit

[1] Pullum, cui Christus insidebat, ad vitem adligatum fuisse, in evangeliis canonicis non legitur et ab ipso Iustino Dial. c. 53 relinquitur. [2] Ut Iust. pluribus locis dicit omnibus hominibus *σπέρμα τοῦ λόγου* inesse (ex. gr. Apol. II 8), sic hoc loco Christus *παρὰ τοῦ θεοῦ σπέρμα* vocatur; cfr. Tert., Adv. Prax. c. 9: 'Pater enim tota substantia est, filius vero derivatio totius et portio'. [3] Vide, quae supra p. 22 adn. 3 de subordinatianismo s. Iustini adtuli.

τίνα τρόπον σαρκοποιηθεὶς ἄνθρωπος γέγονεν, ἐν τοῖς ἑξῆς ἐροῦμεν. 11 *Ὃν τρόπον γὰρ τὸ τῆς ἀμπέλου αἷμα οὐκ ἄνθρωπος πεποίηκεν ἀλλ' ὁ θεός, οὕτως καὶ τοῦτο ἐμηνύετο οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου σπέρματος γενήσεσθαι τὸ αἷμα ἀλλ' ἐκ δυνάμεως θεοῦ, ὡς προέφημεν.* 12 *Καὶ Ἡσαΐας δέ, ἄλλος προφήτης, τὰ αὐτὰ δι' ἄλλων ῥήσεων προφητεύων οὕτως εἶπεν· „Ἀνατελεῖ*[1] *ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἄνθος ἀναβήσεται ἀπὸ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί· καὶ ἐπὶ τὸν βραχίονα αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν".* 13 *Ἄστρον δὲ φωτεινὸν ἀνέτειλε, καὶ ἄνθος ἀνέβη ἀπὸ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, οὗτος ὁ Χριστός.* 14 *Διὰ γὰρ παρθένου τῆς ἀπὸ τοῦ σπέρματος Ἰακώβ, τοῦ γενομένου πατρὸς Ἰούδα, τοῦ δεδηλωμένου Ἰουδαίων πατρός, διὰ δυνάμεως θεοῦ ἀπεκυήθη· καὶ Ἰεσσαὶ προπάτωρ μὲν κατὰ τὸ λόγιον γεγένηται, τοῦ δὲ Ἰακὼβ καὶ τοῦ Ἰούδα κατὰ γένους διαδοχὴν υἱὸς ὑπῆρχεν.*

sed deus, ita illum sanguinem non ex humano semine sed ex divina virtute futurum esse, ut modo diximus, significatum est. 12 Atque Iesaias, alius propheta, eadem aliis verbis praedicens sic: *Orietur*, inquit, *stella ex Iacob, et flos descendet e radice Isai; et in brachium eius gentes sperabunt.* 13 Stella vero splendida orta est, et flos adscendit e radice Isai, hic Christus. 14 Nam per virginem, quae fuit ex semine Iacobi, patris Iudae, de quo Iudaeorum auctore supra mentio facta est, virtute dei editus est; et Isai progenitor secundum effatum fuit, qui quidem Iacobi et Iudae secundum generis successionem filius fuit.

33. *Καὶ πάλιν ὡς αὐτολεξεὶ διὰ παρθένου μὲν τεχθησόμενος διὰ τοῦ Ἡσαΐου προεφητεύθη, ἀκούσατε. Ἐλέχθη δὲ οὕτως· „Ἰδοὺ*[2] *ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ*

33. Et rursus, quomodo ad verbum ex virgine nasciturum eum esse per Iesaiam praedictum sit, audite. Dictum est autem sic: *Ecce virgo in utero habe-*

[1] Ies. 11, 1. 10; sed prima pars non ex Iesaia, sed ex vaticinio Balaam (Num. 24, 17) petita est. [2] Ies. 7, 14.

ἕξει καὶ τέξεται υἱόν, καὶ ἐροῦσιν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ Μεθ' ἡμῶν ὁ θεός". 2 Ἃ γὰρ ἦν ἄπιστα καὶ ἀδύνατα νομιζόμενα παρὰ τοῖς ἀνθρώποις γενήσεσθαι, ταῦτα ὁ θεὸς προεμήνυσε διὰ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος μέλλειν γίνεσθαι, ἵνα ὅταν γένηται μὴ ἀπιστηθῇ, ἀλλ' ἐκ τοῦ προειρῆσθαι πιστευθῇ[1]. 3 Ὅπως δὲ μή τινες, μὴ νοήσαντες τὴν δεδηλωμένην προφητείαν, ἐγκαλέσωσιν ἡμῖν ἅπερ ἐνεκαλέσαμεν τοῖς ποιηταῖς, εἰποῦσιν ἀφροδισίων χάριν ἐληλυθέναι ἐπὶ γυναῖκας τὸν Δία, διασαφῆσαι τοὺς λόγους πειρασόμεθα. 4 Τὸ οὖν „Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει" σημαίνει οὐ συνουσιασθεῖσαν τὴν παρθένον συλλαβεῖν· εἰ γὰρ ἐσυνουσιάσθη ὑπὸ ὁτουοῦν, οὐκ ἔτι ἦν παρθένος· ἀλλὰ δύναμις θεοῦ ἐπελθοῦσα τῇ παρθένῳ ἐπεσκίασεν αὐτήν, καὶ κυοφορῆσαι παρθένον οὖσαν πεποίηκε[2]. 5 Καὶ ὁ ἀποσταλεὶς δὲ πρὸς αὐτὴν τὴν παρθένον κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ ἄγγελος θεοῦ εὐηγγελίσατο αὐτὴν εἰπών· „Ἰδοὺ[3] συλλήψῃ ἐν γαστρὶ ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ καλέσεις[4] τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν, αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ

bit et pariet filium et vocabitur nomen eius: Nobiscum deus. 2 Quae enim erant incredibilia neque fieri posse apud homines putabantur, haec deus praenuntiavit per propheticum spiritum futura, ne, quando evenissent, fides iis denegaretur, imo ex eo, quod praedicta sunt, crederentur. 3 Sed ne qui, non intellegentes memoratum vaticinium, exprobrent nobis, quae exprobraverunt poetis dicentibus rerum venerearum gratia venisse ad mulieres Iovem, explanare verba illa conabimur. 4 Illud *Ecce virgo in utero concipiet* significat non ex concubitu virginem concipere; si enim quis cum ea concubuisset, non iam esset virgo; verum virtus dei superveniens virgini obumbravit eam fecitque, ut quamvis virgo praegnans esset. 5 Et missus ad ipsam virginem id temporis angelus dei laetum ei nuntium adtulit, cum diceret: *Ecce concipies in utero ex spiritu sancto et paries filium, et filius altissimi vocabitur, et vocabis nomen eius Iesum, ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis suis,* uti ii, qui litte-

[1] Cfr. Ioh. 14, 29. [2] Luc. 1, 35. [3] Luc. 1, 31. 32. [4] Matth. 1, 21.

ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν", ὡς οἱ ἀπομνημονεύσαντες πάντα τὰ περὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐδίδαξαν, οἷς ἐπιστεύσαμεν, ἐπειδὴ καὶ διὰ Ἡσαΐου τοῦ προδεδηλωμένου τὸ προφητικὸν πνεῦμα τοῦτον γεννησόμενον[a] [1] ὡς προεμηνύομεν, ἔφη. 6 Τὸ πνεῦμα οὖν καὶ τὴν δύναμιν τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ οὐδὲν ἄλλο νοῆσαι θέμις ἢ τὸν λόγον, ὃς καὶ πρωτότοκος τῷ θεῷ ἐστι, Μωϋσῆς[b] ὁ προδεδηλωμένος προφήτης ἐμήνυσε[2]· καὶ τοῦτο ἐλθὸν ἐπὶ τὴν παρθένον καὶ ἐπισκιάσαν οὐ διὰ συνουσίας ἀλλὰ διὰ δυνάμεως ἐγκύμονα κατέστησε[3]. 7 Τὸ δὲ Ἰησοῦς, ὄνομα τῇ ἑβραΐδι φωνῇ, σωτὴρ τῇ ἑλληνίδι διαλέκτῳ δηλοῖ. 8 Ὅθεν καὶ ὁ ἄγγελος πρὸς τὴν παρθένον εἶπε· „Καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν". 9 Ὅτι δὲ οὐδενὶ ἄλλῳ θεοφορούνται οἱ προ-

ris mandarunt omnia ad servatorem nostrum Iesum Christum spectantia, tradiderunt, quibus credidimus, quia etiam per Iesaiam supra dictum propheticus spiritus huius ortum, uti iam indicavimus, nuntiavit. 6 Atqui spiritum et virtutem, quae a deo est, nihil aliud interpretanda esse nisi logum, qui idem primogenitus deo est, Moyses propheta supra memoratus significavit; et hic superveniendo virgini eamque obumbrando non ex concubitu, sed ex virtute praegnantem eam reddidit. 7 Iesus autem, nomen linguae hebraicae, idem ac servator graeco sermone sonat. 8 Unde etiam angelus ad virginem dixit: *Et vocabis nomen eius Iesum; ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis suis.* 9 A nullo vero alio divinitus concitari vaticinantes nisi a logo

[a] τοῦτο γεννησόμενον *O.* [b] ὡς Μωϋσῆς *O.*

[1] *Γεννησόμενον* hic sensu passivo usurpatum est, id quod fieri posse ex aliis locis patet; itaque non est, cur cum Ottone scribamus *τοῦτο γεννησόμενον.* [2] Gen. 49, 11; cfr. Apol. I 32, 9. 10. [3] Virtute logi divini, non spiritus sancti, incarnationem dei factam esse et Iust. aliis locis (ex. gr. Apol. I 46, 5 et II 10, 8: *δι' ἑαυτοῦ ὁμοιοπαθοῦς γενομένου*) et alii veteres docent (ut Tert., Adv. Prax. c. 26 et Clem. Alex., Strom. V 3, 16: *ὁ λόγος, δημιουργίας αἴτιος, ἔπειτα καὶ ἑαυτὸν γεννᾷ, ὅταν ὁ λόγος σὰρξ γένηται*).

φητεύοντες εἰ μὴ λόγῳ θείῳ, καὶ ὑμεῖς, ὡς ὑπολαμβάνω, φήσετε[1].

divino, et vos, ut arbitror, dicetis.

[Cap. 34—54, cum minoris momenti sint lectori, in appendicem (p. 84—95) relegavi.]

55. 1 Ἀλλ' οὐδαμοῦ οὐδ' ἐπί τινος τῶν λεγομένων υἱῶν τοῦ Διὸς τὸ σταυρωθῆναι ἐμιμήσαντο· οὐ γὰρ ἐνοεῖτο αὐτοῖς, συμβολικῶς, ὡς προδεδήλωται[2], τῶν εἰς τοῦτο εἰρημένων πάντων λελεγμένων. 2 Ὅπερ, ὡς προεῖπεν ὁ προφήτης, τὸ μέγιστον σύμβολον τῆς ἰσχύος καὶ ἀρχῆς αὐτοῦ ὑπάρχει, ὡς καὶ ἐκ τῶν ὑπ' ὄψιν πιπτόντων δείκνυται· κατανοήσατε γὰρ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, εἰ ἄνευ τοῦ σχήματος τούτου διοικεῖται ἢ κοινωνίαν ἔχειν δύναται. 3 Θάλασσα μὲν γὰρ οὐ τέμνεται, ἢν μὴ τοῦτο τὸ τρόπαιον, ὃ καλεῖται ἱστίον, ἐν τῇ νηῒ σῶον μείνῃ· γῆ δὲ οὐκ ἀροῦται ἄνευ αὐτοῦ· σκαπανεῖς δὲ τὴν ἐργασίαν οὐ ποιοῦνται οὐδὲ βαναυσουργοὶ ὁμοίως, εἰ μὴ διὰ τῶν τὸ σχῆμα τοῦτο ἐχόντων ἐργαλείων. 4 Τὸ δὲ ἀνθρώπειον σχῆμα οὐδενὶ ἄλλῳ τῶν ἀλόγων ζώων διαφέρει, ἢ τῷ ὀρθόν τε εἶναι καὶ ἔκτασιν χειρῶν ἔχειν καὶ ἐν τῷ προσώπῳ ἀπὸ

55. Verum nusquam neque in ullo eorum, qui filii Iovis dicuntur, crucem imitati sunt; neque enim eam cognoverunt, cum symbolice, ut supra demonstratum est, quaecumque de ea dicta sunt, expressa sint. 2 Quod quidem, ut praedixit propheta, maximum signum virtutis et principatus eius est, ut etiam ex iis, quae in conspectum cadunt, adparet; contemplamini enim omnia, quae in mundo sunt, num sine hac figura administrari vel inter se cohaerere possint. 3 Mare enim non secatur, nisi tropaeum illud, quod velum vocatur, in navi integrum manet; terra non aratur sine eo; fossores opus non faciunt neque opifices pariter sine instrumentis in hunc modum figuratis. 4 Humana species nulla alia re a brutis animalibus differt, nisi eo, quod erecta est, manus extendere potest, in vultu a fronte nasum,

[1] Prophetas modo a logo (Apol. I 36, 1), modo a divino spiritu (Dial. c. 7) adflatos esse prodit Iustinus. [2] c. 35, 3. 5.

τοῦ μετωπίου τεταμένον τὸν λεγόμενον μυξωτῆρα φέρειν, δι' οὗ ἥ τε ἀναπνοὴ ἔστι τῷ ζώῳ, καὶ οὐδὲν ἄλλο δείκνυσιν ἢ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ[1]. 5 Καὶ διὰ τοῦ προφήτου δὲ ἐλέχθη οὕτως· „Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν χριστὸς κύριος“[2]. 6 Καὶ τὰ παρ' ὑμῖν δὲ σύμβολα τὴν τοῦ σχήματος τούτου δύναμιν δηλοῖ, λέγω δὲ τὰ τῶν οὐηξίλλων[3] καὶ τῶν τροπαίων[4], δι' ὧν αἵ τε πρόοδοι ὑμῶν πανταχοῦ γίνονται, τῆς ἀρχῆς καὶ δυνάμεως τὰ σημεῖα ἐν τούτοις δεικνύντες, εἰ καὶ μὴ νοοῦντες τοῦτο πράττετε. 7 Καὶ τῶν παρ' ὑμῖν ἀποθνησκόντων αὐτοκρατόρων τὰς εἰκόνας ἐπὶ τούτῳ τῷ σχήματι ἀνατίθετε[5], καὶ θεοὺς διὰ γραμμάτων ἐπονομάζετε. 8 Καὶ διὰ λόγου οὖν καὶ σχήματος τοῦ φαινομένου[6], ὅση δύναμις, προτρεψάμενοι ὑμᾶς ἀνεύθυνοι οἵ-

qui dicitur, prominentem habet, per quem respiratio est animanti et qui nihil aliud ostendit nisi formam crucis. 5 Atque per prophetam ita dictum est: *Spiritus ante faciem nostram Christus dominus.* 6 Etiam signa vestra huius figurae vim declarant, dico signa vexillorum et tropaeorum, quibuscum pompas vestras ubique ducitis, imperii potestatisque insignia in hisce proponendo, licet hoc non intellegentes faciatis. 7 Porro imperatorum apud vos morientium imagines hac figura expressa dedicatis et deos litteris adiectis adpellatis. 8 Postquam autem oratione et figura conspicua, quantum possumus, adhortati summus vos, extra culpam nos fore scimus, etiamsi fidem respuatis; nam quod no-

[1] Haec symbola sanctae crucis (§ 3 et 4) iteraverunt Minucius Felix (Oct. c. 29) et Tertullianus (Ad nat. I 12 et Adv. Marc. III 18). Recte explicat Maranus: 'Etsi ciusmodi argumenta non multum habent per seipsa ponderis, inepta tamen videri non debent in disputatione adversus ethnicos, qui nihil cruce magis ignominiosum ducebant'. [2] Thren. 4, 20. Septuaginta πρὸ omittunt, quod tamen multi codices et sancti patres exhibent. [3] aquilae et signa manipulorum. [4] Minuc. Felix (l. l.): 'Tropaea vestra victricia (erant fortasse hastae, ex quibus spolia pendebant) non tantum simplicis crucis faciem, verum et adfixi hominis imitantur'. [5] Imaginibus mortuorum imperatorum saepe aquilae vel genii expansis alis impendebant, unde forma crucis evadebat. [6] Vides, quantum haec de cruce expositio, quam posteri saepe imitati sunt, et ipsi Iustino placuerit.

δαμεν λοιπὸν ὄντες, κἂν ὑμεῖς ἀπιστῆτε· τὸ γὰρ ἡμέτερον γέγονε καὶ πεπέρανται.

strum erat, factum et absolutum est.

56. *Οὐκ ἠρκέσθησαν δὲ οἱ φαῦλοι δαίμονες πρὸ τῆς φανερώσεως τοῦ Χριστοῦ εἰπεῖν τοὺς λεχθέντας υἱοὺς τῷ Διὶ γεγονέναι, ἀλλ' ἐπειδή, φανερωθέντος αὐτοῦ καὶ γενομένου ἐν ἀνθρώποις, καὶ ὅπως διὰ τῶν προφητῶν προεκεκήρυκτο ἔμαθον καὶ ἐν παντὶ γένει πιστευόμενον καὶ προσδοκώμενον ἔγνωσαν, πάλιν, ὡς προεδηλώσαμεν*[1]*, προεβάλλοντο ἄλλους, Σίμωνα μὲν καὶ Μένανδρον ἀπὸ Σαμαρείας, οἳ καὶ μαγικὰς δυνάμεις ποιήσαντες πολλοὺς ἐξηπάτησαν καὶ ἔτι ἀπατωμένους ἔχουσι.* 2 *Καὶ γὰρ παρ' ὑμῖν, ὡς προέφημεν, ἐν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος γενόμενος ὁ Σίμων καὶ τὴν ἱερὰν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων εἰς τοσοῦτο κατεπλήξατο, ὡς θεὸν νομισθῆναι καὶ ἀνδριάντι, ὡς τοὺς ἄλλους παρ' ὑμῖν τιμωμένους θεούς, τιμηθῆναι.* 3 *Ὅθεν τήν τε ἱερὰν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον τὸν ὑμέτερον συνεπιγνώμονας ταύτης ἡμῖν τῆς ἀξιώσεως παραλαβεῖν αἰτοῦμεν, ἵν', εἴ τις εἴη τοῖς ἀπ' ἐκείνου διδάγμασι κατεχόμενος, τἀληθὲς μαθὼν τὴν πλάνην φυγεῖν δυνηθῇ.* 4 *Καὶ τὸν ἀνδριάντα, εἰ βούλεσθε, καθαιρήσατε.*

57. *Οὐ γὰρ μὴ γενέσθαι τὴν ἐκπύρωσιν ἐπὶ κολάσει τῶν ἀσεβῶν οἱ φαῦλοι δαίμονες πεῖσαι δύνανται, ὅπερ τρόπον οὐδὲ λαθεῖν τὸν Χριστὸν παραγενόμενον ἴσχυσαν πρᾶξαι, ἀλλ' ἐκεῖνο μόνον, τοὺς ἀλόγως βιοῦντας καὶ ἐμπαθῶς ἐν ἔθεσι φαύλοις τεθραμμένους καὶ φιλοδοξοῦντας ἀναιρεῖν ἡμᾶς καὶ μισεῖν, δύνανται ποιῆσαι· οὓς οὐ μόνον οὐ μισοῦμεν, ἀλλ', ὡς δείκνυται, ἐλεοῦντες μεταθέσθαι πεῖσαι βουλόμεθα.* 2 *Οὐ γὰρ δεδοίκαμεν θάνατον, τοῦ πάντως ἀποθανεῖν ὁμολογουμένου, καὶ μηδενὸς ἄλλου καινοῦ ἀλλ' ἢ τῶν αὐτῶν ἐν τῇδε τῇ διοικήσει ὄντων· ὧν εἰ μὲν κόρος τοὺς μετασχόντας κἂν ἐνιαυτοῦ ἔχῃ, ἵνα ἀεὶ ὦσι καὶ ἀπαθεῖς καὶ ἀνενδεεῖς, τοῖς ἡμετέροις διδάγμασι προσέχειν δεῖ.* 3 *Εἰ δ' ἀπιστοῦσι μηδὲν εἶναι μετὰ θάνατον, ἀλλ' εἰς ἀναισθησίαν χωρεῖν τοὺς ἀποθνήσκοντας ἀποφαίνονται, παθῶν τῶν ἐνταῦθα καὶ χρειῶν ἡμᾶς ῥυόμενοι εὐεργετοῦσιν, ἑαυτοὺς δὲ φαύλους καὶ μισανθρώπους καὶ φιλοδόξους*

[1] c. 26, 2 ss.

δεικνύουσιν· οὐ γὰρ ὡς ἀπαλλάξοντες ἡμᾶς ἀναιροῦσιν, ἀλλ' ὡς ἀποστεροῦντες ζωῆς καὶ ἡδονῆς φονεύουσι.

58. *Καὶ Μαρκίωνα δὲ τὸν ἀπὸ Πόντου, ὡς προέφημεν*[1]*, προεβάλλοντο οἱ φαῦλοι δαίμονες, ὃς ἀρνεῖσθαι μὲν τὸν ποιητὴν τῶν οὐρανίων καὶ γηΐνων ἁπάντων θεὸν καὶ τὸν προκηρυχθέντα διὰ τῶν προφητῶν Χριστὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ νῦν διδάσκει, ἄλλον δέ τινα καταγγέλλει παρὰ τὸν δημιουργὸν τῶν*[a] *πάντων θεὸν καὶ ὁμοίως ἕτερον υἱόν·* 2 *ᾧ πολλοὶ πεισθέντες ὡς μόνῳ ταληθῆ ἐπισταμένῳ ἡμῶν καταγελῶσιν, ἀπόδειξιν μηδεμίαν περὶ ὧν λέγουσιν ἔχοντες, ἀλλὰ ἀλόγως ὡς ὑπὸ λύκου ἅρπες συνηρπασμένοι βορὰ τῶν ἀθέων δογμάτων καὶ δαιμόνων γίνονται.* 3 *Οὐ γὰρ ἄλλο τι ἀγωνίζονται οἱ λεγόμενοι δαίμονες, ἢ ἀπάγειν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος θεοῦ καὶ τοῦ πρωτογόνου αὐτοῦ Χριστοῦ· καὶ τοὺς μὲν τῆς γῆς μὴ ἐπαίρεσθαι*[b] *δυναμένους τοῖς γηΐνοις καὶ χειροποιήτοις προσήλωσαν καὶ προσηλοῦσι, τοὺς δὲ ἐπὶ θεωρίαν θείων ὁρμῶντας ὑπεκκρούοντες, ἣν μὴ λογισμὸν σώφρονα καὶ καθαρὸν καὶ ἀπαθῆ βίον ἔχωσιν, εἰς ἀσέβειαν ἐμβάλλουσιν.*

59. *Ἵνα δὲ καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων διδασκάλων, λέγομεν δὲ τοῦ λόγου τοῦ διὰ τῶν προφητῶν, λαβόντα τὸν Πλάτωνα μάθητε τὸ εἰπεῖν, ὕλην ἄμορφον οὖσαν στρέψαντα τὸν θεὸν κόσμον ποιῆσαι, ἀκούσατε τῶν αὐτολεξεὶ εἰρημένων διὰ Μωϋσέως, τοῦ προδεδηλωμένου πρώτου προφήτου καὶ πρεσβυτέρου τῶν ἐν Ἕλλησι συγγραφέων, δι' οὗ μηνύον τὸ προφητικὸν πνεῦμα, πῶς τὴν ἀρχὴν καὶ ἐκ τίνων ἐδημιούργησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον, ἔφη οὕτως·* 2 *„Ἐν ἀρχῇ*[2] *ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* 3 *Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου· καὶ πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τῶν ὑδάτων.* 4 *Καὶ εἶπεν ὁ θεός· Γενηθήτω φῶς. Καὶ ἐγένετο οὕτως“.* 5 *Ὥστε λόγῳ θεοῦ ἐκ τῶν ὑποκειμένων καὶ προδηλωθέντων διὰ Μωϋσέως γεγενῆσθαι τὸν πάντα κόσμον, καὶ Πλάτων καὶ οἱ ταὐτὰ λέγοντες καὶ ἡμεῖς ἐμάθομεν, καὶ ὑμεῖς πεισθῆναι δύνασθε.* 6 *Καὶ τὸ καλούμενον Ἔρεβος παρὰ τοῖς ποιηταῖς εἰρῆσθαι πρότερον ὑπὸ Μωϋσέως οἴδαμεν.*

[a] *τὸν PKr.* [b] *ἐπαίρεσθαι O.*

[1] c. 26, 5. [2] Gen. 1, 1—3.

60. *Καὶ τὸ ἐν τῷ παρὰ Πλάτωνι Τιμαίῳ φυσιολογούμενον περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ὅτε λέγει· „Ἐχίασεν*[1] *αὐτὸν ἐν τῷ παντί*[2]*“, παρὰ Μωϋσέως λαβὼν ὁμοίως εἶπεν.* 2 *Ἐν γὰρ ταῖς Μωϋσέως γραφαῖς ἀναγέγραπται, ὡς κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Αἰγύπτου οἱ Ἰσραηλῖται καὶ γεγόνασιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀπήντησαν αὐτοῖς ἰοβόλα θηρία, ἔχιδναί τε καὶ ἀσπίδες καὶ ὄφεων πᾶν γένος, ὃ ἐθανάτου τὸν λαόν·* 3 *καὶ κατ' ἐπίπνοιαν καὶ ἐνέργειαν τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ γενομένην λαβεῖν τὸν Μωϋσέα χαλκὸν καὶ ποιῆσαι τύπον σταυροῦ καὶ τοῦτον στῆσαι ἐπὶ τῇ ἁγίᾳ σκηνῇ*[3] *καὶ εἰπεῖν τῷ λαῷ· „Ἐὰν προσβλέπητε τῷ τύπῳ τούτῳ καὶ πιστεύητε, ἐν αὐτῷ σωθήσεσθε“.* 4 *Καὶ γενομένου τούτου τοὺς μὲν*

60. Et quod in Timaeo Platonis ad naturam spectans de filio dei profertur, cum dicit: *Decussavit eum in universo*, a Moyse mutuatus simili modo enuntiavit. 2 In libris enim Moysis scriptum est, quo tempore exierunt ex Aegypto Israelitae et in solitudine versabantur, occurrisse eis mortiferas feras, viperas et aspides serpentiumque omne genus, quod populum necabat; 3 atque inspirante et instigante deo sumpsisse Moysen aes signumque crucis fecisse idque in sancto tabernaculo conlocasse populoque dixisse: *Si adspexeritis hoc signum et credideritis, in eo servabimini.* 4 Quo facto serpentes interiisse scripsit, populum autem ita exitium effugisse tradidit. 5 Quae lecta cum

[1] i. e. fabricator mundi deus. [2] Plato (Tim. 36 b c) animam mundi per omnes universi globosi partes diffusam a deo esse exponit; cum autem duobus circulis, aequinoctiali et ecliptica, quorum alter alterum bis secat, mundus constituatur, eodem loco Plato animam mundi, quam Iust. logum esse interpretatur, a deo decussatam seu in formam litterae graecae χ redactam esse censet. Quam formam quod Platonem a Moyse (Num. 21, 8) mutuatum esse Iust. pro certo habet, satis mirum est. [3] Putabat enim tabernaculum Iudaeorum mundi imaginem quandam esse. Et cum cruci serpentem, tabernaculo crucem impositam fuisse non dubitaret, inde ortam existimabat speciem illam crucis, quam Plato in mundi creatione adhibitam fuisse pronuntiat. Neque vero dixit Scriptura serpentem ipsi tabernaculo impositam fuisse, sed id probabile visum Iustino (ita Maranus). Tabernaculum figuram totius mundi interpretati sunt Philo (De vita Moys. 3, 3), Josephus (Ant. III 7, 7), Clem. Alex. (Strom. p. 665).

ὄφεις ἀποθανεῖν ἀνέγραψε, τὸν δὲ λαὸν ἐκφυγεῖν τὸν θάνατον οὕτως παρέδωκεν. 5 *Ἃ ἀναγνοὺς Πλάτων καὶ μὴ ἀκριβῶς ἐπιστάμενος, μηδὲ νοήσας τύπον εἶναι σταυροῦ ἀλλὰ χίασμα νοήσας, τὴν μετὰ τὸν πρῶτον θεὸν δύναμιν κεχιάσθαι ἐν τῷ παντὶ εἶπε.* 6 *Καὶ τὸ εἰπεῖν αὐτὸν τρίτον*[1]*, ἐπειδή, ὡς προείπομεν*[2]*, ἐπάνω τῶν ὑδάτων ἀνέγνω ὑπὸ Μωϋσέως εἰρημένον ἐπιφέρεσθαι τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα·* 7 *δευτέραν μὲν γὰρ χώραν τῷ παρὰ θεοῦ λόγῳ, ὃν κεχιάσθαι ἐν τῷ παντὶ ἔφη, δίδωσι, τὴν δὲ τρίτην τῷ λεχθέντι ἐπιφέρεσθαι τῷ ὕδατι πνεύματι, εἰπών·* „*Τὰ δὲ τρίτα περὶ τὸν τρίτον*“[3]. 8 *Καὶ ὡς ἐκπύρωσιν γενήσεσθαι διὰ Μωϋσέως προεμήνυσε τὸ προφητικὸν πνεῦμα, ἀκούσατε.* 9 *Ἔφη δὲ οὕτως·* „*Καταβήσεται ἀείζωον πῦρ καὶ καταφάγεται μέχρι τῆς ἀβύσσου κάτω*“[4]. 10 *Οὐ τὰ αὐτὰ οὖν ἡμεῖς ἄλλοις δοξάζομεν, ἀλλ᾽ οἱ πάντες τὰ ἡμέτερα μιμούμενοι λέγουσι.* 11 *Παρ᾽ ἡμῖν οὖν ἔστι ταῦτα ἀκοῦσαι καὶ μαθεῖν παρὰ τῶν οὐδὲ τοὺς χαρακτῆρας τῶν στοιχείων ἐπισταμένων, ἰδιωτῶν*

non satis intellegeret et non signum crucis sed decussationem significari putaret, Plato, quae post principem deum virtus est, decussatam in universo esse enuntiavit. 6 Et quod dixit tertium[1], quia, ut supra memoravimus, super aquas legit a Moyse dictum esse ferri dei spiritum; 7 secundum enim locum dei logo, quem decussatum in universo esse dixit, tribuit, tertium vero spiritui, qui super aquam ferri dictus est, dicens: *Tertia autem circa tertium.* 8 Et quomodo deflagrationem futuram esse per Moysen praemonstraverit propheticus spiritus, audite. 9 Ita enim: *Descendet,* inquit, *aeternus ignis et devorabit usque ad abyssum imam.* 10 Non eadem igitur nos atque alii docemus, sed hi omnes nostra imitati dicunt. 11 Atqui apud nos licet haec audire et discere ex iis, qui ne ductus quidem litterarum norunt, hominibus imperitis et lingua barbaris, mente autem sapientibus et fidelibus, quorum nonnulli etiam debiles luminibusque capti

[1] Supple: et id a Moyse mutuatus est. [2] c. 59, 3. [3] Pseudo-Plato, Epist. II 312e, ubi in codd. legitur: *τρίτον περὶ τὰ τρίτα.* Hunc locum, qui intellectu difficillimus est, de s. trinitate acceperunt Iustinus et Clemens Alex. (Strom. p. 710). [4] Deut. 32, 22.

μὲν καὶ βαρβάρων τὸ φθέγμα, σοφῶν δὲ καὶ πιστῶν τὸν νοῦν ὄντων, καὶ πηρῶν καὶ χήρων τινῶν τὰς ὄψεις· ὡς συνεῖναι οὐ σοφίᾳ ἀνθρωπείᾳ ταῦτα γεγονέναι, ἀλλὰ δυνάμει θεοῦ λέγεσθαι.

sunt, ita ut cognoscatur non sapientia humana haec fieri, sed virtute dei dici.

61. Ὃν τρόπον δὲ καὶ ἀνεθήκαμεν ἑαυτοὺς[1] τῷ θεῷ καινοποιηθέντες διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἐξηγησόμεθα, ὅπως μὴ τοῦτο παραλιπόντες δόξωμεν πονηρεύειν τι[2] ἐν τῇ ἐξηγήσει. 2 Ὅσοι ἂν πεισθῶσι καὶ πιστεύωσιν ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὑφ' ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι, καὶ βιοῦν οὕτως δύνασθαι ὑπισχνῶνται, εὔχεσθαί τε καὶ αἰτεῖν νηστεύοντες παρὰ τοῦ θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἄφεσιν διδάσκονται, ἡμῶν συνευχομένων καὶ συννηστευόντων αὐτοῖς[3]. 3 Ἔπειτα ἄγονται ὑφ' ἡμῶν, ἔνθα ὕδωρ ἐστί, καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνεγεννήθημεν, ἀναγεννῶνται· ἐπ' ὀνόματος γὰρ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότου θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου τὸ ἐν τῷ ὕδατι τότε λουτρὸν ποιοῦνται.

61. Quemadmodum vero consecraverimus nos deo renovati per Christum, exponemus, ne quid, si id praetermittamus, videamur peccare in hac nostra oratione. 2 Quotquot sibi persuaserunt et credunt vera esse, quae a nobis docentur et dicuntur, et vivere ita se posse pollicentur, et orare et ieiunando a deo priorum delictorum remissionem petere docentur, nobis una cum eis orantibus et ieiunantibus. 3 Deinde ducuntur a nobis, ubi aqua est, et eodem modo regenerationis, quo et ipsi regenerati sumus, regenerantur; in nomine enim patris cunctorum dominique dei et salvatoris nostri Jesu Christi et spiritus sancti in aqua tunc lavacrum faciunt. 4 Etenim Christus dixit: *Nisi regenerati fueritis, non intrabitis in re-*

[1] Ut ex sequentibus patet, haec consecratio fit baptismo et eucharistia, quo ritu Christiani quodam modo mysteriis initiantur. [2] Ex hac dictione Probst (Kirchliche Disziplin 1873, 332) et Funk (Theol. Quartalschrift 1903, 69 ss.) disciplinam, quae dicitur arcani, iam aetate Iustini in ecclesia viguisse colligunt. [3] Ieiunium ante baptismum usitatum fuisse, docet etiam Doct. ap. c. 7, 4.

4 *Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς εἶπεν· „Ἂν μὴ ἀναγεννηθῆτε, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν“* [1]. 5 *Ὅτι δὲ καὶ ἀδύνατον εἰς τὰς μήτρας τῶν τεκουσῶν τοὺς ἅπαξ γεννωμένους ἐμβῆναι, φανερὸν πᾶσίν ἐστι.* 6 *Καὶ διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, ὡς προεγράψαμεν* [2], *εἴρηται, τίνα τρόπον φεύξονται τὰς ἁμαρτίας οἱ ἁμαρτήσαντες καὶ μετανοοῦντες.* 7 *Ἐλέχθη δὲ οὕτως· „Λούσασθε* [3], *καθαροὶ γένεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, κρίνατε ὀρφανῷ καὶ δικαιώσατε χήραν, καὶ δεῦτε καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει κύριος· καὶ ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡσεὶ ἔριον λευκανῶ, καὶ ἐὰν ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς χιόνα λευκανῶ.* 8 *Ἐὰν δὲ μὴ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γὰρ στόμα κυρίου ἐλάλησε ταῦτα“.* 9 *Καὶ λόγον δὲ εἰς τοῦτο παρὰ τῶν ἀποστόλων ἐμάθομεν τοῦτον* [4]. 10 *Ἐπειδὴ τὴν πρώτην γένεσιν ἡμῶν ἀγνοοῦντες κατ' ἀνάγκην γεγεννήμεθα ἐξ ὑγρᾶς σπορᾶς κατὰ μῖξιν τὴν τῶν γονέων πρὸς ἀλλήλους καὶ ἐν ἔθεσι φαύλοις καὶ πονη-*

gnum caelorum. 5 Neque vero *fieri posse, ut in uteros matrum semel nati ingrediantur,* manifestum omnibus est. 6 Etiam per Iesaiam prophetam, ut supra scripsimus, dictum est, quomodo peccatis solvantur, qui peccaverunt paenitentiamque agunt. 7 Verba haec sunt: *Lavamini, mundi estote, auferte pravitates ex animis vestris, discite bene facere, iudicate pupillo et defendite viduam et venite et disceptemus, dicit dominus; et si fuerint peccata vestra velut purpura, quasi lanam dealbabo, et si fuerint ut coccinum, quasi nivem dealbabo.* 8 *Nisi vero audieritis me, gladius vos devorabit; os enim domini locutum est haec.* 9 Cuius rei rationem ab apostolis accepimus hanc. 10 Quoniam in prima nativitate nostra inscii necessario geniti sumus ex umido semine per mutuam parentum mixtionem et in moribus pravis malisque vitae institutis adolevimus, ne necessitatis filii aut ignorantiae maneamus sed electionis et intellegentiae, remissionemque pecca-

[1] Ioh. 3, 3. 4. Hic locus unus est, quem quin Iust. ab evangelio s. Iohannis petiverit, vix dubitari potest. [2] c. 44, 2 ss.
[3] Ies. 1, 16—20. [4] Haud scio an Iust. meminerit hoc loco verba s. scripturae, ut Gal. 4, 31; Ephes. 5, 8; Rom. 8, 5.

ραῖς ἀναστροφαῖς γεγόναμεν, ὅπως μὴ ἀνάγκης τέκνα μηδὲ ἀγνοίας μένωμεν ἀλλὰ προαιρέσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀφέσεώς τε ἁμαρτιῶν[a] ὧν προημάρτομεν τύχωμεν, ἐν τῷ ὕδατι ἐπονομάζεται τῷ ἑλομένῳ ἀναγεννηθῆναι καὶ μετανοήσαντι ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις τὸ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότου θεοῦ ὄνομα, αὐτὸ τοῦτο μόνον[1] ἐπιλέγοντος τοῦ τὸν λουσόμενον ἄγοντος ἐπὶ τὸ λουτρόν. 11 Ὄνομα γὰρ τῷ ἀῤῥήτῳ θεῷ οὐδεὶς ἔχει εἰπεῖν· εἰ δέ τις τολμήσειεν εἶναι λέγειν, μέμηνε τὴν ἄσωτον μανίαν. 12 Καλεῖται δὲ τοῦτο τὸ λουτρὸν φωτισμός[2], ὡς φωτιζομένων τὴν διάνοιαν τῶν ταῦτα μανθανόντων. 13 Καὶ ἐπ' ὀνόματος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἐπ' ὀνόματος πνεύματος ἁγίου, ὃ διὰ τῶν προφητῶν προεκήρυξε τὰ κατὰ τὸν Ἰησοῦν πάντα, ὁ φωτιζόμενος λούεται.

torum, quae ante admisimus, adipiscamur, in aqua pronuntiatur super eo, qui constituit regenerari et quem peccatorum paenituit, patris cunctorum et domini dei nomen, hoc ipsum solum adpellante eo, qui baptizandum ducit ad lavacrum. 11 Nomen enim ineffabili deo nemo potest ponere; quod si quis esse dicere audeat, captus est insanabili amentia. 12 Vocatur autem hoc lavacrum inluminatio, quod mente inluminantur, qui haec discunt. 13 Atque etiam in nomine Jesu Christi, cruci adfixi sub Pontio Pilato, et in nomine spiritus sancti, qui per prophetas praenuntiavit, quaecunque ad Jesum spectant, is qui inluminatur abluitur.

62. Καὶ τὸ λουτρὸν δὴ τοῦτο ἀκούσαντες οἱ δαίμονες διὰ τοῦ προφήτου[3] κεκηρυγμένον ἐνήργησαν καὶ ῥαντίζειν ἑαυτοὺς τοὺς εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν ἐπιβαίνοντας[4]

62. Atqui lavacrum hoc cum audivissent a propheta nuntiatum, daemones effecerunt, ut et ii se adspergerent, qui templa sua ingrederentur sibique adpro-

[a] ὑπὲρ *addit P.*

[1] Nomine igitur patris utitur baptizans distinctionis tantum causa, non ut proprio. [2] Idem nomen sacramenti legitur apud Clem. Alex., Paed. I 6, 26. [3] Ies. 1, 16—20; vide supra c. 61, 7. [4] Ethnicos manus lavasse, antequam sacra facerent, docet Homerus,

καὶ προσιέναι αὐτοῖς μέλλοντας, λοιβὰς καὶ κνίσας ἀποτελοῦντας· τέλεον δὲ καὶ λούεσθαι ἐπιόντας πρὶν ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ἱερά, ἔνθα ἵδρυνται, ἐνεργοῦσι. 2 Καὶ γὰρ τὸ ὑπολύεσθαι ἐπιβαίνοντας τοῖς ἱεροῖς[1] καὶ τοῖς αὐτοῖς τοὺς θρησκεύοντας κελεύεσθαι ὑπὸ τῶν ἱερατευόντων ἐκ τῶν συμβάντων Μωϋσεῖ τῷ εἰρημένῳ προφήτῃ μαθόντες οἱ δαίμονες ἐμιμήσαντο. 3 Κατ' ἐκεῖνο γὰρ τοῦ καιροῦ ὅτε Μωϋσῆς ἐκελεύσθη κατελθὼν εἰς Αἴγυπτον ἐξαγαγεῖν τὸν ἐκεῖ λαὸν τῶν Ἰσραηλιτῶν, ποιμαίνοντος αὐτοῦ ἐν τῇ ἀραβικῇ γῇ πρόβατα τοῦ πρὸς μητρὸς θείου[2], ἐν ἰδέᾳ πυρὸς ἐκ βάτου προσωμίλησεν αὐτῷ ὁ ἡμέτερος Χριστός, καὶ εἶπεν· „Ὑπόλυσαι τὰ ὑποδήματά σου καὶ προσελθὼν ἄκουσον“[3]. 4 Ὁ δὲ ὑπολυσάμενος καὶ προσελθὼν ἀκήκοε κατελθεῖν εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐξαγαγεῖν τὸν ἐκεῖ λαὸν τῶν Ἰσραηλιτῶν, καὶ δύναμιν ἰσχυρὰν ἔλαβε παρὰ τοῦ

pinquare vellent libationes nidoresque facturi; quin etiam ut laventur ii, qui accedunt, antequam ingrediantur templa, ubi conlocati sunt, efficiunt. 2 Nam etiam excalceare pedes ut ii, qui templa ingrediuntur eosque colunt, a sacerdotibus iuberentur, ex iis, quae Moysi prophetae supra memorato evenerunt, cognitum daemones imitati sunt. 3 Quo tempore enim Moyses iussus est in Aegyptum descendere populumque inde Israelitarum educere, pascenti ei in Arabica terra oves avunculi in figura ignis e rubo Christus noster adpropinquavit dixitque: *Solve calceos tuos accedensque audi.* 4 Qui excalceatus et accedens audivit, descenderet in Aegyptum educeretque inde populum Israelitarum, magnaque virtute a Christo, qui in figura ignis cum eo locutus est, accepta descendit et eduxit populum

(Il. 1, 449; 16, 230); itaque pro liminibus templorum lebetes positi erant aqua lustrali impleti (Eurip., Herc. fur. v. 928), atque etiam cibos imperator Iulianus tali aqua adspergebat (Theodoret., Hist. e. III 13). Tota corpora lavasse Christianos saepe ante orationem testatur Tert., De orat. c. 11. [1] Apud omnes antiquos populos nemo loca sacra intrare aut sacra facere audebat nisi nudis pedibus; idem fit hodie apud Muhamedi sectatores et Iudos; apud Iudaeos sacerdotes manus et pedes lavabant calceis detractis templum ingressuri (Exod. 30, 19). [2] Errat Iust. hoc loco; nam Iethro socer, non avunculus Moysis erat. [3] Exod. 3, 5.

λαλήσαντος αὐτῷ ἐν ἰδέᾳ πυρὸς Χριστοῦ, καὶ κατελθὼν ἐξήγαγε τὸν λαὸν ποιήσας μεγάλα καὶ θαυμάσια, ἃ εἰ βούλεσθε μαθεῖν, ἐκ τῶν συγγραμμάτων ἐκείνου ἀκριβῶς μαθήσεσθε.

magnis miraculis editis, quae si cognoscere volueritis, ex libris eius accurate cognoscetis.

63. *Ἰουδαῖοι δὲ πάντες καὶ νῦν διδάσκουσι τὸν ἀνωνόμαστον θεὸν λελαληκέναι τῷ Μωϋσεῖ.* 2 *Ὅθεν τὸ προφητικὸν πνεῦμα διὰ Ἡσαΐου τοῦ προμεμηνυμένου προφήτου ἐλέγχον αὐτούς, ὡς προεγράψαμεν*[1]*, εἶπεν· „Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκε“.* 3 *Καὶ Ἰησοῦς δὲ ὁ Χριστός, ὅτι οὐκ ἔγνωσαν Ἰουδαῖοι, τί πατὴρ καὶ τί υἱός, ὁμοίως ἐλέγχων αὐτοὺς καὶ αὐτὸς εἶπεν· „Οὐδεὶς*[2] *ἔγνω τὸν πατέρα εἰ μὴ ὁ υἱός, οὐδὲ τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατὴρ καὶ οἷς ἂν ἀποκαλύψῃ ὁ υἱός“.* 4 *Ὁ λόγος δὲ τοῦ θεοῦ ἐστιν ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὡς προέφημεν*[3]*.* 5 *Καὶ ἄγγελος δὲ καλεῖται καὶ ἀπόστολος· αὐτὸς γὰρ ἀπαγγέλλει, ὅσα δεῖ γνωσθῆναι, καὶ ἀποστέλλεται μηνύσων, ὅσα ἀγγέλλεται, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ κύριος ἡμῶν εἶπεν· „Ὁ ἐμοῦ*[4] *ἀκούων ἀκούει τοῦ ἀποστείλαντός με“.* 6 *Καὶ ἐκ τῶν τοῦ Μωϋσέως δὲ συγγραμμάτων φανερὸν τοῦτο γενήσεται.* 7 *Λέλεκται δὲ ἐν αὐτοῖς οὕτως· „Καὶ*[5] *ἐλάλησε Μωϋσεῖ ἄγγελος θεοῦ ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τῆς βάτου καὶ εἶπεν· Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, θεὸς Ἀβραάμ, θεὸς Ἰσαάκ, θεὸς Ἰακώβ, ὁ θεὸς τῶν πατέρων σου.* 8 *Κάτελθε εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐξάγαγε τὸν λαόν μου“.* 9 *Τὰ δ' ἑπόμενα ἐξ ἐκείνων βουλόμενοι μαθεῖν δύνασθε· οὐ γὰρ δυνατὸν ἐν τούτοις ἀναγράψαι πάντα.* 10 *Ἀλλ' εἰς ἀπόδειξιν γεγόνασιν οἵδε οἱ λόγοι, ὅτι υἱὸς θεοῦ καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦς ὁ Χριστός ἐστι, πρότερον λόγος ὤν, καὶ ἐν ἰδέᾳ πυρὸς ποτὲ φανείς, ποτὲ δὲ καὶ ἐν εἰκόνι ἀσωμάτῳ*[a]*· νῦν δὲ διὰ θελήματος θεοῦ ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου γένους ἄνθρωπος γενόμενος ὑπέμεινε καὶ παθεῖν, ὅσα*

[a] *Ita Maranus et Veil, cfr. infra § 14 εἰκόνος ἀσωμάτου; at ἀσωμάτων POKr.*

[1] c. 37, 1; Ies. 1, 3. [2] Matth. 11, 27. [3] c. 21, 1; 22, 1 s.; 23, 2; 32, 10. [4] Luc. 10, 16. [5] Exod. 3, 2 ss.

αὐτὸν ἐνήργησαν οἱ δαίμονες διατεθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνοήτων Ἰουδαίων. 11 Οἵτινες ἔχοντες ῥητῶς εἰρημένον ἐν τοῖς Μωϋσέως συντάγμασι· „Καὶ ἐλάλησεν ἄγγελος τοῦ θεοῦ τῷ Μωϋσεῖ ἐν πυρὶ φλογὸς ἐν βάτῳ καὶ εἶπεν· Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ θεὸς Ἰακώβ", τὸν τῶν ὅλων πατέρα καὶ δημιουργὸν τὸν ταῦτα εἰπόντα λέγουσιν εἶναι. 12 Ὅθεν καὶ τὸ προφητικὸν πνεῦμα ἐλέγχον αὐτοὺς εἶπεν· „Ἰσραὴλ[1] δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκε". 13 Καὶ πάλιν ὁ Ἰησοῦς, ὡς ἐδηλώσαμεν, παρ' αὐτοῖς ὢν εἶπεν· „Οὐδεὶς[2] ἔγνω τὸν πατέρα εἰ μὴ ὁ υἱός, οὐδὲ τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατὴρ καὶ οἷς ἂν ὁ υἱὸς ἀποκαλύψῃ". 14 Ἰουδαῖοι οὖν ἡγησάμενοι ἀεὶ τὸν πατέρα τῶν ὅλων λελαληκέναι τῷ Μωϋσεῖ, τοῦ λαλήσαντος αὐτῷ ὄντος υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ὃς καὶ ἄγγελος καὶ ἀπόστολος κέκληται, δικαίως ἐλέγχονται καὶ διὰ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὡς οὔτε τὸν πατέρα οὔτε τὸν υἱὸν ἔγνωσαν. 15 Οἱ γὰρ τὸν υἱὸν πατέρα φάσκοντες εἶναι ἐλέγχονται μήτε τὸν πατέρα ἐπιστάμενοι, μηθ' ὅτι ἐστὶν υἱὸς τῷ πατρὶ τῶν ὅλων γινώσκοντες· ὃς λόγος καὶ πρωτότοκος ὢν τοῦ θεοῦ καὶ θεὸς ὑπάρχει. 16 Καὶ πρότερον διὰ τῆς τοῦ πυρὸς μορφῆς καὶ εἰκόνος ἀσωμάτου τῷ Μωϋσεῖ καὶ τοῖς ἑτέροις προφήταις ἐφάνη· νῦν δ' ἐν χρόνοις τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς, ὡς προείπομεν[3], διὰ παρθένου ἄνθρωπος γενόμενος κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν ὑπὲρ σωτηρίας τῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ ἐξουθενηθῆναι καὶ παθεῖν ὑπέμεινεν, ἵνα ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν θάνατον. 17 Τὸ δὲ εἰρημένον ἐκ βάτου τῷ Μωϋσεῖ· „Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ θεὸς Ἰακὼβ καὶ ὁ θεὸς τῶν πατέρων σου", σημαντικὸν τοῦ καὶ ἀποθανόντας ἐκείνους μένειν καὶ εἶναι αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώπους· καὶ γὰρ πρῶτοι τῶν πάντων ἀνθρώπων ἐκεῖνοι περὶ θεοῦ ζήτησιν ἠσχολήθησαν, Ἀβραὰμ μὲν πατὴρ ὢν τοῦ Ἰσαάκ, Ἰσαὰκ δὲ τοῦ Ἰακώβ, ὡς καὶ Μωϋσῆς ἀνέγραψε.

64. Καὶ τὸ ἀνεγείρειν δὲ τὸ εἴδωλον τῆς λεγομένης Κόρης ἐπὶ ταῖς τῶν ὑδάτων πηγαῖς ἐνεργῆσαι τοὺς δαίμονας, λέγοντας θυγατέρα αὐτὴν εἶναι τοῦ Διός, μιμησαμένους τὸ διὰ Μωϋσέως

[1] Ies. 1, 3. [2] Matth. 11, 27. [3] c. 32, 14.

εἰρημένον, ἐκ τῶν προειρημένων νοῆσαι δύνασθε. 2 Ἔφη γὰρ ὁ Μωϋσῆς, ὡς προεγράψαμεν[1]· „Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. 3 Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τῶν ὑδάτων“. 4 Εἰς μίμησιν οὖν τοῦ λεχθέντος ἐπιφερομένου[a] τῷ ὕδατι πνεύματος θεοῦ τὴν Κόρην θυγατέρα τοῦ Διὸς ἔφασαν. 5 Καὶ τὴν Ἀθηνᾶν δὲ ὁμοίως πονηρευόμενοι θυγατέρα τοῦ Διὸς ἔφασαν, οὐκ ἀπὸ μίξεως, ἀλλ', ἐπειδὴ ἐννοηθέντα τὸν θεὸν διὰ λόγου τὸν κόσμον ποιῆσαι ἔγνωσαν, ὡς τὴν πρώτην ἔννοιαν ἔφασαν τὴν Ἀθηνᾶν· ὅπερ γελιότατον ἡγούμεθα εἶναι, τῆς ἐννοίας εἰκόνα παραφέρειν θηλειῶν μορφήν. 6 Καὶ ὁμοίως τοὺς ἄλλους λεγομένους υἱοὺς τοῦ Διὸς αἱ πράξεις ἐλέγχουσιν.

65. Ἡμεῖς δὲ μετὰ τὸ οὕτως λοῦσαι τὸν πεπεισμένον καὶ συγκατατεθειμένον ἐπὶ τοὺς λεγομένους ἀδελφοὺς ἄγομεν, ἔνθα συνηγμένοι εἰσί, κοινὰς εὐχὰς ποιησόμενοι ὑπέρ τε ἑαυτῶν καὶ τοῦ φωτισθέντος καὶ ἄλλων πανταχοῦ πάντων εὐτόνως, ὅπως καταξιωθῶμεν τὰ ἀληθῆ μαθόντες καὶ δι' ἔργων ἀγαθοὶ πολιτευταὶ καὶ φύλακες τῶν ἐντεταλμένων εὑρεθῆναι, ὅπως τὴν αἰώνιον σωτηρίαν σωθῶμεν. 2 Ἀλλήλους φιλήματι ἀσπαζόμεθα παυσάμενοι τῶν εὐχῶν[2]. 3 Ἔπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος

65. Nos vero, postquam ita abluimus eum, qui credidit et nobis adiunctus est, ad fratres qui dicuntur ducimus, quo congregati sunt, communes preces fusuri et pro nobis ipsis et pro eo qui inluminatus est et pro ceteris qui sunt ubique omnibus, intenti animo, ut digni habeamur, qui veritate cognita et bona operantes et mandatis obtemperantes inveniamur, ut salutem aeternam consequamur. 2 Inter nos osculo salutamus precibus finitis. 3 Deinde antistiti fratrum adfertur panis et poculum aquae vinique, quibus ille acceptis

[a] ἐπιφέρεσθαι *O*.

[1] c. 59, 2. [2] Tert., De orat. c. 14: ‘Osculum pacis, quod est signaculum orationis; quando autem magis conferenda cum fratribus pax est, nisi cum oratione commendabilior adscendit . . .? Quae oratio cum divortio sancti osculi integra’? De osculo recens baptizatis dato vide Cypr., Ep. 64, 4.

καὶ κράματος[1], καὶ οὗτος λαβὼν αἶνον καὶ δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει καὶ εὐχαριστίαν[2] ὑπὲρ τοῦ κατηξιῶσθαι τούτων παρ' αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ποιεῖται· οὗ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν πᾶς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων· Ἀμήν. 4 Τὸ δὲ ἀμὴν τῇ ἑβραΐδι φωνῇ τὸ γένοιτο σημαίνει. 5 Εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδόασιν ἑκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι.

laudem et gloriam patri universorum per nomen filii et spiritus sancti sursum mittit et gratiarum actionem pro eo, quod hisce ab eo dignati sumus, prolixe instituit; quibus precibus gratiarumque actione absolutis omnis qui adest populus acclamat dicens: Amen. 4 Amen autem vox Hebraea lingua 'fiat' sonat. 5 Iam vero postquam antistes gratias egit et omnis populus adclamavit, ii qui apud nos vocantur diaconi unicuique eorum qui adsunt distribuunt gustanda panem et vinum et aquam, de quibus gratiae actae sunt, iisque qui absunt deferunt.

66. Καὶ ἡ τροφὴ αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχαριστία[3], ἧς οὐδενὶ ἄλλῳ μετασχεῖν ἐξόν ἐστιν ἢ τῷ πιστεύοντι ἀληθῆ εἶναι τὰ δεδιδαγμένα ὑφ' ἡμῶν, καὶ λουσαμένῳ τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρ-

66. Atque hic cibus vocatur apud nos eucharistia, cuius nulli alii participi esse licet, nisi qui credat veram esse doctrinam nostram et ablutus fuerit lavacro, quod fit in remissionem pecca-

[1] i. e. vini, quo sensu κρᾶμα apud veteres saepius occurrit; cfr. etiam § 5: ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος; erravit igitur Harnack hunc locum ita explicans (Texte und Untersuchungen VII 2, Lips. 1891), quasi temporibus Iustini in ss. eucharistia celebranda sola aqua sine vino in usu fuisset; quem contra vide Jülicher in: Theologische Abhandlungen Weizsäcker gewidmet, Frib. 1892, 218ss. Vinum eucharisticum aqua temperatum esse docet etiam s. Cypr., Ep. 63, 2.

[2] Gratiae agebantur in sacrificio missae primum pro cibo potuque naturali, deinde pro incarnatione et passione Iesu Christi (Doctr. apost. X 3; Iust., Apol. I 13 et Dial. c. 41. 117).

[3] Haec appellatio cenae sacrae primum legitur in Doctrina apost. c. 9, 1.

τιῶν καὶ εἰς ἀναγέννησιν λουτρόν, καὶ οὕτως βιοῦντι ὡς ὁ Χριστὸς παρέδωκεν[1]. 2 Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ' ὃν τρόπον διὰ λόγου θεοῦ[2] σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ τὴν δι' εὐχῆς λόγου[3] τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι[4]. 3 Οἱ γὰρ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν, ἃ καλεῖται εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐντετάλθαι αὐτοῖς, τὸν Ἰησοῦν λαβόντα ἄρτον εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· „Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἀνάμνησίν μου, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου“· καὶ τὸ ποτήριον ὁμοίως λαβόντα καὶ εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· „Τοῦτό ἐστι

torum et in regenerationem, et ita vivat, ut Christus tradidit. 2 Non enim ut communem panem aut communem potum haec sumimus; sed quemadmodum per logum dei incarnatus Jesus Christus servator noster et carnem et sanguinem pro salute nostra habuit, ita cibum, de quo per precationis logum ab eo ortum gratiae actae sunt, ex quo sanguis et carnes nostrae per mutationem aluntur, illius incarnati Jesu et carnem et sanguinem esse didicimus. 3 Nam apostoli in commentariis ab ipsis compositis, quae vocantur evangelia, ita sibi mandatum esse tradiderunt, Jesum accepto pane gratiisque actis dixisse: *Hoc facite in commemorationem meam, hoc est corpus meum;* et calice similiter accepto actisque gratiis dixisse: *Hic est sanguis meus;* et solis ipsis

[1] Cfr. Doct. apost. c. 9, 5. [2] Iust. incarnationem domini virtute logi, non spiritus sancti factam esse censet; cfr. supra c. 33, 6 et c. 46, 5: *Δι' ἣν δ' αἰτίαν διὰ δυνάμεως τοῦ λόγου κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς πάντων καὶ δεσπότου θεοῦ βουλὴν διὰ παρθένου ἄνθρωπος ἀπεκυήθη.* [3] Vox *εὐχῆς* pendet ex sequente *λόγου*. Vulgo haec locutio *δι' εὐχῆς λόγου* refertur ad verba, quibus Christus eucharistiam instituit; sed ea interpretatio certa non est, quia fieri potest, ut Iust. de exemplo et verbis Christi cogitaverit, quibus in ultima cena gratias egit. [4] Sensus est: Quemadmodum *λόγος* dei carnem et sanguinem Iesu Christi creavit, ita *λόγος* precationis Iesu Christi carnem et sanguinem ex eo cibo creat, qui prorsus in corpora nostra mutatur (Otto).

τὸ αἷμά μου“· καὶ μόνοις αὐτοῖς μεταδοῦναι. 4 Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις[1] παρέδωκαν γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες· ὅτι γὰρ ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μυουμένου τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε ἢ μαθεῖν δύνασθε.

dedisse. 4 Quod quidem etiam in Mithrae mysteriis ut fieret docuerunt imitati pravi daemones; panem enim calicemque aquae, quando quis initiatur sacris, adponi carminibus quibusdam additis vel scitis vel discere potestis.

67. Ἡμεῖς δὲ μετὰ ταῦτα[2] λοιπὸν ἀεὶ τούτων ἀλλήλους ἀναμιμνήσκομεν· καὶ οἱ ἔχοντες τοῖς λειπομένοις πᾶσιν ἐπικουροῦμεν, καὶ σύνεσμεν ἀλλήλοις ἀεί. 2 Ἐπὶ πᾶσί τε οἷς προσφερόμεθα εὐλογοῦμεν τὸν ποιητὴν τῶν πάντων διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ πνεύματος τοῦ ἁγίου. 3 Καὶ τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ[3] πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἢ τὰ

67. Nos vero post haec in futurum semper has res inter nos in memoriam revocamus; et cum habemus, indigentibus omnibus subvenimus et semper sumus una nobiscum. 2 Atque pro omnibus, quibus vescimur, laudamus fabricatorem omnium per filium eius Iesum Christum et per spiritum sanctum. 3 Et die qui dicitur solis omnium, qui in urbibus vel in agris habitant, in unum fit conventus et commentarii apostolorum vel scripta

[1] De Mithrae mysteriis cfr. etiam Dial. c. 70 et Tert., De praescr. c. 40. Erat Mithras deus Persarum, qui temporibus imperatorum Romanorum sub nomine solis invicti apud occidentales quoque multo in honore erat et maxime in speluncis colebatur; dies natalis seu festus eius erat 25. mensis Decembris. Quod autem Iustino teste iis, qui Mithrae sacris initiandi erant, panis et aqua adponebantur, id significasse videtur, sectatoribus dei nihil nisi rebus maxime necessariis opus esse. [2] i. e. post baptismum et primam eucharistiam sumptam. Exponitur autem hoc capite 67, cum, quomodo Christiani, postquam baptismo deo consecrati sunt, vitam instituant, tum, quae die solis in unum congregati sacra peragant. [3] Hanc adpellationem, alias inter Christianos insuetam, propter gentiles retinuit, ad quos apologiam misit.

συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται, μέχρις ἐγχωρεῖ[1]. 4 Εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. 5 Ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν· καί, ὡς προέφημεν[2], παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ, καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτῷ, ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ Ἀμήν, καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται. 6 Οἱ εὐποροῦντες δὲ καὶ βουλόμενοι κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ ὃ βούλεται δίδωσι[3], καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι ἀποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὀρφανοῖς τε καὶ χήραις, καὶ τοῖς διὰ νόσον ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν λειπομένοις, καὶ τοῖς ἐν δεσμοῖς οὖσι, καὶ τοῖς παρεπιδήμοις οὖσι ξένοις, καὶ ἁπλῶς πᾶσι τοῖς ἐν χρείᾳ οὖσι κηδεμὼν γίνεται. 7 Τὴν δὲ τοῦ ἡλίου ἡμέραν κοινῇ πάντες τὴν συνέ-

prophetarum leguntur, quoad tempus fert. 4 Deinde, ubi lector desiit, antistes oratione admonet et incitat ad haec praeclara imitanda. 5 Postea consurgimus simul omnes precesque fundimus; atque, ut supra diximus, ubi precari desiimus, panis adfertur et vinum et aqua, et antistes preces una cum gratiarum actionibus pro viribus sursum mittit, et populus adclamat dicendo Amen eaque, de quibus gratiae actae sunt, cum unoquoque communicantur et iis, qui absunt, per diaconos mittuntur. 6 Divites autem, quibus placet, pro suo quisque arbitrio quod visum est largiuntur, et quod colligitur apud antistitem deponitur, et ipse subvenit et pupillis et viduis iisque, qui ob morbum aliamve ob causam inopia premuntur, et qui in vinculis sunt adventantibusque peregre hospitibus, denique omnium, qui in egestate sunt, curator exsistit. 7 Solis autem die una omnes convenimus, quia primus dies est, quo deus tenebras materiemque inmutando muu-

[1] Lectio igitur erat continua neque fiebat per pericopas. [2] c. 65, 3. [3] Tert., Apol. c. 39: Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit et si modo possit, adponit .... egenis alendis humandisque et pueris ac puellis re ac parentibus destitutis ss.

λευσιν ποιούμεθα, ἐπειδὴ πρώτη ἐστὶν ἡμέρα, ἐν ᾗ ὁ θεὸς τὸ σκότος καὶ τὴν ὕλην τρέψας κόσμον ἐποίησε, καὶ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη· τῇ γὰρ πρὸ τῆς κρονικῆς ἐσταύρωσαν αὐτόν, καὶ τῇ μετὰ τὴν κρονικήν, ἥτις ἐστὶν ἡλίου ἡμέρα, φανεὶς τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ μαθηταῖς ἐδίδαξε ταῦτα, ἅπερ εἰς ἐπίσκεψιν καὶ ὑμῖν ἀνεδώκαμεν.

dum creavit, et Jesus Christus servator noster eodem die e mortuis resurrexit; pridie enim Saturni diei cruci adfixerunt eum et postridie Saturni, qui est solis dies, visus apostolis suis discipulisque haec tradidit, quae quidem reputanda et vobis proposuimus.

68. 1 Καὶ εἰ μὲν δοκεῖ ὑμῖν λόγου καὶ ἀληθείας ἔχεσθαι, τιμήσατε αὐτά· εἰ δὲ λῆρος ὑμῖν δοκεῖ, ὡς ληρωδῶν πραγμάτων καταφρονήσατε, καὶ μὴ ὡς κατ' ἐχθρῶν κατὰ τῶν μηδὲν ἀδικούντων θάνατον ὁρίζετε. 2 Προλέγομεν γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἐκφεύξεσθε τὴν ἐσομένην τοῦ θεοῦ κρίσιν, ἐὰν ἐπιμένητε τῇ ἀδικίᾳ· καὶ ἡμεῖς[1] ἐπιβοήσομεν· Ὃ φίλον τῷ θεῷ, τοῦτο γενέσθω![2]

68. Quodsi haec vobis rationi veritatique consentanea esse videantur, observate ea; sin vero nugae vobis videantur, ut nugas contemnite neve tamen ut hostes eos, qui nihil delinquunt, capitis damnate. 2 Praedicimus enim vobis, non effugituros vos esse futurum dei iudicium, si permanseritis in iniquitate; et nos adclamabimus: Quod placuerit deo, hoc fiat!

3 Καὶ ἐξ ἐπιστολῆς δὲ τοῦ μεγίστου καὶ ἐπιφανεστάτου Καίσαρος Ἀδριανοῦ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν, ἔχοντες ἀπαιτεῖν ὑμᾶς καθὰ ἠξιώσαμεν κελεῦσαι τὰς κρίσεις γενέσθαι, οὐκ ἐκ τοῦ κεκρῖσθαι τοῦτο ὑπὸ Ἀδριανοῦ

3 Et quamquam ex epistula maximi et inlustrissimi Caesaris Hadriani, patris vestri, postulare potuimus, ut iudicia quemadmodum rogavimus fieri iuberetis, tamen non magis hoc rogavimus eo, quod decretum

[1] Hoc dictum non pendet a praecedente ὅτι, ut voluit Veil (Iustinus p. 113), sed absolute cum emphasi additum est. [2] Plato, Crit. 43d: Εἰ ταύτῃ τοῖς θεοῖς φίλον, ταύτῃ ἔστω.

μᾶλλον ἠξιώσαμεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐπίστασθαι δίκαια[a] ἀξιοῦν τὴν προσφώνησιν καὶ ἐξήγησιν πεποιήμεθα. 4 Ὑπετάξαμεν δὲ καὶ τῆς ἐπιστολῆς Ἀδριανοῦ τὸ ἀντίγραφον, ἵνα καὶ κατὰ[b] τοῦτο ἀληθεύειν ἡμᾶς γνωρίζητε. 5 Καὶ ἔστι τὸ ἀντίγραφον τοῦτο[1].

est ab Hadriano, sed, quod iusta nos petere intellegimus, orationem et expositionem fecimus. 4 Subiecimus vero etiam epistulae Hadriani exemplum, ut et ex eo vera nos dicere cognoscatis. 5 Et est exemplum hoc:

Μινουκίῳ Φουνδανῷ.

6 Ἐπιστολὴν ἐδεξάμην γραφεῖσάν μοι ἀπὸ Σερηνίου[c] Γρανιανοῦ[2], λαμπροτάτου ἀνδρός, ὄντινα σὺ διεδέξω. 7 Οὐ δοκεῖ οὖν μοι[d] τὸ πρᾶγμα ἀζήτητον

Minucio Fundano.

Litteras accepi scriptas ad me a Serenio Graniano, clarissimo viro, decessore tuo. 7 Non igitur mihi placet rem incognitam relinquere, ne innoxii perturbentur

[a] *δικαίαν Eus.* (*H. e. IV 8, 7*), *qui omittit καὶ ἐξήγησιν πεποιήμεθα.* [b] *om. Eus. l. l.* [c] *Σερεννίου Eus., H. e. IV 9, 1.* [d] *μοι οὖν Eus.*

[1] Idem Hadriani edictum legitur apud Eusebium (H. e. IV 9), qui (l. l. IV 8, 6) id a s. Iustino latina lingua scriptum (i. e. authenticum) et apologiae adiunctum a se graece redditum esse narrat; postea vero haec versio graeca Eusebii in exemplaribus apologiae pro textu latino substituta est. Rufinus quidem textum latinum tradidit (Hist. e. IV 9), qui tamen non authenticus sed e versione graeca translatus est (vide Funk, Kirchengesch. Abhandl. I 332 s.). De hoc edicto fusius egerunt: Keim (in: Theol. Jahrbücher XV, 1856, 387—401), Harnack (Texte und Untersuchungen XIII 4, 1895, 44 ss.), Funk (Kirchengeschichtliche Abhandlungen I, 1897, 330—345), Wehofer (Die Apologie Iustins 1897, 52—64). Ex quibus Keim edictum genuinum esse negavit eique assenserunt Aubé (Hist. des persécutions jusqu'à la fin des Antonins, 1875, 273) et Veil (Iustinus 137 ss.); at Harnack Funk Wehofer revera Hadriani esse edictum defenderunt, et haec eadem fuit sententia Mommseni (Hist. Zeitschrift 1890, 420); equidem de fide edicti dubitari non posse censeo, dummodo sensus eius recte percipiatur. [2] Serenius (seu Serenus, ita Hieron.) Granianus ille Licinius Granianus fuisse videtur, qui anno 123 vel 124 fuit proconsul Asiae et anno 106 consul (Waddington, Fastes des provinces asiatiques, Paris. 1872, 197 s.); ei successit in proconsulatu Asiae Minucius (seu Minicius) Fundanus, qui fuerat consul a. 107.

καταλιπεῖν[1], ἵνα μήτε οἱ ἀθῶοι[a] ταράττωνται καὶ τοῖς συκοφάνταις χορηγία κακουργίας παρασχεθῇ. 8 Ἂν οὖν σαφῶς εἰς ταύτην τὴν ἀξίωσιν οἱ ἐπαρχιῶται δύνωνται[b] διϊσχυρίζεσθαι κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὡς καὶ πρὸ βήματος ἀποκρίνεσθαι[c], ἐπὶ τοῦτο

neve calumniatoribus facultas fallaciae tribuatur. 8 Igitur si evidenter huic petitioni suae provinciales adesse valeant adversus Christianos, ut etiam pro tribunali rationem reddant, in id solum intendant, neque vero precibus aut solis clamoribus.

[a] *Ita Grundl in Theol. Quartalschrift (Tueb.) 1904, 315 cum Rufino ('innoxii'), ἄνθρωποι codd. Iustini et Eusebii et edd. omnes; voce ἀθῶος pro 'innoxius' Eusebius saepius absolute usus est ex. gr. Vita Const. II 58 et III 64: τὰς ἀθώους καὶ καθαρὰς συνειδήσεις; cfr. etiam Doctr. apost. 1, 5: ἀθῶος γάρ ἐστιν.* [b] *εἰ ... δύνανται Eus. l. l. 2.* [c] *ἀποκρίνασθαι Eus.*

[1] Rufinus vertit: relationem silentio praeterire. [2] Ut Iustinus ita ex recentioribus auctoribus Keim (l. l) hoc edictum ita intellexit, ut ab imperatore Hadriano omnia pro Christianis concessa essent, quae Iustinus in apologia postulavit; eodem spectat interpretatio Mommseni (l. l.): 'Ausgesprochen hat die Rechtsgleichheit der Christen einzig .... der Kaiser Hadrianus; indem er in seinem berühmten Erlasse an den Statthalter von Asien anordnete, dass der Christ nur wegen des ihm zur Last gelegten nicht religiösen Verbrechens zur Rechenschaft gezogen werden dürfe, und den falschen Ankläger auch in diesem Falle unnachsichtig die gesetzliche Strafe treffe, gab er den Christenglauben geradezu frei'. Huic autem interpretationi repugnat, quod imperatores, qui Hadriano successerunt, eodem omnino modo in Christianos animadverterunt quo Traianus, cum ipsum nomen Christianum iis crimini darent; cfr. Tertullianum (Apol. c. 1): 'Illud solum exspectatur .... confessio nominis, non examinatio criminis'. Itaque Funk Harnack Wehofer cum Eusebio (H. e. IV 8, 4) de sententia edicti merito ita fere statuerunt: In theatris populus saepe clamavit: *Christianos ad leones* et alia eiusmodi; hisce adclamationibus interdum praesides provinciarum, licet inviti, cesserunt; quare monet imperator Fundanum proconsulem, ne talibus vocibus se ad castigationem Christianorum adduci patertur, sed ut is, qui Christianos puniri postulet, apud iudicem eos contra leges agere probet; fieri autem potest, ut ex sententia imperatoris Christianum esse idem fuerit ac contra leges agere, itaque nomen Christianum ad supplicium sumendum suffecerit.

μόνον τραπῶσιν, ἀλλ οὐκ ἀξιώσεσιν οὐδὲ μόναις βοαῖς. 9 Πολλῷ γὰρ μᾶλλον προσῆκεν, εἴ τις κατηγορεῖν βούλοιτο, τοῦτό σε διαγινώσκειν. 10 Εἴ τις οὖν κατηγορεῖ καὶ δείκνυσί τι παρὰ τοὺς νόμους πράττοντας, οὕτως διόριζε[a] κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἁμαρτήματος· ὡς μὰ τὸν Ἡρακλέα, εἴ τις συκοφαντίας χάριν τοῦτο προτείνοι, διαλάμβανε ὑπὲρ τῆς δεινότητος, καὶ φρόντιζε ὅπως ἂν ἐκδικήσειας.

9 Multo enim aequius est, si quis volet accusare, in id te inquirere. 10 Si quis igitur accusaverit et adversum leges quidquam eos agere probaverit, ita statue pro merito delicti; sin vero mehercule quis calumniae gratia id iactaverit, iudica de audacia et cura ut vindices.

[a] ὅριζε *Eus.*

S. IVSTINI APOLOGIA II[1].

1. *Καὶ τὰ χθὲς δὲ*[2] *καὶ πρώην*[3] *ἐν τῇ πόλει ὑμῶν γενόμενα ἐπὶ Οὐρβίκου*[4]*, ὦ Ῥωμαῖοι*[5]*, καὶ τὰ πανταχοῦ ὁμοίως ὑπὸ τῶν ἡγουμένων ἀλόγως πραττόμενα ἐξηνάγκασέ με ὑπὲρ ὑμῶν*[a 6]*, ὁμοιοπαθῶν ὄντων καὶ ἀδελφῶν, κἂν ἀγνοῆτε καὶ μὴ θέλητε διὰ τὴν δόξαν τῶν νομιζομένων ἀξιωμάτων, τὴν τῶνδε τῶν λόγων σύνταξιν ποιήσασθαι.* 2 *Πανταχοῦ γάρ, ὃς ἂν σωφρονίζηται ὑπὸ πατρὸς ἢ γείτονος ἢ τέκνου ἢ φίλου ἢ ἀδελφοῦ ἢ ἀν-*

1. Quae vero heri et nudiustertius in urbe vestra facta sunt sub Urbico, o Romani, et quae ubique similiter a praesidibus praeter rationem aguntur, coegerunt me pro vobis, qui eiusdem naturae atque etiam fratres estis, etiamsi ignoretis et nolitis ob gloriam dignitatum, quae dicuntur, harum orationum conlationem facere. 2 Ubique enim, si quis a patre vel vicino vel filio vel amico vel fratre

[a] *ἡμῶν O.*

[1] In codice Parisino haec apologia minor praecedens maiorem hunc habet titulum: *Πρὸς τὴν Ῥωμαίων σύγκλητον*, qui sine dubio ex compellatione *ὦ Ῥωμαῖοι*, quae initio huius apologiae legitur, a librario aliquo effictus est. [2] Iam ex hoc exordio conligere licet hanc apologiam esse partem seu appendicem prioris. [3] Haec locutio *χθὲς καὶ πρώην* apud scriptores graecos trita significat: non ita pridem; cfr. Herod. II 53; Plat., Gorg. p. 470; Demosth., De cor. p. 197. [4] Qu. Lollius Urbicus fuit praefectus urbi inter annos 144 et 160 (Zahn, Forschungen zur Gesch. d. neutest. Kanons VI, 1900, 11 ss.). [5] Etiam prior apologia *ἱερᾷ τε συγκλήτῳ καὶ δήμῳ παντὶ Ῥωμαίων* dicata est (supra I 1); ergo iniuria Veil compellationem *ὦ Ῥωμαῖοι* ut subpositiciam eiecit. [6] Tert., Ad Scap. c. 1: Itaque hunc libellum non nobis timentes misimus, sed vobis et omnibus inimicis nostris.

δρὸς ἢ γυναικὸς κατ' ἔλλειψιν, (χωρὶς τῶν πεισθέντων τοὺς ἀδίκους καὶ ἀκολάστους ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κολασθήσεσθαι, τοὺς δ' ἐναρέτους καὶ ὁμοίως Χριστῷ βιώσαντας ἐν ἀπαθείᾳ συγγενήσεσθαι τῷ θεῷ, λέγομεν δὲ τῶν γενομένων Χριστιανῶν), διὰ τὸ δυσμετάθετον καὶ φιλήδονον καὶ δυσκίνητον πρὸς τὸ καλὸν ὁρμῆσαι, καὶ οἱ φαῦλοι δαίμονες, ἐχθραίνοντες ἡμῖν καὶ τοὺς τοιούτους δικαστὰς ἔχοντες ὑποχειρίους καὶ λατρεύοντας, ὡς οὖν ἄρχοντας δαιμονιῶντας, φονεύειν ἡμᾶς παρασκευάζουσιν[1]. 3 Ὅπως δὲ καὶ ἡ αἰτία τοῦ παντὸς γενομένου ἐπὶ Οὐρβίκου φανερὰ ὑμῖν γένηται, τὰ πεπραγμένα ἀπαγγελῶ[2].

vel viro vel uxore ob delictum castigatur — exceptis iis, qui persuasum habent iniustos incontinentesque aeterno igne punitum iri, verum eos, qui virtute praediti fuerunt et similiter ac Christus vixerunt, nihil dolentes futuros esse cum Christo, agimus autem de iis, qui facti sunt Christiani — propter animum obstinatum vel voluptatibus deditum vel inflexibilem ad virtutem, insuper pravi daemones, qui oderunt nos talesque iudices imperio suo obnoxios famulantesque habent, quasi ipsi magistratus a daemoniis correpti sint, necem nobis parant. 3 Ut autem causa totius rei sub Urbico gestae aperta vobis fiat, quae acta sint, exponam.

2. Γυνή τις συνεβίου ἀνδρὶ ἀκολασταίνοντι, ἀκολασταίνουσα καὶ αὐτὴ πρότερον. 2 Ἐπεὶ δὲ τὰ τοῦ Χριστοῦ διδάγματα ἔγνω, αὐτὴ[a] ἐσωφρονίσθη καὶ τὸν ἄνδρα ὁμοίως σωφρονεῖν πείθειν ἐπειρᾶτο, τὰ διδάγματα ἀναφέρουσα, τήν τε μέλλουσαν τοῖς οὐ σωφρό-

2. Mulier quaedam vivebat cum viro incontinenti, incontinens et ipsa prius. 2 Postquam autem Christi praecepta cognovit, ipsa ad bonam frugem se recepit et viro, ut similiter saperet, persuadere conata est, praecepta illa proponendo et futurum iis,

[a] *deest apud Eus., H. e. IV 17, 2.*

[1] Subiectum quod dicitur huius verbi et ὃς ἄν ineunte § 2 et *οἱ φαῦλοι δαίμονες* sunt. [2] Haec res sub Urbico acta Iustino huius alterius apologiae conscribendae ansam dedit, quippe qua optime inlustraretur, quam perversa et iniusta actio gentilium in Christianos esset.

νως καὶ μετὰ λόγου ὀρθοῦ[1] βιοῦσιν ἔσεσθαι ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κόλασιν ἀπαγγέλλουσα. 3 Ὁ δὲ ταῖς αὐταῖς ἀσελγείαις ἐπιμένων ἀλλοτρίαν διὰ τῶν πράξεων ἐποιεῖτο τὴν γαμετήν. 4 Ἀσεβὲς γὰρ ἡγουμένη τὸ λοιπὸν ἡ γυνὴ συγκατακλίνεσθαι ἀνδρί, παρὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον καὶ παρὰ τὸ δίκαιον πόρους ἡδονῆς ἐκ παντὸς πειρωμένῳ ποιεῖσθαι, τῆς συζυγίας χωρισθῆναι ἐβουλήθη. 5 Καὶ ἐπεὶ[a] ἐξεδυσωπεῖτο ὑπὸ τῶν αὐτῆς, ἔτι προσμένειν συμβουλευόντων, ὡς εἰς ἐλπίδα μεταβολῆς ἤξοντός ποτε τοῦ ἀνδρός, βιαζομένη ἑαυτὴν ἐπέμενεν. 6 Ἐπειδὴ δὲ ὁ ταύτης ἀνὴρ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πορευθεὶς χαλεπώτερα πράττειν ἀπηγγέλθη, ὅπως μὴ κοινωνὸς τῶν ἀδικημάτων καὶ ἀσεβημάτων γένηται μένουσα ἐν τῇ συζυγίᾳ καὶ ὁμοδίαιτος καὶ ὁμόκοιτος γινομένη, τὸ λεγόμενον παρ' ὑμῖν ῥεπούδιον δοῦσα[2] ἐχωρίσθη. 7 Ὁ δὲ καλὸς κἀγαθὸς ταύτης ἀνήρ, δέον αὐτὸν χαίρειν, ὅτι, ἃ πάλαι μετὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν μισθοφόρων εὐχερῶς ἔπραττε, μέθαις χαί-

qui non considerate et cum ratione recta vixerint, in aeterno igne supplicium denuntiando. 3 Verum ille in iisdem flagitiis perstans facinoribus animum uxoris a se alienavit. 4 Impium enim esse rata mulier ultra concumbere cum viro contra naturae legem et contra fas omni modo libidines explere studente, ab eo discedere cogitabat. 5 Sed implorata a suis, ut amplius maneret, suadentibus, cum aliquando mores mutaturum esse virum sperari posset, vim sibi inferens permanebat. 6 Cuius maritum postquam Alexandriam profectum peiora facere nuntiatum est, ne particeps iniuriarum et impietatum fieret, si in coniugio manens victus torique cum eo consors esset, misso quod dicitis repudio discessit. 7 Praeclarus autem bonusque eius vir ut gauderet, quod, quae quondam cum ministris mercenariisque dissolute agebat ebrietatibus omnique iniquitate gavisa, haec omisit eumque eadem agentem avertere volebat,

[a] ἐπειδὴ *Eus. l. l. 4.*

[1] Apol. II 9, 4 Christus ὀρθὸς λόγος vocatur. [2] Id uxoribus concessum erat legibus Romanis quod maritis tantum permisit lex Mosaica (Deut. 24, 1); cfr. etiam 1 Cor. 7, 12—15.

ρουσα καὶ κακίᾳ πάσῃ, τούτων μὲν τῶν πράξεων πέπαυτο καὶ αὐτὸν τὰ αὐτὰ παύσασθαι πράττοντα ἐβούλετο, μὴ βουλομένου ἀπαλλαγείσης κατηγορίαν πεποίηται, λέγων αὐτὴν Χριστιανὴν εἶναι. 8 Καὶ ἡ μὲν βιβλίδιόν σοι τῷ αὐτοκράτορι ἀναδέδωκε, πρότερον συγχωρηθῆναι αὐτῇ διοικήσασθαι τὰ ἑαυτῆς ἀξιοῦσα, ἔπειτα ἀπολογήσασθαι περὶ τοῦ κατηγορήματος μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοίκησιν, καὶ συνεχώρησας τοῦτο. 9 Ὁ δὲ ταύτης ποτὲ ἀνήρ, πρὸς ἐκείνην μὲν μὴ δυνάμενος τανῦν ἔτι λέγειν, πρὸς Πτολεμαῖόν τινα, ὃν Οὔρβικος[a] ἐκολάσατο, διδάσκαλον ἐκείνης τῶν Χριστιανῶν μαθημάτων γενόμενον ἐτράπετο διὰ τοῦδε τοῦ τρόπου. 10 Ἑκατόνταρχον εἰς δεσμὰ ἐμβαλόντα τὸν Πτολεμαῖον, φίλον αὐτῷ ὑπάρχοντα, ἔπεισε λαβέσθαι τοῦ Πτολεμαίου καὶ ἀνερωτῆσαι, εἰ, αὐτὸ τοῦτο μόνον[b], Χριστιανός ἐστι. 11 Καὶ τὸν Πτολεμαῖον, φιλαλήθη ἀλλ' οὐκ ἀπατηλὸν οὐδὲ ψευδολόγον τὴν γνώμην ὄντα, ὁμολογήσαντα ἑαυτὸν εἶναι Χριστιανόν,

tantum aberat, ut postquam eo invito divortium fecit, eam accusaret dicendo eam esse Christianam. 8 Et haec quidem libellum tibi imperatori tradidit, primum ut sibi liceret domui suae prospicere petens, deinde rebus suis compositis criminis causam diceret, et id concessisti. 9 At is, qui huius quondam maritus fuerat, cum adversus eam nihil iam ad tempus dicere posset, contra Ptolemaeum quendam, in quem Urbicus animadvertit, magistrum illius doctrinarum Christianarum factum se convertit hoc modo. 10 Centurioni, qui in vincula coniecit Ptolemaeum, ut amico suo persuasit, ut accerseret Ptolemaeum et id ipsum solum ex eo quaereret, num Christianus esset. 11 Et Ptolemaeum, quippe qui veritatis amans et cuius mens a fraude mendacioque aliena esset, professum se esse Christianum, in vincula centurio coniecit multumque temporis in carcere cruciavit. 12 Postremo cum ad Urbicum adductus esset homo,

[a] *Οὐρβίκιος Eus. l. l. 8.* [b] *Ita P et Eus. l. l. 9*; *αὐτὸ τοῦτο μόνον εἰ POKr.*; *verba αὐτὸ τοῦτο μόνον et antea (§ 9) ὃν Οὔρβικος ἐκολάσατο et (§ 10) εἰς δεσμὰ ἐμβαλόντα τὸν Πτολεμαῖον ut subpositicia eicienda esse aliquando censuit Buecheler (Rhein. Museum 1880, 285 s.), minus cogitans de verbositate Iustini.*

ἐν δεσμοῖς γενέσθαι ὁ ἑκατόνταρχος πεποίηκε, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐκολάσατο. 12 Τελευταῖον δέ, ὅτε ἐπὶ Οὐρβικον[a] ἦχθη ὁ ἄνθρωπος, ὁμοίως αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐξητάσθη, εἰ εἴη Χριστιανός. 13 Καὶ πάλιν, τὰ καλὰ ἑαυτῷ συνεπιστάμενος διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ διδαχήν, τὸ διδασκάλιον[b] τῆς θείας ἀρετῆς ὡμολόγησεν. 14 Ὁ γὰρ ἀρνούμενος ὅτιοῦν ἢ κατεγνωκὼς τοῦ πράγματος ἔξαρνος γίνεται, ἢ ἑαυτὸν ἀνάξιον ἐπιστάμενος καὶ ἀλλότριον τοῦ πράγματος τὴν ὁμολογίαν φεύγει· ὧν οὐδὲν πρόσεστι τῷ ἀληθινῷ Χριστιανῷ. 15 Καὶ τοῦ Οὐρβίκου κελεύσαντος αὐτὸν ἀπαχθῆναι[1], Λούκιός τις, καὶ αὐτὸς ὢν Χριστιανός, ὁρῶν τὴν ἀλόγως οὕτω γενομένην κρίσιν, πρὸς τὸν Οὐρβικον ἔφη· 16 Τίς ἡ αἰτία; τοῦ[2] μήτε μοιχὸν μήτε πόρνον μήτε ἀνδροφόνον μήτε λωποδύτην μήτε ἅρπαγα μήτε ἁπλῶς ἀδίκημά τι πράξαντα ἐλεγχόμενον, ὀνόματος δὲ Χριστιανοῦ προσωνυμίαν ὁμολογοῦντα

similiter hoc ipsum solum interrogatus est, num esset Christianus. 13 Et rursus bonorum sibi conscius, quae debebat doctrinae Christi, scientiam divinae virtutis professus est. 14 Qui enim infitiatur quidvis, vel eo negat, quod rem condemnavit, vel se ipse indignum alienumque ea re iudicans testimonium fugit; quorum neutrum inest in vero Christiano. 15 Cum vero Urbicus eum ad supplicium abduci iussisset, Lucius quidam, qui et ipse Christianus erat, videns ita nulla ratione iudicium fieri, ad Urbicum dixit: 16 Quid causae est? Cur in hunc hominem, qui neque adulterii neque stupri neque homicidii neque furti neque rapinae neque ullius omnino maleficii convictus est, sed nominis tantum Christiani adpellationem agnovit, vindicasti? Non quae decent Pium imperatorem neque philosophum Caesaris filium neque sanctum senatum decernis, Urbice. 17 Tum is

[a] *Οὐρβίκιον Eus. l. l. 10.* [b] *διδασκαλεῖον Eus. l. l.*

[1] Satis mirum est, quod iudex hunc et duos alios, qui eum secuti sunt, id solum rogavit, num Christiani essent, neque vero poposcit, ut simulacris immolarent vel per genium imperatoris iurarent, quod ex. gr. Iunius Rusticus praef. urbi poposcit martyrem ipsum Iustinum (Martyrium s. Iust. c. 5). [2] i. e. *διὰ τί* (ut Dial. c. 20).

τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἐκολάσω; Οὐ πρέποντα Εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι οὐδὲ φιλοσόφῳ Καίσαρος παιδὶ[1] οὐδὲ τῇ[a] ἱερᾷ συγκλήτῳ κρίνεις, ὦ Οὔρβικε. 17 Καὶ ὃς οὐδὲν ἄλλο ἀποκρινάμενος καὶ πρὸς τὸν Λούκιον ἔφη· Δοκεῖς μοι καὶ σὺ εἶναι τοιοῦτος. 18 Καὶ τοῦ Λουκίου φήσαντος· Μάλιστα, πάλιν καὶ αὐτὸν ἀπαχθῆναι ἐκέλευσεν. 19 Ὁ δὲ καὶ[b] χάριν εἰδέναι ὡμολόγει, πονηρῶν δεσποτῶν τῶν τοιούτων ἀπηλλάχθαι γινώσκων καὶ πρὸς τὸν πατέρα καὶ βασιλέα τῶν οὐρανῶν πορεύεσθαι. 20 Καὶ ἄλλος δὲ τρίτος ἐπελθὼν κολασθῆναι προσετιμήθη.

nihil aliud respondens etiam ad Lucium: Videris mihi, inquit, et tu esse talis. 18 Atque cum Lucius respondisset: Sane, item et eum abduci iussit. 19 Qui se vel gratiam habere ait, ab hisce malis dominis se liberari intellegens et ad patrem regemque caelorum abire. 20 Et alius tertius superveniens eiusdem poenae condemnatus est.

3. Κἀγὼ[2] οὖν προσδοκῶ ὑπό τινος τῶν ὠνομασμένων[3] ἐπιβουλευθῆναι καὶ ξύλῳ[4] ἐμπαγῆναι[c], ἢ κἂν ὑπὸ Κρίσκεντος[d 5] τοῦ φιλο-

3. Itaque et ego exspecto, dum ab aliquo eorum, quos memoravi, insidiis adpetar et in nervum compingar, fortasse a

[a] *om. Eus. l. l. 12. Eus., H. e. IV 16, 3.* [b] *om. Eus. l. l. 13.* [c] *ἐντιναγῆναι* [d] *Κρήσκεντος Eus. l. l.*

[1] His verbis designat scriptor Antoninum Pium et Marcum Aurelium. [2] Hoc caput in codicibus post c. 8 legitur, in editionibus vero (excepta editione Veilii) hoc loco legitur et propter Eus., Hist. e. IV 17, 3 (at cfr. Harnack in: Texte und Unters. I 139) et quia propter contextum capiti secundo adiungendum esse videtur. [3] i. e. daemonum malorum. [4] Hoc *ξύλον* erat truncus, foramina habens, quibus pedes captivorum inmittebantur, ut securius in carcere servarentur aut tormentis vexarentur (Otto). [5] Crescentem philosophum Cynicum Tatianus (Orat. c. 19) tradit puerorum amore omnes superantem pecuniaeque cupidissimum Romae Iustino mortem machinatum esse, quia philosophos gulae fraudisque arguisset. Revera hunc Crescentem Iustino causam mortis fuisse auctor est Eusebius (Hist. e. IV 16, 1 et Chron. ad annum Abr. 2168 seu 2170); sed cum

ψόφου[a] καὶ φιλοκόμπου. 2 Οὐ γὰρ φιλόσοφον εἰπεῖν ἄξιον τὸν ἄνδρα, ὅς γε περὶ ἡμῶν ἃ[b] μὴ ἐπίσταται δημοσίᾳ καταμαρτυρεῖ, ὡς ἀθέων καὶ ἀσεβῶν Χριστιανῶν ὄντων, πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν πολλῶν τῶν πεπλανημένων ταῦτα[c] πράττων. 3 Εἴτε γὰρ μὴ ἐντυχὼν τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασι κατατρέχει ἡμῶν, παμπόνηρός ἐστι καὶ ἰδιωτῶν πολὺ χείρων, οἳ φυλάττονται πολλάκις περὶ ὧν οὐκ ἐπίστανται διαλέγεσθαι καὶ ψευδομαρτυρεῖν· ἢ[d] εἰ ἐντυχών[1], μὴ συνῆκε τὸ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖον ἢ συνείς πρὸς τὸ μὴ ὑποπτευθῆναι τοιοῦτος ταῦτα ποιεῖ, πολὺ μᾶλλον ἀγεννὴς καὶ παμπόνηρος, ἰδιωτικῆς καὶ ἀλόγου δόξης καὶ φόβου ἐλάττων ὤν. 4 Καὶ γὰρ προθέντα με καὶ ἐρωτήσαντα αὐτὸν ἐρωτήσεις τινὰς τοιαύτας καὶ[e] μαθεῖν καὶ ἐλέγξαι, ὅτι ἀληθῶς μηδὲν ἐπίσταται, εἰδέναι ὑμᾶς βούλομαι. 5 Καὶ ὅτι ἀληθῆ λέγω, εἰ μὴ ἀνηνέχθησαν ὑμῖν αἱ κοινωνίαι τῶν λόγων, ἕτοιμος καὶ ἐφ' ὑμῶν κοινωνεῖν τῶν ἐρωτήσεων πάλιν· βασιλικὸν δ'

Crescente illo strepitus ostentationisque amante. 2 Non enim philosophum convenit appellare eum, qui de nobis, quae ignorat, palam testificatur, quasi athei et improbi Christiani sint, ad gratiam et voluptatem vulgi decepti haec agens. 3 Nam si Christi doctrinas ignorans incurrit in nos, nequissimus est idiotisque multo deterior, qui verentur saepe de iis rebus, quas non intellegunt, disserere falsumque testimonium dicere; sin vero eas novit, non intellexit earum dignitatem aut ea intellecta, ne in suspicionem se talem esse incidat, haec agit, multo abiectior et nequissimus, quippe qui sordida absurdaque fama timoreque inferior sit. 4 Etenim propositis ei quaestionibus quibusdam et didicisse me et convicisse eum revera nihil intellegere, scire vos volo. 5 Atque vera me dicere ut sciatis, nisi disputationes illae ad vos allatae sunt, paratus sum et coram vobis quaestiones proponere iterum;

[a] ἀφιλοσόφου *Eus. l. l.* [b] ὧν *pro* ἡμῶν ἃ *Eus. l. l.*
[c] τοῦτο *Eus. l. l. 4.* [d] καὶ *Eus. l. l.* [e] *om. Eus. l. l. 5*

in Actis s. Iustini de ea re nihil inveniatur, Eus. dictis Iustini et Tatiani in errorem inductus esse videtur.

[1] supple: αὐτοῖς κατατρέχει ἡμῶν.

ἂν καὶ τοῦτο ἔργον εἴη. 6 Εἰ δὲ καὶ ἐγνώσθησαν ὑμῖν αἱ ἐρωτήσεις μου καὶ αἱ ἐκείνου ἀποκρίσεις, φανερὸν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι οὐδὲν τῶν ἡμετέρων[a] ἐπίσταται· ἢ εἰ καὶ[b] ἐπίσταται, διὰ τοὺς ἀκούοντας δὲ οὐ τολμᾷ λέγειν ὁμοίως Σωκράτει[c] [1], ὡς προέφην[d] [2], οὐ φιλόσοφος ἀλλὰ φιλόδοξος ἀνὴρ[e] δείκνυται, ὅς γε μηδὲ τὸ σωκρατικὸν ἀξιέραστον ὂν τιμᾷ· „Ἀλλ' οὔτι γε πρὸ τῆς ἀληθείας τιμητέος ἀνήρ[u] [3]. 7 Ἀδύνατον δὲ Κυνικῷ, ἀδιάφορον τὸ τέλος προθεμένῳ, τὸ ἀγαθὸν εἰδέναι πλὴν ἀδιαφορίας[4].

regium profecto haud scio an hoc opus fuerit. 6 Sin innotuerunt vobis quaestiones meae et illius responsa, perspicuum vobis est, nihil eum rerum nostrarum intellegere; vel si intellegit neque vero audientium metu aeque ac Socrates dicere audet, non sapientiae, sed ut supra dixi, famae amans probatur, qui ne amandum illud Socratis dictum respiciat: *Minime vero veritati praeferendus est vir.* 7 Fieri autem nequit, ut Cynicus, qui indifferentiam finem sibi proponit, bonum noverit praeter indifferentiam.

[Cap. 4—15 vide in appendice p. 95—101.]

[a] *τῶν ἡμετ. desunt P.* [b] *om. Eus. l. l. 6.* [c] *ὁμ. Σωκρ. om. Kr.* [d] *πρότερον ἔφην Eus.* [e] *ἀνὴρ Eus.*

[1] Sensus est: Socrates libere apud iudices locutus est, id quod Crescens non audet. [2] initio capitis. [3] Plato, De rep. X p. 595c, [4] Ἀδιαφορία a Cynicis summum bonum existimabatur.

APPENDIX.

a. Apol. I 34—54.

34. *Ὅπου δὲ καὶ τῆς γῆς γεννᾶσθαι ἔμελλεν, ὡς προεῖπεν ἕτερος προφήτης ὁ Μιχαίας, ἀκούσατε. Ἔφη δὲ οὕτως· „Καὶ*[1] *σὺ Βηθλεέμ, γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου“. 2 Κώμη δέ τίς ἐστιν ἐν τῇ χώρᾳ Ἰουδαίων, ἀπέχουσα σταδίους τριάκοντα πέντε Ἱεροσολύμων, ἐν ᾗ ἐγεννήθη Ἰησοῦς Χριστός, ὡς καὶ μαθεῖν δύνασθε ἐκ τῶν ἀπογραφῶν τῶν γενομένων ἐπὶ Κυρηνίου, τοῦ ὑμετέρου ἐν Ἰουδαίᾳ πρώτου γενομένου ἐπιτρόπου.*

35. *Ὡς δὲ καὶ λήσειν ἔμελλε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους γεννηθεὶς ὁ Χριστὸς ἄχρις ἀνδρωθῇ, ὅπερ καὶ γέγονεν, ἀκούσατε τῶν προειρημένων εἰς τοῦτο. 2 Ἔστι δὲ ταῦτα· „Παιδίον*[2] *ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ νεανίσκος ἡμῖν ἀπεδόθη, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τῶν ὤμων“· μηνυτικὸν τῆς δυνάμεως τοῦ σταυροῦ, ᾧ προσέθηκε τοὺς ὤμους σταυρωθείς, ὡς προϊόντος τοῦ λόγου σαφέστερον δειχθήσεται. 3 Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς προφήτης Ἡσαΐας θεοφορούμενος τῷ πνεύματι τῷ προφητικῷ ἔφη· „Ἐγὼ*[3] *ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, ἐπὶ τοὺς πορευομένους ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ. 4 Αἰτοῦσί*[4] *με νῦν κρίσιν καὶ ἐγγίζειν θεῷ τολμῶσιν“. 5 Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις λόγοις δι' ἑτέρου προφήτου λέγει· „Αὐτοὶ*[5] *ὤρυξάν μου πόδας καὶ χεῖρας, καὶ ἔβαλον κλῆρον ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου“. 6 Καὶ ὁ μὲν Δαυὶδ ὁ βασιλεὺς καὶ προφήτης, ὃ εἰπὼν ταῦτα, οὐδὲν τούτων ἔπαθεν· Ἰησοῦς δὲ Χριστὸς ἐξετάθη τὰς χεῖρας, σταυρωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἀντιλεγόντων αὐτῷ καὶ φασκόντων μὴ εἶναι αὐτὸν Χριστόν· καὶ γάρ, ὡς εἶπεν ὁ προφήτης, διασύροντες αὐτὸν ἐκάθισαν ἐπὶ βήματος καὶ εἶπον· Κρῖνον ἡμῖν. 7 Τὸ δὲ „Ὤρυξάν μου χεῖρας καὶ πόδας“ ἐξήγησις τῶν ἐν τῷ σταυρῷ παγέντων ἐν ταῖς χερσὶ καὶ τοῖς ποσὶν αὐτοῦ ἦλων ἦν. 8 Καὶ μετὰ τὸ σταυρῶσαι αὐτὸν ἔβαλον κλῆρον ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ καὶ ἐμερίσαντο ἑαυτοῖς οἱ σταυρώσαντες αὐτόν. 9 Καὶ ταῦτα ὅτι γέγονε, δύνασθε μαθεῖν ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἄκτων. 10 Καὶ ὅτι ῥητῶς καθεσθησόμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου καὶ εἰσελευσόμενος εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα προεπεφήτευτο, ἑτέρου προφήτου τοῦ Σοφονίου τὰς τῆς προφητείας*

[1] Mich. 5, 2; Matth. 2, 6. [2] Ies. 9, 6. [3] Ies. 65, 2.
[4] Ies. 58, 2. [5] Ps. 21, 17. 19.

λέξεις ἐροῦμεν. 11 Εἰσὶ δὲ αὗται· „Χαῖρε[1] σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήρυσσε, θύγατερ Ἰερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πρᾶος, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου".

36. Ὅταν δὲ τὰς λέξεις τῶν προφητῶν λεγομένας ὡς ἀπὸ προσώπου ἀκούητε, μὴ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐμπεπνευσμένων λέγεσθαι νομίσητε, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ κινοῦντος αὐτοὺς θείου λόγου. 2 Ποτὲ μὲν γὰρ ὡς προαγγελτικῶς τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι λέγει, ποτὲ δὲ ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ δεσπότου πάντων καὶ πατρὸς θεοῦ φθέγγεται, ποτὲ δὲ ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ποτὲ δὲ ὡς ἀπὸ προσώπου λαῶν ἀποκρινομένων τῷ κυρίῳ ἢ τῷ πατρὶ αὐτοῦ· ὅποῖον καὶ ἐπὶ τῶν παρ' ὑμῖν συγγραφέων ἰδεῖν ἔστιν, ἕνα μὲν τὸν τὰ πάντα συγγράφοντα ὄντα, πρόσωπα δὲ τὰ διαλεγόμενα παραφέροντα. 3 Ὅπερ μὴ νοήσαντες οἱ ἔχοντες τὰς βίβλους τῶν προφητῶν Ἰουδαῖοι οὐκ ἐγνώρισαν οὐδὲ παραγενόμενον τὸν Χριστόν, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς τοὺς λέγοντας παραγεγενῆσθαι αὐτὸν καί, ὡς προεκεκήρυκτο, ἀποδεικνύντας ἐσταυρῶσθαι ὑπ' αὐτῶν μισοῦσιν.

37. Ἵνα δὲ καὶ τοῦτο ὑμῖν φανερὸν γένηται, ἀπὸ προσώπου τοῦ πατρὸς ἐλέχθησαν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προειρημένου προφήτου οἵδε οἱ λόγοι· „Ἔγνω[2] βοῦς τὸν κτησάμενον καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω καὶ ὁ λαός μου οὐ συνῆκεν. 2 Οὐαὶ ἔθνος ἁμαρτωλόν, λαὸς πλήρης ἁμαρτιῶν, σπέρμα πονηρόν, υἱοὶ ἄνομοι· ἐγκατελίπετε τὸν κύριον". 3 Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ, ὅταν λέγῃ ὁ αὐτὸς προφήτης ὁμοίως ἀπὸ προσώπου τοῦ πατρός· „Ποῖόν[3] μοι οἶκον οἰκοδομήσετε; λέγει κύριος. 4 Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου". 5 Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ· „Τὰς νουμηνίας[4] ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα μισεῖ ἡ ψυχή μου, καὶ μεγάλην ἡμέραν νηστείας καὶ ἀργίαν οὐκ ἀνέχομαι· οὐδ', ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι, εἰσακούσομαι ὑμῶν. 6 Πλήρεις αἵματος αἱ χεῖρες ὑμῶν. 7 Κἂν φέρητε σεμίδαλιν, θυμίαμα, βδέλυγμά μοί ἐστι· στέαρ ἀρνῶν καὶ αἷμα ταύρων οὐ βούλομαι. 8 Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Ἀλλὰ[5] διάλυε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάσπα στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἄστεγον καὶ γυμνὸν σκέπε, διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου". 9 Ὁποῖα μὲν οὖν ἐστι καὶ τὰ διδασκόμενα διὰ τῶν προφητῶν ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ, νοεῖν δύνασθε.

38. Ὅταν δὲ ἀπὸ προσώπου τοῦ Χριστοῦ λέγῃ τὸ προφητικὸν πνεῦμα, οὕτως φθέγγεται· „Ἐγὼ[6] ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, ἐπὶ τοὺς πορευομένους ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ". 2 Καὶ πάλιν· „Τὸν[7] νῶτόν μου τέθεικα εἰς μάστιγας καὶ τὰς σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων. 3 Καὶ ὁ κύριος βοηθός μου ἐγένετο· διὰ τοῦτο οὐκ ἐνετράπην, ἀλλ' ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν, καὶ ἔγνων, ὅτι οὐ μὴ αἰσχυνθῶ, ὅτι ἐγγίζει ὁ δικαιώσας με". 4 Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ· „Αὐτοὶ[8] ἔβαλον κλῆρον ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου, καὶ

[1] Zach. 9, 9; Matth. 21 5. [2] Ies. 1, 3. 4. [3] Ies. 66, 1. [4] Ies. 1, 11—15. [5] Ies. 58, 6. 7. [6] Ies. 65, 2. [7] Ies. 50, 6—8. [8] Ps. 21, 19. 17.

ὤρυξάν μου πόδας καὶ χεῖρας. 5 Ἐγὼ[1] δὲ ἐκοιμήθην καὶ ὕπνωσα, καὶ ἀνέστην, ὅτι κύριος ἀντελάβετό μου". 6 Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ· „Ἐλάλησαν[2] ἐν χείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν λέγοντες· Ῥυσάσθω ἑαυτόν". 7 Ἅπερ πάντα ὅτι γέγονεν ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῷ Χριστῷ, μαθεῖν δύνασθε. 8 Σταυρωθέντος γὰρ αὐτοῦ ἐξέστρεφον τὰ χείλη καὶ ἐκίνουν τὰς κεφαλὰς λέγοντες· „Ὁ[3] νεκροὺς ἀνεγείρας ῥυσάσθω ἑαυτόν".

39. Ὅταν δὲ ὡς προφητεῦον τὰ μέλλοντα γίνεσθαι λαλῇ τὸ προφητικὸν πνεῦμα, οὕτως λέγει· „Ἐκ[4] γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος καὶ λόγος κυρίου ἐξ Ἰερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον ἐθνῶν καὶ ἐλέγξει λαὸν πολύν· καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐ μὴ λήψονται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος μάχαιραν καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν". 2 Καὶ ὅτι οὕτως γέγονε, πεισθῆναι δύνασθε. 3 Ἀπὸ γὰρ Ἰερουσαλὴμ ἄνδρες δεκαδύο τὸν ἀριθμὸν ἐξῆλθον εἰς τὸν κόσμον, καὶ οὗτοι ἰδιῶται, λαλεῖν μὴ δυνάμενοι, διὰ δὲ θεοῦ δυνάμεως ἐμήνυσαν παντὶ γένει ἀνθρώπων ὡς ἀπεστάλησαν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ διδάξαι πάντας τὸν τοῦ θεοῦ λόγον· καὶ οἱ πάλαι ἀλληλοφόνται οὐ μόνον οὐ πολεμοῦμεν τοὺς ἐχθρούς, ἀλλ', ὑπὲρ τοῦ μηδὲ ψεύδεσθαι μηδ' ἐξαπατῆσαι τοὺς ἐξετάζοντας, ἡδέως ὁμολογοῦντες τὸν Χριστὸν ἀποθνήσκομεν. 4 Δυνατὸν γὰρ ἦν τὸ λεγόμενον

Ἡ γλῶσσ' ὀμώμοκεν, ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος[5]

ποιεῖν ἡμᾶς εἰς τοῦτο. 5 Γελοῖον ἦν δὴ πρᾶγμα, ὑμῖν μὲν τοὺς συντιθεμένους καὶ καταλεγομένους στρατιώτας καὶ πρὸ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς καὶ γονέων καὶ πατρίδος καὶ πάντων τῶν οἰκείων τὴν ὑμετέραν ἀσπάζεσθαι ὁμολογίαν, μηδὲν ἄφθαρτον δυναμένων ὑμῶν αὐτοῖς παρασχεῖν, ἡμᾶς δέ, ἀφθαρσίας ἐρῶντας, μὴ πάνυ[3] ὑπομεῖναι ὑπὲρ τοῦ τὰ ποθούμενα παρὰ τοῦ δυναμένου δοῦναι λαβεῖν

40. Ἀκούσατε δέ, πῶς καὶ περὶ τῶν κηρυξάντων τὴν διδαχὴν αὐτοῦ καὶ μηνυσάντων τὴν ἐπιφάνειαν προερρέθη, τοῦ προειρημένου προφήτου καὶ βασιλέως οὕτως εἰπόντος διὰ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος· „Ἡμέρα[6] τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νὺξ τῇ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν. 2 Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. 3 Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. 4 Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ, καὶ αὐτός, ὡς νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ, ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας[a] δραμεῖν ὁδόν". 5 Πρὸς τούτοις δὲ καὶ λόγων ἑτέρων τῶν προφητευθέντων δι' αὐτοῦ τοῦ Δαυὶδ καλῶς ἔχον καὶ οἰκείως ἐπιμνησθῆναι λελογίσμεθα, ἐξ ὧν μαθεῖν ὑμῖν πάρεστι, πῶς προτρέπεται ζῆν τοὺς ἀνθρώπους τὸ προφητικὸν πνεῦμα, 6 καὶ πῶς μηνύει τὴν γεγενημένην Ἡρώδου τοῦ βασιλέως Ἰουδαίων καὶ αὐτῶν Ἰουδαίων καὶ Πιλάτου τοῦ ὑμετέρου παρ' αὐτοῖς γενομένου ἐπιτρόπου σὺν τοῖς αὐτοῦ στρατιώταις κατὰ τοῦ Χριστοῦ

[a] ἰσχυρὸς ὡς γίγας *O propter c. 54, 9.*

[1] Ps. 3, 6. [2] Ps. 21, 8. 9. [3] Matth. 27, 39. 40. [4] Ies. 2, 3. 4.
[5] Eurip., Hippolytos v. 607. [6] Ps. 18, 3—6.

συνέλευσιν, 7 *καὶ ὅτι πιστεύεσθαι ἔμελλεν ὑπὸ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων, καὶ ὅτι αὐτὸν υἱὸν καλεῖ ὁ θεὸς καὶ ὑποτάσσειν αὐτῷ πάντας ἐχθροὺς ἐπήγγελται, καὶ πῶς οἱ δαίμονες, ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, τήν τε τοῦ πατρὸς πάντων καὶ δεσπότου θεοῦ καὶ τὴν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐξουσίαν φυγεῖν πειρῶνται, καὶ ὡς εἰς μετάνοιαν καλεῖ πάντας ὁ θεὸς πρὶν ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως.* 8 *Εἴρηνται δὲ οὕτως·* „*Μακάριος*[1] *ἀνήρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ νόμῳ κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός.* 9 *Καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρυήσεται, καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ κατευοδωθήσεται.* 10 *Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἢ ὡσεὶ χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς· διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς ἐν κρίσει οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων, ὅτι γινώσκει κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται*“. 11 „*Ἵνα*[2] *τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, λέγοντες· Διαρρήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν καὶ ἀπορρίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν.* 12 *Ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτούς, καὶ ὁ κύριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς· τότε λαλήσει πρὸς αὐτοὺς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς.* 13 *Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιὼν ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ, διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα κυρίου.* 14 *Κύριος εἶπε πρός με· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.* 15 *Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς· ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, ὡς σκεύη κεραμέως συντρίψεις αὐτούς.* 16 *Καὶ νῦν βασιλεῖς σύνετε, παιδεύθητε πάντες οἱ κρίνοντες τὴν γῆν.* 17 *Δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν φόβῳ, καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ* 18 *Δράξασθε παιδείας, μή ποτε ὀργισθῇ κύριος, καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας, ὅταν ἐκκαυθῇ ἐν τάχει ὁ θυμὸς αὐτοῦ.* 19 *Μακάριοι πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτόν*“.

41. *Καὶ πάλιν δ' ἄλλης προφητείας μηνύον τὸ προφητικὸν πνεῦμα δι' αὐτοῦ Δαυΐδ, ὅτι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι βασιλεύσει ὁ Χριστός, οὕτως εἶπεν·* „*Ἄισατε*[3] *τῷ κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ, καὶ ἀναγγείλατε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ· ὅτι μέγας κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα, φοβερὸς ὑπὲρ πάντας τοὺς θεούς· ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἴδωλα δαιμονίων εἰσίν, ὁ δὲ θεὸς τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησε.* 2 *Δόξα καὶ αἶνος κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἰσχὺς καὶ καύχημα ἐν τόπῳ ἁγιάσματος αὐτοῦ· δότε τῷ κυρίῳ, τῷ πατρὶ τῶν αἰώνων, δόξαν.* 3 *Λάβετε χάριν καὶ εἰσέλθετε κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ προσκυνήσατε ἐν αὐλαῖς ἁγίαις αὐτοῦ· φοβηθήτω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ καὶ κατορθωθήτω καὶ μὴ σαλευθήτω.* 4 *Εὐφρανθήτωσαν ἐν τοῖς ἔθνεσιν· ὁ κύριος ἐβασίλευσεν*“ *ἀπὸ τοῦ ξύλου.*

[1] Ps. 1. [2] Ps. 2. [3] I Par. 16, 23—31; Ps. 95, 1—10.

42. *Ὅταν δὲ τὸ προφητικὸν πνεῦμα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι ὡς ἤδη γενόμενα λέγῃ, ὡς καὶ ἐν τοῖς προειρημένοις δοξάσαι ἐστίν*[a], *ὅπως ἀπολογίαν μὴ παράσχῃ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, καὶ τοῦτο διασαφήσομεν.* 2 *Τὰ πάντως ἐγνωσμένα γενησόμενα προλέγει ὡς ἤδη γενόμενα· ὅτι δὲ οὕτως δεῖ ἐκδέχεσθαι, ἐνατενίσατε τῷ νοῒ τοῖς λεγομένοις.* 3 *Δαυὶδ ἔτεσι χιλίοις καὶ πεντακοσίοις πρὶν ἢ Χριστὸν ἄνθρωπον γενόμενον σταυρωθῆναι τὰ προειρημένα ἔφη, καὶ οὐδεὶς τῶν πρὸ ἐκείνου γενομένων σταυρωθεὶς εὐφροσύνην παρέσχε τοῖς ἔθνεσιν, ἀλλ' οὐδὲ τῶν μετ' ἐκεῖνον.* 4 *Ὁ καθ' ἡμᾶς δὲ Ἰησοῦς Χριστὸς σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανὼν ἀνέστη, καὶ ἐβασίλευσεν ἀνελθὼν εἰς οὐρανόν, καὶ ἐπὶ τοῖς παρ' αὐτοῦ διὰ τῶν ἀποστόλων ἐν τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι κηρυχθεῖσιν εὐφροσύνη ἐστὶ προσδοκώντων τὴν κατηγγελμένην ὑπ' αὐτοῦ ἀφθαρσίαν.*

43. *Ὅπως δὲ μή τινες ἐκ τῶν προλελεγμένων ὑφ' ἡμῶν δοξάσωσι καθ' εἱμαρμένης ἀνάγκην φάσκειν ἡμᾶς τὰ γινόμενα γίνεσθαι, ἐκ τοῦ προειπεῖν προεγνωσμένα, καὶ τοῦτο διαλύσομεν.* 2 *Τὰς τιμωρίας καὶ τὰς κολάσεις καὶ τὰς ἀγαθὰς ἀμοιβὰς κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων ἑκάστου ἀποδίδοσθαι διὰ τῶν προφητῶν μαθόντες καὶ ἀληθὲς ἀποφαινόμεθα· ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτό ἐστιν, ἀλλὰ καθ' εἱμαρμένην πάντα γίνεται, οὔτε τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐστιν ὅλως· εἰ γὰρ εἵμαρται τόνδε τινὰ ἀγαθὸν εἶναι καὶ τόνδε φαῦλον, οὐθ' οὗτος ἀπόδεκτος οὐδὲ ἐκεῖνος μεμπτέος.* 3 *Καὶ αὖ εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὅπωσδήποτε πραττομένων.* 4 *Ἀλλ' ὅτι ἐλευθέρᾳ προαιρέσει καὶ κατορθοῖ καὶ σφάλλεται, οὕτως ἀποδείκνυμεν.* 5 *Τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον τῶν ἐναντίων τὴν μετέλευσιν ποιούμενον ὁρῶμεν.* 6 *Εἰ δὲ εἵμαρτο ἢ φαῦλον ἢ σπουδαῖον εἶναι, οὐκ ἂν ποτε τῶν ἐναντίων δεκτικὸς ἦν καὶ πλειστάκις μετετίθετο· ἀλλ' οὐδ' οἱ μὲν ἦσαν σπουδαῖοι, οἱ δὲ φαῦλοι, ἐπεὶ τὴν εἱμαρμένην αἰτίαν ἀγαθῶν καὶ φαύλων καὶ ἐναντία ἑαυτῇ πράττουσαν ἀποφαινοίμεθα, ἢ ἐκεῖνο τὸ προειρημένον*[1] *δόξαι ἀληθὲς εἶναι, ὅτι οὐδέν ἐστιν ἀρετὴ οὐδὲ κακία, ἀλλὰ δόξῃ μόνον ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ νομίζεται· ἥπερ, ὡς δείκνυσιν ὁ ἀληθὴς λόγος, μεγίστη ἀσέβεια καὶ ἀδικία ἐστίν.* 7 *Ἀλλ' εἱμαρμένην φαμὲν ἀπαράβατον ταύτην εἶναι, τοῖς τὰ καλὰ ἐκλεγομένοις τὰ ἄξια ἐπιτίμια, καὶ τοῖς ὁμοίως τὰ ἐναντία τὰ ἄξια ἐπίχειρα.* 8 *Οὐ γὰρ ὥσπερ τὰ ἄλλα, οἷον δένδρα καὶ τετράποδα μηδὲν δυνάμενα προαιρέσει πράττειν, ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον· οὐδὲ γὰρ ἦν ἄξιος ἀμοιβῆς ἢ ἐπαίνου, οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ ἑλόμενος τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τοῦτο γενόμενος οὐδ', εἰ κακὸς ὑπῆρχε, δικαίως κολάσεως ἐτύγχανεν, οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ τοιοῦτος ὤν, ἀλλ' οὐδὲν δυνάμενος εἶναι ἕτερον παρ' ὃ ἐγεγόνει.*

44. *Ἐδίδαξε δὲ ἡμᾶς ταῦτα τὸ ἅγιον προφητικὸν πνεῦμα, διὰ Μωϋσέως φῆσαν τῷ πρώτῳ πλασθέντι ἀνθρώπῳ εἰρῆσθαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ οὕτως· „Ἰδοὺ*[2] *πρὸ προσώπου σου τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ἔκλεξαι τὸ ἀγαθόν“.* 2 *Καὶ πάλιν διὰ Ἡσαΐου, τοῦ ἑτέρου προφήτου, ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων*

[a] *ἔστιν O.*

[1] c. 28, 4. [2] Deut. 30, 15. 19.

καὶ δεσπότου θεοῦ εἰς τοῦτο λεχθῆναι οὕτως· 3 „Λούσασθε[1], καθαροὶ γένεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, κρίνατε ὀρφανῷ καὶ δικαιώσατε χήραν, καὶ δεῦτε καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει κύριος· καὶ ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡσεὶ ἔριον λευκανῶ, καὶ ἐὰν ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς χιόνα λευκανῶ. 4 Καὶ ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε, ἐὰν δὲ μὴ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γὰρ στόμα κυρίου ἐλάλησε ταῦτα". 5 Τὸ δὲ προειρημένον „Μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται" οὐ λέγει διὰ μαχαιρῶν φονευθήσεσθαι τοὺς παρακούσαντας, ἀλλ' ἡ μάχαιρα τοῦ θεοῦ ἐστι τὸ πῦρ, οὗ βορὰ γίνονται οἱ τὰ φαῦλα πράττειν αἱρούμενοι. 6 Διὰ τοῦτο λέγει· „Μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γὰρ στόμα κυρίου ἐλάλησεν". 7 Εἰ δὲ καὶ περὶ τεμνούσης καὶ αὐτίκα ἀπαλλασσούσης μαχαίρας ἔλεγεν, οὐκ ἂν εἶπε „Κατέδεται". 8 Ὥστε καὶ Πλάτων εἰπών[2]· „Αἰτία ἑλομένου, θεὸς δ' ἀναίτιος", παρὰ Μωϋσέως τοῦ προφήτου λαβὼν εἶπε· πρεσβύτερος γὰρ Μωϋσῆς καὶ πάντων τῶν ἐν Ἕλλησι συγγραφέων. 9 Καὶ πάντα, ὅσα περὶ ἀθανασίας ψυχῆς ἢ τιμωριῶν τῶν μετὰ θάνατον ἢ θεωρίας οὐρανίων ἢ τῶν ὁμοίων δογμάτων καὶ φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ ἔφασαν, παρὰ τῶν προφητῶν τὰς ἀφορμὰς λαβόντες καὶ νοῆσαι δεδύνηνται καὶ ἐξηγήσαντο. 10 Ὅθεν παρὰ πᾶσι σπέρματα ἀληθείας δοκεῖ εἶναι· ἐλέγχονται δὲ μὴ ἀκριβῶς νοήσαντες, ὅταν ἐναντία αὐτοὶ ἑαυτοῖς λέγωσιν. 11 Ὥστε ὅ φαμεν, πεπροφητεῦσθαι τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, οὐ διὰ τὸ εἱμαρμένης ἀνάγκη πράττεσθαι λέγομεν· ἀλλὰ προγνώστου τοῦ θεοῦ ὄντος τῶν μελλόντων ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων πραχθήσεσθαι, καὶ δόγματος ὄντος παρ' αὐτόν, κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων ἕκαστον ἀμείψεσθαι μέλλοντα τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ κατ' ἀξίαν τῶν πραττομένων ἀπαντήσεσθαι, διὰ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος προλέγει, εἰς ἐπίστασιν καὶ ἀνάμνησιν ἀεὶ ἄγων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, δεικνύς, ὅτι καὶ μέλον ἐστὶν αὐτῷ καὶ προνοεῖται αὐτῶν. 12 Κατ' ἐνέργειαν δὲ τῶν φαύλων δαιμόνων θάνατος ὡρίσθη κατὰ τῶν τὰς Ὑστάσπου ἢ Σιβύλλης ἢ τῶν προφητῶν βίβλους ἀναγινωσκόντων, ὅπως διὰ τοῦ φόβου ἀποσιρέψωσιν ἐντυγχάνοντας τοὺς ἀνθρώπους τῶν καλῶν γνῶσιν λαβεῖν, αὐτοῖς δὲ δουλεύοντας κατέχωσιν· ὅπερ εἰς τέλος οὐκ ἴσχυσαν πρᾶξαι. 13 Ἀφόβως μὲν γὰρ οὐ μόνον ἐντυγχάνομεν εὐταῖς, ἀλλὰ καὶ ὑμῖν, ὡς ὁρᾶτε, εἰς ἐπίσκεψιν φέρομεν, ἐπιστάμενοι πᾶσιν εὐάρεστα φανήσεσθαι· κἂν ὀλίγους δὲ πείσωμεν, τὰ μέγιστα κερδήσαντες ἐσόμεθα· ὡς γεωργοὶ γὰρ ἀγαθοὶ παρὰ τοῦ δεσπόζοντος τὴν ἀμοιβὴν ἕξομεν.

45. Ὅτι δὲ ἀγαγεῖν τὸν Χριστὸν εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ πατὴρ τῶν πάντων θεὸς μετὰ τὸ ἀναστῆσαι ἐκ νεκρῶν αὐτὸν ἔμελλε, καὶ κατέχειν ἕως ἂν πατάξῃ τοὺς ἐχθραίνοντας αὐτῷ δαίμονας, καὶ συντελεσθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν προεγνωσμένων αὐτῷ ἀγαθῶν γινομένων καὶ ἐναρέτων, δι' οὓς καὶ μηδέπω τὴν ἐπικρίσιν πεποίηται, ἐπακούσατε τῶν εἰρημένων διὰ Δαυὶδ τοῦ προφήτου. 2 Ἔστι δὲ ταῦτα· „Εἶπεν[3] ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. 3 Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ

[1] Ies. 1, 16—20. [2] Plato, De Republ. X 617e. [3] Ps. 109, 1—3.

σοι κύριος ἐξ Ἰερουσαλήμ· καὶ κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. 4 *Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου· ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε*". 5 *Τὸ οὖν εἰρημένον „Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι ἐξ Ἰερουσαλήμ" προαγγελτικὸν τοῦ λόγου τοῦ ἰσχυροῦ, ὃν ἀπὸ Ἰερουσαλὴμ οἱ ἀπόστολοι αὐτοῦ ἐξελθόντες πανταχοῦ ἐκήρυξαν, καί, καίπερ θανάτου ὁρισθέντος κατὰ τῶν διδασκόντων ἢ ὅλως ὁμολογούντων τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἡμεῖς πανταχοῦ καὶ ἀσπαζόμεθα καὶ διδάσκομεν.* 6 *Εἰ δὲ καὶ ὑμεῖς ὡς ἐχθροὶ ἐντεύξεσθε τοῖσδε τοῖς λόγοις, οὐ πλέον τι δύνασθε, ὡς προέφημεν*[1]*, τοῦ φονεύειν· ὅπερ ἡμῖν μὲν οὐδεμίαν βλάβην φέρει, ὑμῖν δὲ καὶ πᾶσι τοῖς ἀδίκως ἐχθραίνουσι καὶ μὴ μετατιθεμένοις κόλασιν διὰ πυρὸς αἰωνίαν ἐργάζεται.*

46. *Ἵνα δὲ μή τινες ἀλογισταίνοντες εἰς ἀποτροπὴν τῶν δεδιδαγμένων ὑφ' ἡμῶν εἴπωσι πρὸ ἐτῶν ἑκατὸν πεντήκοντα γεγεννῆσθαι τὸν Χριστὸν λέγειν ἡμᾶς ἐπὶ Κυρηνίου, δεδιδαχέναι δὲ ἃ φαμεν διδάξαι αὐτὸν ὕστερον χρόνοις ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἐπικαλῶσιν ὡς ἀνευθύνων ὄντων τῶν προγεγενημένων πάντων ἀνθρώπων, φθάσαντες τὴν ἀπορίαν λυσόμεθα.* 2 *Τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ θεοῦ εἶναι ἐδιδάχθημεν καὶ προεμηνύσαμεν λόγον ὄντα, οὗ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε.* 3 *Καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοί εἰσι, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἕλλησι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς, ἐν βαρβάροις δὲ Ἀβραὰμ καὶ Ἀνανίας καὶ Ἀζαρίας καὶ Μισαὴλ καὶ Ἠλίας καὶ ἄλλοι πολλοί, ὧν τὰς πράξεις ἢ τὰ ὀνόματα καταλέγειν μακρὸν εἶναι ἐπιστάμενοι παυῦν παραιτούμεθα.* 4 *Ὥστε καὶ οἱ προγενόμενοι ἄνευ λόγου βιώσαντες ἄχρηστοι καὶ ἐχθροὶ τῷ Χριστῷ ἦσαν καὶ φονεῖς τῶν μετὰ λόγου βιούντων· οἱ δὲ μετὰ λόγου βιώσαντες καὶ βιοῦντες Χριστιανοὶ καὶ ἄφοβοι καὶ ἀτάραχοι ὑπάρχουσι.* 5 *Δι' ἣν αἰτίαν διὰ δυνάμεως τοῦ λόγου κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς πάντων καὶ δεσπότου θεοῦ βουλὴν διὰ παρθένου ἄνθρωπος ἀπεκυήθη καὶ Ἰησοῦς ἐπωνομάσθη, καὶ σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανὼν ἀνέστη καὶ ἀνελήλυθεν εἰς οὐρανόν, ἐκ τῶν διὰ τοσούτων εἰρημένων ὁ νουνεχὴς καταλαβεῖν δυνήσεται.* 6 *Ἡμεῖς δέ, οὐκ ἀναγκαίου ὄντος ταῦν τοῦ περὶ τῆς ἀποδείξεως τούτου λόγου, ἐπὶ τὰς ἐπειγούσας ἀποδείξεις πρὸς τὸ παρὸν χωρήσομεν.*

47. *Ὅτι οὖν καὶ ἐκπορθηθήσεσθαι ἡ γῆ Ἰουδαίων ἔμελλεν, ἀκούσατε τῶν εἰρημένων ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος· εἴρηνται δὲ οἱ λόγοι ὡς ἀπὸ προσώπου λαῶν θαυμαζόντων τὰ γεγενημένα.* 2 *Εἶσι δὲ οἵδε· „Ἐγενήθη*[2] *ἔρημος Σιών, ὡς ἔρημος ἐγενήθη Ἰερουσαλήμ, εἰς κατάραν ὁ οἶκος, τὸ ἅγιον ἡμῶν καὶ ἡ δόξα, ἣν εὐλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγενήθη πυρίκαυστος, καὶ πάντα τὰ ἔνδοξα αὐτῆς συνέπεσε.* 3 *Καὶ ἐπὶ τούτοις ἀνέσχον καὶ ἐσιώπησας καὶ ἐταπείνωσας ἡμᾶς σφόδρα*". 4 *Καὶ ὅτι ἠρήμωτο Ἰερουσαλήμ, ὡς προείρητο γεγενῆσθαι, πεπεισμένοι ἐστέ.* 5 *Εἴρηται δὲ καὶ περὶ τῆς ἐρημώσεως αὐτῆς, καὶ περὶ τοῦ μὴ ἐπιτραπήσεσθαι μηδένα αὐτῶν οἰκεῖν, διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου οὕτως· „Ἡ γῆ*[3] *αὐτῶν ἔρημος, ἔμπροσθεν αὐτῶν οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν αὐτὴν*

[1] c. 2, 4; 11, 2. [2] Ies. 64, 10—12. [3] Ies. 1, 7; Ierem. 50, 3.

φάγονται, καὶ οὐκ ἔσται ἐξ αὐτῶν ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ". 6 Ὅτι δὲ φυλάσσεται ὑφ' ὑμῶν ὅπως μηδεὶς ἐν αὐτῇ γένηται, καὶ θάνατος κατὰ τοῦ καταλαμβανομένου Ἰουδαίου εἰσιόντος ὥρισται, ἀκριβῶς ἐπίστασθε.

48. Ὅτι δὲ καὶ θεραπεύσειν πάσας νόσους καὶ νεκροὺς ἀνεγερεῖν ὁ ἡμέτερος Χριστὸς προεφητεύθη, ἀκούσατε τῶν λελεγμένων. 2 Ἔστι δὲ ταῦτα· „Τῇ[1] παρουσίᾳ αὐτοῦ ἁλεῖται χωλὸς ὡς ἔλαφος, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων· τυφλοὶ ἀναβλέψουσι καὶ λεπροὶ καθαρισθήσονται καὶ νεκροὶ ἀναστήσονται καὶ περιπατήσουσιν". 3 Ὅτι τε[a] ταῦτα ἐποίησεν, ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἄκτων μαθεῖν δύνασθε. 4 Πῶς τε προιεμήνυται ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος ἀναιρεθησόμενος ἅμα τοῖς ἐπ' αὐτὸν ἐλπίζουσιν ἀνθρώποις, ἀκούσατε τῶν λεχθέντων διὰ Ἡσαΐου. 5 Ἔστι δὲ ταῦτα· „Ἴδε[2] ὡς ὁ δίκαιος ἀπώλετο, καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ· καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ. 6 Ἀπὸ προσώπου ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος καὶ ἔσται ἐν εἰρήνῃ· ἡ ταφὴ αὐτοῦ ἦρται[b] ἐκ τοῦ μέσου".

49. Καὶ πάλιν πῶς δι' αὐτοῦ Ἡσαΐου λέλεκται, ὅτι οἱ οὐ προσδοκήσαντες αὐτὸν λαοὶ τῶν ἐθνῶν προσκυνήσουσιν αὐτόν, οἱ δὲ ἀεὶ προσδοκῶντες Ἰουδαῖοι ἀγνοήσουσι παραγενόμενον αὐτόν· ἐλέχθησαν δὲ οἱ λόγοι ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. 2 Εἰσὶ δὲ οὗτοι· „Ἐμφανὴς[3] ἐγενήθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν, εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εἶπον· Ἰδού εἰμι, ἔθνει, οἳ οὐκ ἐκάλεσαν τὸ ὄνομά μου. 3 Ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, ἐπὶ τοὺς πορευομένους ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ, ἀλλ' ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. 4 Ὁ λαὸς ὁ παροξύνων ἐναντίον μου". 5 Ἰουδαῖοι γάρ, ἔχοντες τὰς προφητείας καὶ ἀεὶ προσδοκήσαντες τὸν Χριστόν, παραγενόμενον ἠγνόησαν, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ παρεχρήσαντο· οἱ δὲ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν μηδέποτε μηδὲν ἀκούσαντες περὶ τοῦ Χριστοῦ, μέχρις οὗ οἱ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἐξελθόντες ἀπόστολοι αὐτοῦ ἐμήνυσαν τὰ περὶ αὐτοῦ καὶ τὰς προφητείας παρέδωκαν, πληρωθέντες χαρᾶς καὶ πίστεως τοῖς εἰδώλοις ἀπετάξαντο καὶ τῷ ἀγεννήτῳ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ ἑαυτοὺς ἀνέθηκαν. 6 Ὅτι δὲ προεγινώσκετο τὰ δύσφημα ταῦτα λεχθησόμενα κατὰ τῶν τὸν Χριστὸν ὁμολογούντων, καὶ ὡς εἶεν τάλανες οἱ δυσφημοῦντες αὐτὸν καὶ τὰ παλαιὰ ἔθη καλὸν εἶναι τηρεῖν λέγοντες, ἀκούσατε τῶν βραχυεπῶς εἰρημένων διὰ Ἡσαΐου. 7 Ἔστι δὲ ταῦτα· „Οὐαὶ[4] τοῖς λέγουσι τὸ γλυκὺ πικρὸν καὶ τὸ πικρὸν γλυκύ".

50. Ὅτι δὲ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν γενόμενος ἄνθρωπος παθεῖν καὶ ἀτιμασθῆναι ὑπέμεινε, καὶ πάλιν μετὰ δόξης παραγενήσεται, ἀκούσατε τῶν εἰρημένων εἰς τοῦτο προφητειῶν. 2 Ἔστι δὲ ταῦτα· „Ἀνθ'[5] ὧν παρέδωκαν εἰς θάνατον τὴν

[a] δὲ *Kr cum Sylburgio.* [b] *Ita interpungunt O et Veil propter Dial. c. 97 et 118 et Tert., Adv. Marc. III 19 (Sepultura eius sublata de medio est). Aliter Kr:* ἐν εἰρήνῃ ἡ τάφη αὐτοῦ· ἦρται *ss.*

[1] Ies. 35, 5. 6; cfr. Matth. 11, 5. [2] Ies. 57, 1. 2. [3] Ies. 65, 1—3. [4] Ies. 5, 20. [5] Ies. 53, 12.

ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀνόμων ἐλογίσθη, αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν εἴληφε καὶ τοῖς ἀνόμοις ἐξιλάσεται. 3 Ἴδε[1] γὰρ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. 4 Ὃν τρόπον ἐκστήσονται πολλοὶ ἐπὶ σέ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδός σου καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, οὕτως θαυμάσονται ἔθνη πολλά, καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι συνήσουσι. 5 Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; Ἀνηγγείλαμεν ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ. 6 Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς ἀνθρώπους. 7 Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. 8 Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει. 9 Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἐπ' αὐτόν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. 10 Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. 11 Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη". 12 Μετὰ οὖν τὸ σταυρωθῆναι αὐτὸν καὶ οἱ γνώριμοι αὐτοῦ πάντες ἀπέστησαν, ἀρνησάμενοι αὐτόν· ὕστερον δέ, ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος καὶ ὀφθέντος αὐτοῖς καὶ ταῖς προφητείαις ἐντυχεῖν, ἐν αἷς πάντα ταῦτα προείρητο γενησόμενα, διδάξαντος, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀνερχόμενον ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες καὶ δύναμιν ἐκεῖθεν αὐτοῖς πεμφθεῖσαν παρ' αὐτοῦ λαβόντες καὶ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐλθόντες, ταῦτα ἐδίδαξαν καὶ ἀπόστολοι προσηγορεύθησαν.

51. Ἵνα δὲ μηνύσῃ ἡμῖν τὸ προφητικὸν πνεῦμα, ὅτι ὁ ταῦτα πάσχων ἀνεκδιήγητον ἔχει τὸ γένος καὶ βασιλεύει τῶν ἐχθρῶν, ἔφη οὕτως· „Τὴν[2] γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν ἦκει εἰς θάνατον. 2 Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· καὶ κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. 3 Ἐὰν δῶτε περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται σπέρμα μακρόβιον. 4 Καὶ βούλεται κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ πόνου τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς, καὶ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνοίσει. 5 Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα, ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη, καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν αὐτὸς παρεδόθη". 6 Ὡς δὲ καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἔμελλεν ἀνιέναι, καθὼς προεφητεύθη, ἀκούσατε. 7 Ἐλέχθη δὲ οὕτως· „Ἄρατε[3] πύλας οὐρανῶν,

[1] Ies. 52, 13—53, 8. [2] Ies. 53, 8—12. [3] Ps. 23, 7. 8.

ἀνοίχθητε, ἵνα εἰσέλθῃ ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος κραταιὸς καὶ κύριος δυνατός". 8 Ὡς δὲ καὶ ἐξ οὐρανῶν παραγίνεσθαι μετὰ δόξης μέλλει, ἀκούσατε καὶ τῶν εἰρημένων εἰς τοῦτο διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου. 9 Ἔστι δὲ ταῦτα· „Ἰδοὺ[1] ὡς νὶὸς ἀνθρώπου ἔρχεται ἐπάνω τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ σὺν αὐτῷ".

52. Ἐπειδὴ τοίνυν τὰ γενόμενα ἤδη πάντα ἀπεδείκνυμεν πρὸν ἢ γενέσθαι προκεκηρύχθαι διὰ τῶν προφητῶν, ἀνάγκη καὶ περὶ τῶν ὁμοίως προφητευθέντων, μελλόντων δὲ γίνεσθαι, πίστιν ἔχειν ὡς πάντως γενησομένων. 2 Ὃν γὰρ τρόπον τὰ ἤδη γενόμενα προκεκηρυγμένα καὶ ἀγνοούμενα ἀπέβη, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ λείποντα, κἂν ἀγνοῆται καὶ ἀπιστῆται, ἀποβήσονται. 3 Δύο γὰρ αὐτοῦ παρουσίας προεκήρυξαν οἱ προφῆται· μίαν μέν, τὴν ἤδη γενομένην, ὡς ἀτίμου καὶ παθητοῦ ἀνθρώπου, τὴν δὲ δευτέραν, ὅταν μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν μετὰ τῆς ἀγγελικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς παραγενήσεσθαι κεκήρυκται, ὅτε καὶ τὰ σώματα ἀνεγερεῖ πάντων τῶν γενομένων ἀνθρώπων, καὶ τῶν μὲν ἀξίων ἐνδύσει ἀφθαρσίαν, τῶν δὲ ἀδίκων ἐν αἰσθήσει αἰωνίᾳ μετὰ τῶν φαύλων δαιμόνων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψει. 4 Ὡς δὲ καὶ ταῦτα προείρηται γενησόμενα, δηλώσομεν. 5 Ἐῤῥέθη δὲ διὰ Ἰεζεκιὴλ τοῦ προφήτου οὕτως· „Συνάχθήσεται[2] ἁρμονία πρὸς ἁρμονίαν καὶ ὀστέον πρὸς ὀστέον, καὶ σάρκες ἀναφυήσονται. 6 Καὶ[3] πᾶν γόνυ κάμψει τῷ κυρίῳ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται αὐτῷ". 7 Ἐν οἷᾳ δὲ αἰσθήσει καὶ κολάσει γενέσθαι μέλλουσιν οἱ ἄδικοι, ἀκούσατε τῶν ὁμοίως εἰς τοῦτο εἰρημένων. 8 Ἔστι δὲ ταῦτα· „Ὁ σκώληξ[4] αὐτῶν οὐ παυθήσεται, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται". 9 Καὶ τότε μετανοήσουσιν, ὅτε οὐδὲν ὠφελήσουσι. 10 Ποῖα δὲ μέλλουσιν οἱ λαοὶ τῶν Ἰουδαίων λέγειν καὶ ποιεῖν, ὅταν ἴδωσιν αὐτὸν ἐν δόξῃ παραγενόμενον, διὰ Ζαχαρίου τοῦ προφήτου προφητευθέντα ἐλέχθη οὕτως· „Ἐντελοῦμαι[5] τοῖς τέσσαρσιν ἀνέμοις συνάξαι τὰ ἐσκορπισμένα τέκνα, ἐντελοῦμαι τῷ βορρᾷ φέρειν, καὶ τῷ νότῳ μὴ προσκόπτειν. 11 Καὶ τότε ἐν Ἱερουσαλὴμ κοπετὸς μέγας, οὐ κοπετὸς στομάτων ἢ χειλέων, ἀλλὰ κοπετὸς καρδίας, καὶ οὐ μὴ σχίσωσιν αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἀλλὰ τὰς διανοίας. 12 Κόψονται φυλὴ πρὸς φυλήν, καὶ τότε ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν, καὶ ἐροῦσι· Τί, κύριε, ἐπλάνησας ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου; Ἡ δόξα, ἣν εὐλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγενήθη ἡμῖν εἰς ὄνειδος".

53. Πολλὰς μὲν οὖν καὶ ἑτέρας προφητείας ἔχοντες εἰπεῖν ἐπαυσάμεθα, αὐτάρκεις καὶ ταύτας εἰς πεισμονὴν τοῖς τὰ ἀκουστικὰ καὶ νοερὰ ὦτα ἔχουσιν εἶναι λογισάμενοι, καὶ νοεῖν δύνασθαι αὐτοὺς ἡγούμενοι, ὅτι οὐχ ὁμοίως τοῖς μυθοποιηθεῖσι περὶ τῶν νομισθέντων υἱῶν τοῦ Διὸς καὶ ἡμεῖς μόνον λέγομεν, ἀλλ' οὐκ ἀποδεῖξαι ἔχομεν. 2 Τίνι γὰρ ἂν λόγῳ ἀνθρώτῳ σταυρωθέντι ἐπειθόμεθα, ὅτι πρωτότοκος τῷ ἀγεννήτῳ θεῷ ἐστι καὶ αὐτὸς τὴν κρίσιν τοῦ παντὸς ἀνθρωπείου γένους ποιήσεται, εἰ μὴ μαρτύρια πρὸν ἢ ἐλθεῖν αὐτὸν ἄνθρωπον γενόμενον κεκηρυγμένα περὶ αὐτοῦ εὕρομεν καὶ οὕτως γενόμενα ἑωρῶμεν,

[1] Dan. 7, 13. [2] Ezech. 37, 7. [3] Ies. 45, 23; cfr. Rom. 14, 11. [4] Ies. 66, 24. [5] Zach. 2, 6; 12, 10—12; Ioel 2, 13; Ies. 63, 17; 64, 11.

3 γῆς μὲν Ἰουδαίων ἐρήμωσιν, καὶ τοὺς ἀπὸ παντὸς ἔθνους ἀνθρώπων διὰ τῆς παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ διδαχῆς πεισθέντας καὶ παραιτησαμένους τὰ παλαιά, ἐν οἷς πλανώμενοι ἀνεστράφησαν, ἔθη, ἑαυτοὺς ἡμᾶς ὁρῶντες, πλείονάς τε καὶ ἀληθεστέρους τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῶν ἀπὸ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρέων Χριστιανοὺς εἰδότες; 4 Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα πάντα γένη ἀνθρώπεια ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος καλεῖται ἔθνη, τὸ δὲ ἰουδαϊκὸν καὶ σαμαρειτικὸν φῦλον Ἰσραὴλ καὶ οἶκος Ἰακὼβ κέκληνται. 5 Ὡς δὲ προεφητεύθη, ὅτι πλείονες οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντες τῶν ἀπὸ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρέων, τὰ προφητευθέντα ἀπαγγελοῦμεν. Ἐλέχθη δὲ οὕτως· „Εὐφράνθητι[1] στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα". 6 Ἔρημα γὰρ ἦν πάντα τὰ ἔθνη ἀληθινοῦ θεοῦ, χειρῶν ἔργοις λατρεύοντα· Ἰουδαῖοι δὲ καὶ Σαμαρεῖς, ἔχοντες τὸν παρὰ τοῦ θεοῦ λόγον διὰ τῶν προφητῶν παραδοθέντα αὐτοῖς καὶ ἀεὶ προσδοκήσαντες τὸν Χριστόν, παραγενόμενον ἠγνόησαν, πλὴν ὀλίγων τινῶν, οὓς προεῖπε τὸ ἅγιον προφητικὸν πνεῦμα διὰ Ἡσαΐου σωθήσεσθαι. 7 Εἶπε δὲ ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτῶν· „Εἰ[2] μὴ κύριος ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα καὶ Γόμορρα ἂν ἐγενήθημεν". 8 Σόδομα γὰρ καὶ Γόμορρα πόλεις τινὲς ἀσεβῶν ἀνδρῶν ἱστοροῦνται ὑπὸ Μωϋσέως γενόμεναι, ἃς πυρὶ καὶ θείῳ καύσας ὁ θεὸς κατέστρεψε, μηδενὸς τῶν ἐν αὐταῖς σωθέντος πλὴν ἀλλοεθνοῦς τινος Χαλδαίου τὸ γένος, ᾧ ὄνομα Λώτ· σὺν ᾧ καὶ θυγατέρες διεσώθησαν. 9 Καὶ τὴν πᾶσαν αὐτῶν χώραν ἔρημον καὶ κεκαυμένην οὖσαν καὶ ἄγονον μένουσαν οἱ βουλόμενοι ὁρᾶν ἔχουσιν. 10 Ὡς δὲ καὶ ἀληθέστεροι οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καὶ πιστότεροι προεγινώσκοντο, ἀπαγγελοῦμεν τὰ εἰρημένα διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου. 11 Ἔφη δὲ οὕτως· „Ἰσραὴλ[3] ἀπερίτμητος τὴν καρδίαν, τὰ δὲ ἔθνη τὴν ἀκροβυστίαν". 12 Τὰ τοσαῦτα γοῦν ὁρώμενα πειθὼ καὶ πίστιν τοῖς ταληθὲς ἀσπαζομένοις καὶ μὴ φιλοδοξοῦσι μηδὲ ὑπὸ παθῶν ἀρχομένοις μετὰ λόγου ἐμφορῆσαι δύναται.

54. Οἱ δὲ παραδιδόντες τὰ μυθοποιηθέντα ὑπὸ τῶν ποιητῶν οὐδεμίαν ἀπόδειξιν φέρουσι τοῖς ἐκμανθάνουσι νέοις, καὶ ἐπὶ ἀπάτῃ καὶ ἀπαγωγῇ τοῦ ἀνθρωπείου γένους εἰρῆσθαι ἀποδείκνυμεν κατ' ἐνέργειαν τῶν φαύλων δαιμόνων. 2 Ἀκούσαντες γὰρ διὰ τῶν προφητῶν κηρυσσόμενον παραγενησόμενον τὸν Χριστόν, καὶ κολασθησομένους διὰ πυρὸς τοὺς ἀσεβεῖς τῶν ἀνθρώπων, προεβάλλοντο πολλοὺς λεχθῆναι γενομένους υἱοὺς τῷ Διΐ, νομίζοντες δυνήσεσθαι ἐνεργῆσαι τερατολογίαν ἡγήσασθαι τοὺς ἀνθρώπους τὰ περὶ τὸν Χριστὸν καὶ ὅμοια τοῖς ὑπὸ τῶν ποιητῶν λεχθεῖσι. 3 Καὶ ταῦτα δ' ἐλέχθη καὶ ἐν Ἕλλησι καὶ ἐν ἔθνεσι πᾶσιν, ὅπου μᾶλλον ἐπήκουον τῶν προφητῶν πιστευθήσεσθαι τὸν Χριστὸν προκηρυσσόντων. 4 Ὅτι δὲ καὶ ἀκούοντες τὰ διὰ τῶν προφητῶν λεγόμενα οὐκ ἐνόουν ἀκριβῶς, ἀλλ' ὡς πλανώμενοι ἐμιμήσαντο τὰ περὶ τὸν ἡμέτερον Χριστόν, διασαφήσομεν. 5 Μωϋσῆς οὖν ὁ προφήτης, ὡς προέφημεν[4], πρεσβύτερος ἦν πάντων συγγραφέων, καὶ δι' αὐτοῦ, ὡς προεμηνύσαμεν[5], προεφητεύθη οὕτως·

[1] Ies. 54, 1. [2] Ies. 1, 9. [3] Ierem. 9, 26. [4] c. 44, 8. [5] c. 32, 1.

„Οὐκ[1] ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν, δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, πλύνων τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς“. 6 Τούτων οὖν τῶν προφητικῶν λόγων ἀκούσαντες οἱ δαίμονες Διόνυσον μὲν ἔφασαν γεγονέναι υἱὸν τοῦ Διός, εὑρετὴν δὲ γενέσθαι ἀμπέλου παρέδωκαν, καὶ ὄνον[a] ἐν τοῖς μυστηρίοις αὐτοῦ ἀναγράφουσι, καὶ διασπαραχθέντα αὐτὸν ἀνεληλυθέναι εἰς οὐρανὸν ἐδίδαξαν. 7 Καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς Μωϋσέως προφητείας οὐ ῥητῶς ἐσημαίνετο, εἴτε υἱὸς τοῦ θεοῦ ὁ παραγενησόμενός ἐστι[b], καὶ εἰ ὀχούμενος ἐπὶ πώλου ἐπὶ γῆς μενεῖ ἢ εἰς οὐρανὸν ἀνελεύσεται, καὶ τὸ τοῦ πώλου ὄνομα καὶ ὄνου πῶλον καὶ ἵππου σημαίνειν ἐδύνατο, μὴ ἐπιστάμενοι εἴτε ὄνου πῶλον ἄγων ἔσται σύμβολον τῆς παρουσίας αὐτοῦ εἴτε ἵππου ὁ προκηρυσσόμενος, καὶ υἱὸς θεοῦ ἐστιν, ὡς προέφημεν[2], ἢ ἀνθρώπου, τὸν Βελλεροφόντην καὶ αὐτὸν ἐφ' ἵππου Πηγάσου, ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον, εἰς οὐρανὸν ἔφασαν ἀνεληλυθέναι. 8 Ὅτι δὲ ἤκουσαν διὰ τοῦ ἄλλου προφήτου Ἡσαΐου λεχθέν, ὅτι διὰ παρθένου τεχθήσεται καὶ δι' ἑαυτοῦ ἀνελεύσεται εἰς τὸν οὐρανόν, τὸν Περσέα λεχθῆναι προεβάλλοντο. 9 Καὶ ὅτε ἔγνωσαν εἰρημένον, ὡς προλέλεκται ἐν ταῖς προγεγραμμέναις προφητείαις, „Ἰσχυρὸς ὡς γίγας δραμεῖν ὁδόν“, τὸν Ἡρακλέα ἰσχυρὸν καὶ ἐκπερινοστήσαντα τὴν πᾶσαν γῆν ἔφασαν. 10 Ὅτε δὲ πάλιν ἔμαθον προφητευθέντα θεραπεύειν αὐτὸν πᾶσαν νόσον καὶ νεκροὺς ἀνεγεῖραι τὸν Ἀσκληπιὸν παρήνεγκαν.

b. *Apol. II 4—15.*

4. Ὅπως δὲ μή τις εἴπῃ· Πάντες οὖν ἑαυτοὺς φονεύσαντες πορεύεσθε ἤδη παρὰ τὸν θεὸν καὶ ἡμῖν πράγματα μὴ παρέχετε! — ἐρῶ δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο οὐ πράττομεν, καὶ δι' ἣν ἐξεταζόμενοι ἀφόβως ὁμολογοῦμεν. 2 Οὐκ εἰκῇ τὸν κόσμον πεποιηκέναι τὸν θεὸν δεδιδάγμεθα, ἀλλ' ἢ διὰ τὸ ἀνθρώπειον γένος· χαίρειν τε τοῖς τὰ προσόντα αὐτῷ μιμουμένοις προέφημεν[c], ἀπαρέσκεσθαι δὲ τοῖς τὰ φαῦλα ἀσπαζομένοις ἢ λόγῳ ἢ ἔργῳ. 3 Εἰ οὖν πάντες ἑαυτοὺς φονεύσομεν, τοῦ μὴ γεννηθῆναί τινα καὶ μαθητευθῆναι εἰς τὰ θεῖα διδάγματα, ἢ καὶ μὴ εἶναι τὸ ἀνθρώπειον γένος, ὅσον ἐφ' ἡμῖν, αἴτιοι ἐσόμεθα, ἐναντίον τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ καὶ αὐτοὶ ποιοῦντες, ἐὰν τοῦτο πράξωμεν. 4 Ἐξεταζόμενοι δὲ οὐκ ἀρνούμεθα διὰ τὸ συνεπίστασθαι ἑαυτοῖς μηδὲν φαῦλον, ἀσεβὲς δὲ ἡγούμενοι

[a] *Ita O et Harnack (Texte und Untersuchungen VII 2, p. 128) et Jülicher (Theologische Abhandlungen Weizsäcker gewidmet, Frib. 1902, 220); at οἴνου F Veil Kr. Equidem ὄνος multo praefero propter sententiam sequentem.* [b] *ἢ ἀνθρώπου addit O.* [c] *Hanc vocem Otto suspectam putavit et Kr uncis inclusit, sed immerito, cfr. Apol. I 10, 1.*

[1] Gen. 49, 10. 11. [2] c. 21, 2.

μὴ κατὰ πάντα ἀληθεύειν, ὃ καὶ φίλον τῷ θεῷ γινώσκομεν, ὑμᾶς δὲ καὶ τῆς ἀδίκου προλήψεως ἀπαλλάξαι νῦν σπεύδοντες.

5. Εἰ δέ τινα ὑπέλθοι καὶ ἡ ἔννοια αὕτη ὅτι, εἰ θεὸν ὁμολογοῦμεν βοηθόν, οὐκ ἄν, ὡς λεγομεν, ὑπὸ ἀδίκων ἐκρατούμεθα καὶ ἐτιμωρούμεθα, καὶ τοῦτο διαλύσω. 2 Ὁ θεὸς τὸν πάντα κόσμον ποιήσας καὶ τὰ ἐπίγεια ἀνθρώποις ὑποτάξας καὶ τὰ οὐράνια στοιχεῖα εἰς αὔξησιν καρπῶν καὶ ὡρῶν μεταβολὰς κοσμήσας καὶ θεῖον τούτοις νόμον τάξας, ᾧ καὶ αὐτὰ δι' ἀνθρώπους φαίνεται πεποιηκώς, τὴν μὲν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πρόνοιαν ἀγγέλοις, οἷς ἐπὶ τούτοις ἔταξε, παρέδωκεν. 3 Οἱ δ' ἄγγελοι, παραβάντες τήνδε τὴν τάξιν, γυναικῶν μίξεσιν ἡττήθησαν καὶ παῖδας ἐτέκνωσαν, οἵ εἰσιν οἱ λεγόμενοι δαίμονες. 4 Καὶ προσέτι λοιπὸν τὸ ἀνθρώπειον γένος ἑαυτοῖς ἐδούλωσαν· τὰ μὲν διὰ μαγικῶν γραφῶν, τὰ δὲ διὰ φόβων καὶ τιμωριῶν, ὧν ἐπέφερον, τὰ δὲ διὰ διδαχῆς θυμάτων καὶ θυμιαμάτων καὶ σπονδῶν, ὧν ἐνδεεῖς γεγόνασι μετὰ τὸ πάθεσιν ἐπιθυμιῶν δουλωθῆναι· καὶ εἰς ἀνθρώπους φόνους, πολέμους, μοιχείας, ἀπολασίας καὶ πᾶσαν κακίαν ἔσπειραν. 5 Ὅθεν καὶ ποιηταὶ καὶ μυθολόγοι, ἀγνοοῦντες τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν γεννηθέντας δαίμονας ταῦτα πρᾶξαι εἰς ἄῤῥενας καὶ θηλείας καὶ πόλεις καὶ ἔθνη, ἅπερ συνέγραψαν, εἰς αὐτὸν τὸν θεὸν καὶ τοὺς ὡς ἀπ' αὐτοῦ σπορᾷ γενομένους υἱοὺς καὶ τῶν λεχθέντων ἐκείνου ἀδελφῶν καὶ τέκνων ὁμοίως τῶν ἀπ' ἐκείνων, Ποσειδῶνος καὶ Πλούτωνος, ἀνήγεγκαν. 6 Ὀνόματι γὰρ ἕκαστον, ὅπερ ἕκαστος ἑαυτῷ τῶν ἀγγέλων καὶ τοῖς τέκνοις ἔθετο, προσηγόρευσαν.

6. Ὄνομα δὲ τῷ πάντων πατρὶ θετόν, ἀγεννήτῳ ὄντι, οὐκ ἔστιν· ᾧ γὰρ ἂν καὶ ὄνομά τι προσαγορεύεται, πρεσβύτερον ἔχει τὸν θέμενον τὸ ὄνομα. 2 Τὸ δὲ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ κτίστης καὶ κύριος καὶ δεσπότης οὐκ ὀνόματά ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τῶν εὐποιϊῶν καὶ τῶν ἔργων προσρήσεις. 3 Ὁ δὲ υἱὸς ἐκείνου, ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως υἱός, ὁ λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων καὶ συνὼν καὶ γεννώμενος, ὅτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα ἔκτισε καὶ ἐκόσμησε, Χριστὸς μὲν κατὰ τὸ κεχρῖσθαι καὶ κοσμῆσαι τὰ πάντα δι' αὐτοῦ τὸν θεὸν λέγεται, ὄνομα καὶ αὐτὸ περιέχον ἄγνωστον σημασίαν, ὃν τρόπον καὶ τὸ θεὸς προσαγόρευμα οὐκ ὄνομά ἐστιν, ἀλλὰ πράγματος δυσεξηγήτου ἔμφυτος τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων δόξα. 4 Ἰησοῦς δὲ καὶ ἀνθρώπου καὶ σωτῆρος ὄνομα καὶ σημασίαν ἔχει. 5 Καὶ γὰρ καὶ ἄνθρωπος, ὡς προέφημεν[1], γέγονε κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς βουλὴν ἀποκυηθεὶς ὑπὲρ τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν δαιμόνων· καὶ νῦν ἐκ τῶν ὑπ' ὄψιν γινομένων μαθεῖν δύνασθε. 6 Δαιμονιολήπτους γὰρ πολλοὺς κατὰ πάντα τὸν κόσμον καὶ ἐν τῇ ὑμετέρᾳ πόλει πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἀνθρώπων, τῶν Χριστιανῶν, ἐπορκίζοντες κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὑπὸ τῶν ἄλλων πάντων ἐπορκιστῶν καὶ ἐπῳδῶν καὶ φαρμακευτῶν μὴ ἰαθέντας, ἰάσαντο καὶ ἔτι νῦν ἰῶνται, καταργοῦντες καὶ ἐκδιώκοντες τοὺς κατέχοντας τοὺς ἀνθρώπους δαίμονας.

[1] Apol. I 23, 3.

7. Ὅθεν καὶ ἐπιμένει ὁ θεὸς τὴν σύγχυσιν καὶ κατάλυσιν τοῦ παντὸς κόσμου μὴ ποιῆσαι, ἵνα καὶ οἱ φαῦλοι ἄγγελοι καὶ δαίμονες καὶ ἄνθρωποι μηκέτι ὦσι, διὰ τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν, ὃ γινώσκει ἐν τῇ φύσει ὅτι αἴτιόν ἐστιν. 2 Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν οὐδὲ ὑμῖν ταῦτα ἔτι ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖσθαι ὑπὸ τῶν φαύλων δαιμόνων δυνατὸν ἦν, ἀλλὰ τὸ πῦρ τὸ τῆς κρίσεως κατελθὸν ἀνέδην πάντα διέκρινεν, ὡς καὶ πρότερον ὁ κατακλυσμὸς μηδένα λιπὼν ἀλλ' ἢ τὸν μόνον σὺν τοῖς ἰδίοις παρ' ἡμῖν καλούμενον Νῶε, παρ' ὑμῖν δὲ Δευκαλίωνα, ἐξ οὗ πάλιν οἱ τοσοῦτοι γεγόνασιν, ὧν οἱ μὲν φαῦλοι, οἱ δὲ σπουδαῖοι. 3 Οὕτω γὰρ ἡμεῖς τὴν ἐκπύρωσίν φαμεν γενήσεσθαι, ἀλλ' οὐχ, ὡς οἱ Στωϊκοί, κατὰ τὸν τῆς εἰς ἄλληλα πάντων μεταβολῆς λόγον, ὃ αἴσχιστον ἐφάνη· ἀλλ' οὐδὲ καθ' εἱμαρμένην πράττειν τοὺς ἀνθρώπους ἢ πάσχειν τὰ γινόμενα, ἀλλὰ κατὰ μὲν τὴν προαίρεσιν ἕκαστον κατορθοῦν ἢ ἁμαρτάνειν, καὶ κατὰ τὴν τῶν φαύλων δαιμόνων ἐνέργειαν τοὺς σπουδαίους, οἷον Σωκράτην καὶ τοὺς ὁμοίους, διώκεσθαι καὶ ἐν δεσμοῖς εἶναι, Σαρδανάπαλον δὲ καὶ Ἐπίκουρον καὶ τοὺς ὁμοίους ἐν ἀφθονίᾳ καὶ δόξῃ δοκεῖν εὐδαιμονεῖν. 4 Ὃ μὴ νοήσαντες οἱ Στωϊκοὶ καθ' εἱμαρμένης ἀνάγκην πάντα γίνεσθαι ἀπεφήναντο. 5 Ἀλλ' ὅτι αὐτεξούσιον τό τε τῶν ἀγγέλων γένος καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ θεός, δικαίως ὑπὲρ ὧν ἂν πλημμελήσωσι τὴν τιμωρίαν ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κομίσονται. 6 Γενητοῦ δὲ παντὸς ἥδε ἡ φύσις, κακίας καὶ ἀρετῆς δεκτικὸν εἶναι· οὐ γὰρ ἂν ἦν ἐπαινετὸν οὐδὲν αὐτῶν, εἰ οὐκ ἂν ἐπ' ἀμφότερα τρέπεσθαι καὶ δύναμιν εἶχε. 7 Δεικνύουσι δὲ τοῦτο καὶ οἱ πανταχοῦ κατὰ λόγον τὸν ὀρθὸν νομοθετήσαντες καὶ φιλοσοφήσαντες ἄνθρωποι ἐκ τοῦ ὑπαγορεύειν τάδε μὲν πράττειν, τῶνδε δὲ ἀπέχεσθαι. 8 Καὶ οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι ἐν τῷ περὶ ἠθῶν λόγῳ τὰ αὐτὰ τιμῶσι καρτερῶς, ὡς δηλοῦσθαι ἐν τῷ περὶ ἀρχῶν καὶ ἀσωμάτων λόγῳ οὐκ εὐοδοῦν αὐτούς. 9 Εἴτε γὰρ καθ' εἱμαρμένην φήσουσι τὰ γινόμενα πρὸς ἀνθρώπων γίνεσθαι, ἢ μηδὲν εἶναι θεὸν παρὰ τρεπόμενα καὶ ἀλλοιούμενα καὶ ἀναλυόμενα εἰς τὰ αὐτὰ ἀεί, φθαρτῶν μόνων φανήσονται κατάληψιν ἐσχηκέναι καὶ αὐτὸν τὸν θεὸν διά τε τῶν μερῶν καὶ διὰ τοῦ ὅλου ἐν πάσῃ κακίᾳ γινόμενον ἢ μηδὲν εἶναι κακίαν μηδ' ἀρετήν· ὅπερ καὶ παρὰ πᾶσαν σώφρονα ἔννοιαν καὶ λόγον καὶ νοῦν ἐστι.

8. Καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν Στωϊκῶν δὲ δογμάτων, ἐπειδὴ κἂν τὸν ἠθικὸν λόγον κόσμιοι γεγόνασιν, ὡς καὶ ἔν τισιν οἱ ποιηταί, διὰ τὸ ἔμφυτον παντὶ γένει ἀνθρώπων σπέρμα τοῦ λόγου, μεμισῆσθαι καὶ πεφονεῦσθαι οἴδαμεν· Ἡράκλειτον μέν, ὡς προέφημεν[1], καὶ Μουσώνιον δὲ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καὶ ἄλλους οἴδαμεν. 2 Ὡς γὰρ ἐσημάναμεν, πάντας τοὺς κἂν ὁπωσδήποτε κατὰ λόγον βιοῦν σπουδάζοντας καὶ κακίαν φεύγειν μισεῖσθαι ἀεὶ ἐνήργησαν οἱ δαίμονες. 3 Οὐδὲν δὲ θαυμαστόν, εἰ τοὺς οὐ κατὰ σπερματικοῦ λόγου μέρος, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ παντὸς λόγου, ὅ ἐστι Χριστοῦ, γνῶσιν καὶ θεωρίαν πολὺ μᾶλλον μισεῖσθαι οἱ δαίμονες ἐλεγχόμενοι ἐνεργοῦσιν· οἳ τὴν ἀξίαν κόλασιν καὶ τιμωρίαν κομίσονται ἐν αἰωνίῳ πυρὶ ἐγκλεισθέντες. 4 Εἰ γὰρ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἤδη

[1] Apol. I 46, 3.

διὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠττῶνται, δίδαγμά ἐστι τῆς καὶ μελλούσης αὐτοῖς καὶ τοῖς λατρεύουσιν αὐτοῖς ἐσομένης ἐν πυρὶ αἰωνίῳ κολάσεως. 5 *Οὕτως γὰρ καὶ οἱ προφῆται πάντες προεκήρυξαν γενήσεσθαι, καὶ Ἰησοῦς ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε.*

9. *Ἵνα δὲ μή τις εἴπῃ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν νομιζομένων φιλοσόφων, ὅτι κόμποι καὶ φόβητρά ἐστι τὰ λεγόμενα ὑφ' ἡμῶν ὅτι κολάζονται ἐν αἰωνίῳ πυρὶ οἱ ἄδικοι, καὶ διὰ φόβον ἀλλ' οὐ διὰ τὸ καλὸν εἶναι καὶ ἀρεστὸν ἐναρέτως βιοῦν τοὺς ἀνθρώπους ἀξιοῦμεν, βραχυεπῶς πρὸς τοῦτο ἀποκρινοῦμαι, ὅτι, εἰ μὴ τοῦτό ἐστιν, οὔτε ἔστι θεός, ἤ, εἰ ἔστιν, οὐ μέλει αὐτῷ τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐδέν ἐστιν ἀρετὴ οὐδὲ κακία, καί, ὡς προέφημιεν*[1]*, ἀδίκως τιμωροῦσιν οἱ νομοθέται τοὺς παραβαίνοντας τὰ διατεταγμένα καλά.* 2 *Ἀλλ' ἐπεὶ οὖν ἄδικοι ἐκεῖνοι καὶ ὁ αὐτῶν πατήρ, τὰ αὐτὰ αὐτῷ*[a] *πράττειν διὰ τοῦ λόγου διδάσκων, οἱ τούτοις συντιθέμενοι οὐκ ἄδικοι.* 3 *Ἐὰν δέ τις τοὺς διαφόρους νόμους τῶν ἀνθρώπων προβάληται, λέγων, ὅτι παρ' οἷς μὲν ἀνθρώποις τάδε καλά, τὰ δὲ αἰσχρὰ νενόμισται, παρ' ἄλλοις δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις αἰσχρὰ καλά, καὶ τὰ καλὰ αἰσχρὰ νομίζεται, ἀκουέτω καὶ τῶν εἰς τοῦτο λεγομένων.* 4 *Καὶ νόμους διατάξασθαι τῇ ἑαυτῶν κακίᾳ ὁμοίους τοὺς πονηροὺς ἀγγέλους ἐπιστάμεθα, οἷς χαίρουσιν οἱ ὅμοιοι γενόμενοι ἄνθρωποι, καὶ ὀρθὸς λόγος παρελθὼν οὐ πάσας δόξας οὐδὲ πάντα δόγματα καλὰ ἀποδείκνυσιν, ἀλλὰ τὰ μὲν φαῦλα, τὰ δὲ ἀγαθά· ὥστε μοι καὶ πρὸς τοὺς τοιούτους τὰ αὐτὰ καὶ τὰ ὅμοια εἰρήσεται, καὶ λεχθήσεται διὰ πλειόνων, ἐὰν χρεία ᾖ.* 5 *Τανῦν δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον ἀνέρχομαι.*

10. *Μεγαλειότερα μὲν οὖν πάσης ἀνθρωπείου διδασκαλίας φαίνεται τὰ ἡμέτερα διὰ τὸ λογικὸν τὸ ὅλον τὸν φανέντα δι' ἡμᾶς Χριστὸν γεγονέναι, καὶ σῶμα καὶ λόγον καὶ ψυχήν.* 2 *Ὅσα γὰρ καλῶς ἀεὶ ἐφθέγξαντο καὶ εὗρον οἱ φιλοσοφήσαντες ἢ νομοθετήσαντες, κατὰ λόγου μέρος δι' εὑρέσεως καὶ θεωρίας ἐστὶ πονηθέντα αὐτοῖς.* 3 *Ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντα τὰ τοῦ λόγου ἐγνώρισαν, ὅς ἐστι Χριστός, καὶ ἐναντία ἑαυτοῖς πολλάκις εἶπον.* 4 *Καὶ οἱ προγεγενημένοι τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον λόγῳ πειραθέντες τὰ πράγματα θεωρῆσαι καὶ ἐλέγξαι, ὡς ἀσεβεῖς καὶ περίεργοι εἰς δικαστήρια ἤχθησαν.* 5 *Ὁ πάντων δὲ αὐτῶν εὐτονώτερος πρὸς τοῦτο γενόμενος Σωκράτης τὰ αὐτὰ ἡμῖν ἐνεκλήθη· καὶ γὰρ ἔφασαν αὐτὸν*[2] *καινὰ δαιμόνια εἰσφέρειν, καὶ οὓς ἡ πόλις νομίζει θεοὺς μὴ ἡγεῖσθαι αὐτόν.* 6 *Ὁ δὲ δαίμονας μὲν τοὺς φαύλους καὶ τοὺς πράξαντας ἃ ἔφασαν οἱ ποιηταί, ἐκβαλὼν τῆς πολιτείας καὶ Ὅμηρον καὶ τοὺς ἄλλους ποιητάς, παραιτεῖσθαι τοὺς ἀνθρώπους ἐδίδαξε, πρὸς θεοῦ δὲ τοῦ ἀγνώστου αὐτοῖς διὰ λόγου ζητήσεως ἐπίγνωσιν προὐτρέπετο, εἰπών· „Τὸν*[3] *δὲ πατέρα καὶ δημιουργὸν πάντων οὔθ' εὑρεῖν ῥᾴδιον, οὔθ' εὑρόντα εἰς πάντας εἰπεῖν ἀσφαλές".* 7 *Ἃ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς διὰ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ἔπραξε.* 8 *Σωκράτει μὲν γὰρ οὐδεὶς ἐπείσθη ὑπὲρ τούτου τοῦ δόγματος ἀποθνήσκειν· Χριστῷ δέ, τῷ καὶ ὑπὸ Σωκράτους ἀπὸ μέρους γνωσθέντι (λόγος γὰρ ἦν καὶ*

[a] *Ita P O Veil, αὐτοῖς Sylburg Kr.*

[1] c. 7, 7. [2] Plato, Apol. 24b. [3] Plato, Tim. 28c.

ἔστιν ὁ ἐν παντὶ ὤν, καὶ διὰ τῶν προφητῶν προειπὼν τὰ μέλλοντα γίνεσθαι καὶ δι' ἑαυτοῦ ὁμοιοπαθοῦς γενομένου καὶ διδάξαντος ταῦτα), οὐ φιλόσοφοι οὐδὲ φιλόλογοι μόνον ἐπείσθησαν, ἀλλὰ καὶ χειροτέχναι καὶ παντελῶς ἰδιῶται, καὶ δόξης καὶ φόβου καὶ θανάτου καταφρονήσαντες· ἐπειδὴ δύναμίς ἐστι τοῦ ἀῤῥήτου πατρὸς καὶ οὐχὶ ἀνθρωπείου λόγου κατασκευή.

11. Οὐκ ἂν δὲ οὐδὲ ἐφονευόμεθα οὐδὲ δυνατώτεροι ἦμῶν ἦσαν οἵ τε ἄδικοι ἄνθρωποι καὶ δαίμονες, εἰ μὴ πάντως παντὶ γεννωμένῳ ἀνθρώπῳ καὶ θανεῖν ὠφείλετο· ὅθεν καὶ τὸ ὄφλημα ἀποδιδόντες εὐχαριστοῦμεν. 2 Καίτοι γε καὶ τὸ ξενοφώντειον ἐκεῖνο νῦν πρός τε Κρίσκεντα καὶ τοὺς ὁμοίως αὐτῷ ἀφραίνοντας καλὸν καὶ εὔκαιρον εἰπεῖν ἡγούμεθα. 3 Τὸν Ἡρακλέα ἐπὶ τριόδῳ τινα ἔφη ὁ Ξενοφῶν[1] βαδίζοντα εὑρεῖν τήν τε ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν, ἐν γυναικῶν μορφαῖς φαινομένας. 4 Καὶ τὴν μὲν κακίαν, ἁβρᾷ ἐσθῆτι καὶ ἐρωτοπεποιημένῳ καὶ ἀνθοῦντι ἐκ τῶν τοιούτων προσώπῳ, θελκτικήν τε εὐθὺς πρὸς τὰς ὄψεις οὖσαν, εἰπεῖν πρὸς τὸν Ἡρακλέα ὅτι, ἣν αὐτῇ ἕπηται, ἡδόμενόν τε καὶ κεκοσμημένον τῷ λαμπροτάτῳ καὶ ὁμοίῳ τῷ περὶ αὐτὴν κόσμῳ διαιτήσειν ἀεὶ ποιήσει. 5 Καὶ τὴν ἀρετὴν ἐν αὐχμηρῷ μὲν τῷ προσώπῳ καὶ τῇ περιβολῇ οὖσαν εἰπεῖν· Ἀλλ' ἣν ἐμοὶ πείθῃ, οὐ κόσμῳ οὐδὲ κάλλει τῷ ῥέοντι καὶ φθειρομένῳ ἑαυτὸν κοσμήσεις ἀλλὰ τοῖς ἀϊδίοις καὶ καλοῖς κόσμοις. 6 Καὶ πάνθ' ὁντινοῦν πεπείσμεθα, φεύγοντα τὰ δοκοῦντα καλά, τὰ δὲ νομιζόμενα σκληρὰ καὶ ἄλογα μετερχόμενον, εὐδαιμονίαν ἐκδέχεσθαι. 7 Ἡ γὰρ κακία, πρόβλημα ἑαυτῆς τῶν πράξεων τὰ προσόντα τῇ ἀρετῇ καὶ ὄντως ὄντα καλὰ διὰ μιμήσεως ἀφθάρτων περιβαλλομένη (ἄφθαρτον γὰρ οὐδὲν ἔχει οὐδὲ ποιῆσαι δύναται), δουλαγωγεῖ τοὺς χαμαιπετεῖς τῶν ἀνθρώπων, τὰ προσόντα αὐτῇ φαῦλα τῇ ἀρετῇ περιθεῖσα. 8 Οἱ δὲ νενοηκότες τὰ προσόντα τῷ ὄντι καλὰ καὶ ἄφθαρτοι τῇ ἀρετῇ· ὃ καὶ περὶ Χριστιανῶν καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ἄθλου καὶ τῶν ἀνθρώπων τῶν τοιαῦτα πραξάντων, ὁποῖα ἔφασαν οἱ ποιηταὶ περὶ τῶν νομιζομένων θεῶν, ὑπολαβεῖν δεῖ πάντα νουνεχῆ, ἐκ τοῦ καὶ τοῦ φευκτοῦ καταφρονεῖν ἡμᾶς θανάτου λογισμὸν ἕλκοντα.

12. Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγώ, τοῖς Πλάτωνος χαίρων διδάγμασι, διαβαλλομένους ἀκούων Χριστιανούς, ὁρῶν δὲ[a] ἀφόβους πρὸς θάνατον καὶ πάντα τὰ ἄλλα[b] νομιζόμενα φοβερά, ἐνενόουν ἀδύνατον εἶναι ἐν κακίᾳ καὶ φιληδονίᾳ ὑπάρχειν αὐτούς. 2 Τίς γὰρ φιλήδονος ἢ ἀκρατὴς καὶ ἀνθρωπείων[c] σαρκῶν βορὰν ἀγαθὸν ἡγούμενος[d] δύναιτο ἂν θάνατον ἀσπάζεσθαι, ὅπως τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν στερηθῇ[e], ἀλλ' οὐκ ἐκ παντὸς ζῆν μὲν[f] ἀεὶ τὴν ἐνθάδε βιοτὴν καὶ λανθάνειν τοὺς ἄρχοντας ἐπειρᾶτο, οὐχ ὅτι γε[g] ἑαυτὸν κατήγγελλε φονευθησόμενον; 3 Ἤδη καὶ τοῦτο ἐνήργησαν οἱ φαῦλοι δαίμονες διά τινων πονηρῶν

[a] *Καὶ addit Eus., Hist. e. IV 8, 5.* [b] *om. Eus.* [c] *Ita Kr cum Eus. et Apol. I 26, 7; ἀνθρωπίνων PO; Iust. passim forma ἀνθρώπειος utitur.* [d] *ἡγούμενος ἀγαθόν Eus.* [e] *ὅπως τῶν ἑαυτοῦ στερηθείη ἐπιθυμιῶν Eus.* [f] *om. Eus.* [g] *om. Eus.*

[1] Xenoph., Memor. Socr. II 1, 21 ss.

ἀνθρώπων πραχθῆναι. 4 Φονεύοντες γὰρ αὐτοί τινας ἐπὶ συκοφαντίᾳ τῇ εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς βασάνους εἵλκυσαν οἰκέτας τῶν ἡμετέρων ἢ παῖδας ἢ γύναια, καὶ δι' αἰκισμῶν φοβερῶν ἐξαναγκάζουσι κατειπεῖν ταῦτα τὰ μυθολογούμενα, ἃ αὐτοὶ φανερῶς πράττουσιν· ὧν ἐπειδὴ οὐδὲν πρόσεστιν ἡμῖν, οὐ φροντίζομεν, θεὸν τὸν ἀγέννητον καὶ ἄῤῥητον μάρτυρα ἔχοντες τῶν τε λογισμῶν καὶ τῶν πράξεων. 5 Τίνος γὰρ χάριν οὐχὶ καὶ ταῦτα δημοσίᾳ ὁμολογοῦμεν ἀγαθὰ καὶ φιλοσοφίαν θείαν αὐτὰ ἀπεδείκνυμεν, φάσκοντες Κρόνου μὲν μυστήρια τελεῖν ἐν τῷ ἀνδροφονεῖν, καὶ ἐν τῷ αἵματος ἐμπίπλασθαι, ὡς λέγεται, τὰ ἴσα τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ, ᾧ οὐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόσχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιούμενοι, Διὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν μιμηταὶ γενόμενοι ἐν τῷ ἀνδροβατεῖν καὶ γυναιξὶν ἀδεῶς μίγνυσθαι, Ἐπικούρου μὲν καὶ τὰ τῶν ποιητῶν συγγράμματα ἀπολογίαν φέροντες; 6 Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα τὰ μαθήματα καὶ τοὺς ταῦτα πράξαντας καὶ μιμουμένους φεύγειν πείθομεν, ὡς καὶ νῦν διὰ τῶνδε τῶν λόγων ἠγωνίσμεθα, ποικίλως πολεμούμεθα· ἀλλ' οὐ φροντίζομεν, ἐπεὶ θεὸν τῶν πάντων ἐπόπτην δίκαιον οἴδαμεν. 7 Εἴθε καὶ νῦν τις ἂν τραγικῇ φωνῇ ἀνεβόησεν ἐπί τι βῆμα ὑψηλὸν ἀναβάς· Αἰδέσθητε, αἰδέσθητε ἃ φανερῶς πράττετε εἰς ἀναιτίους ἀναφέροντες, καὶ τὰ προσόντα καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ὑμετέροις θεοῖς[a] περιβάλλοντες τούτοις ὧν οὐδὲν οὐδ' ἐπὶ ποσὸν μετουσία ἐστί. 8 Μετάθεσθε, σωφρονίσθητε.

13. Καὶ γὰρ ἐγώ, μαθὼν περίβλημα πονηρὸν εἰς ἀποστροφὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων περιτεθειμένον ὑπὸ τῶν φαύλων δαιμόνων τοῖς Χριστιανῶν θείοις διδάγμασι, καὶ ψευδολογουμένων ταῦτα καὶ τοῦ περιβλήματος κατεγέλασα καὶ τῆς παρὰ τοῖς πολλοῖς δόξης. 2 Χριστιανὸς εὑρεθῆναι καὶ εὐχόμενος καὶ παμμάχως ἀγωνιζόμενος ὁμολογῶ, οὐχ ὅτι ἀλλότριά ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστι πάντη ὅμοια, ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων, Στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων. 3 Ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θείου λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν καλῶς ἐφθέγξατο· οἱ δὲ τἀναντία ἑαυτοῖς ἐν κυριωτέροις εἰρηκότες οὐκ ἐπιστήμην τὴν ἄπορον καὶ γνῶσιν τὴν ἀνέλεγκτον φαίνονται ἐσχηκέναι. 4 Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστι· τὸν γὰρ ἀπὸ ἀγεννήτου καὶ ἀῤῥήτου θεοῦ λόγον μετὰ τὸν θεὸν προσκυνοῦμεν καὶ ἀγαπῶμεν, ἐπειδὴ καὶ δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος γέγονεν, ὅπως καὶ τῶν παθῶν τῶν ἡμετέρων συμμέτοχος γενόμενος καὶ ἴασιν ποιήσηται. 5 Οἱ γὰρ συγγραφεῖς πάντες διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σπορᾶς ἀμυδρῶς ἐδύναντο ὁρᾶν τὰ ὄντα. 6 Ἕτερον γάρ ἐστι σπέρμα τινὸς καὶ μίμημα κατὰ δύναμιν δοθέν, καὶ ἕτερον αὐτό, οὗ κατὰ χάριν τὴν ἀπ' ἐκείνου ἡ μετουσία καὶ μίμησις γίνεται.

14. Καὶ ὑμᾶς οὖν ἀξιοῦμεν ὑπογράψαντας τὸ ὑμῖν δοκοῦν προθεῖναι τουτὶ τὸ βιβλίδιον, ὅπως καὶ τοῖς ἄλλοις τὰ ἡμέτερα γνωσθῇ καὶ δύνωνται τῆς ψευδοδοξίας καὶ ἀγνοίας τῶν καλῶν ἀπαλλαγῆναι, οἳ παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν

[a] *Hanc vocem om. per errorem OKr.*

ὑπεύθυνοι ταῖς τιμωρίαις γίνονται [εἰς τὸ γνωσθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα][a], 2 διὰ τὸ ἐν τῇ φύσει τῇ τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ γνωριστικὸν καλοῦ καὶ αἰσχροῦ, καὶ διὰ τὸ ἡμῶν, οὓς οὐκ ἐπίστανται τοιαῦτα ὁποῖα λέγουσιν αἰσχρὰ πράττειν, καταψηφίζεσθαι, καὶ διὰ τὸ χαίρειν τοιαῦτα πράξασι θεοῖς καὶ ἔτι νῦν ἀπαιτοῦσι παρὰ ἀνθρώπων τὰ ὅμοια, ὡς ἐκ τοῦ καὶ ἡμῖν, ὡς τοιαῦτα πράττουσι, θάνατον ἢ δεσμὰ ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον προστιμᾶν ἑαυτοὺς κατακρίνειν, ὡς μὴ δέεσθαι ἄλλων δικαστῶν.

15. [Καὶ τοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ἔθνει ἀσεβοῦς καὶ πλάνου σιμωνιανοῦ διδάγματος κατεφρόνησα.][a] 2 Ἐὰν δὲ ὑμεῖς τοῦτο προγράψητε, ἡμεῖς τοῖς πᾶσι φανερὸν ποιήσαιμεν, ἵνα εἰ δύναιντο μεταθῶνται· τούτου γε μόνου χάριν τούσδε τοὺς λόγους συνετάξαμεν. 3 Οὐκ ἔστι δὲ ἡμῶν τὰ διδάγματα κατὰ κρίσιν σώφρονα αἰσχρά, ἀλλὰ πάσης μὲν φιλοσοφίας ἀνθρωπείου ὑπέρτερα· εἰ δὲ μή, κἂν σωταδείοις καὶ φιλαινιδείοις καὶ ἀρχεστρατείοις καὶ ἐπικουρείοις καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς τοιούτοις ποιητικοῖς διδάγμασιν οὐχ ὅμοια, οἷς ἐντυγχάνειν πᾶσι, καὶ λεγομένοις καὶ γεγραμμένοις, συγκεχώρηται. 4 Καὶ παυσόμεθα λοιπόν, ὅσον ἐφ' ἡμῖν ἦν πράξαντες, καὶ προσεπευξάμενοι τῆς ἀληθείας καταξιωθῆναι τοὺς πάντη πάντας ἀνθρώπους. 5 Εἴη οὖν καὶ ὑμᾶς ἀξίως εὐσεβείας καὶ φιλοσοφίας τὰ δίκαια ὑπὲρ ἑαυτῶν κρῖναι.

[a] *Haec sententia, quae in codice P legitur, prorsus reicienda est.*

Von demselben Verfasser sind erschienen:

Die Legende Karls des Gr. im 11. und 12. Jahrh., mit einem Anhang von Hugo Loersch, Leipzig 1890 (XX u. 223 S., gr. 8°, ℳ 4,80; das Werk bildet die 7. Publikation der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde).

Jahrbücher der christlichen Kirche unter dem Kaiser Theodosius dem Gr., Freiburg 1897 (XVII und 609 S., gr. 8°, ℳ 12).

Das griech.-römische Schulwesen zur Zeit des ausgehenden Heidentums, mit einer Abbildung im Text, Bonn 1901 (VI und 86 S., 8°, ℳ 1,60).

Grundriss der Patrologie mit besonderer Berücksichtigung der Dogmengeschichte, Freiburg 1903 (XI und 231 S., 8°, ℳ 2,20, geb. ℳ 2,70).

Florilegium patristicum, Fasc. I: Monumenta aevi apostolici, Bonnae 1904 (V et 89 p., 8°, ℳ 1,20, cart. ℳ 1,40).

CATHOLIC THEOLOGICAL UNION
BR63.F4FASC.2 C001
... S. IUSTINI APOLOGIAE DUAE BONNAE
3 0311 00011 6488

BR
63
36269
Justinus Martry, Saint,
AUTHOR
.F4
fasc.2
...apologiae duae.
DATE DUE
BORR
10-19-88
A. BAUS
10/6/94
P.H
FRS LIBR

3 [redacted] 6488

W9-DJJ-974